

№ 1 2019

ТУГАРӘК УЕН

ТАТАР ХАЛЫК ИҖАТЫН ЯКТЫРТУЧЫ МӘГЪЛУМАТИ-ПОПУЛЯР АЛЬМАНАХ

Сүз – көмеш,
Жыр – алтын,
Уен – хикмәт,
Бию – ялкын...

«Казан Кремле музей-тыюлыгы»ның «Манеж» күргәзмәләр залында Россия этнографик музейе (С.-Петербург) тупланмаларын эченә алган «Идел һәм Каспий буйлап: Ефәк юлы мирасы» дигән күргәзмә булып узды.

XV-XVI гасырларга кадәр Кытайны Көнбатыш Европа белән тоташтырып торган Бөек Ефәк юлы үз дәверендә дөньяның иң зур сәүдә магистрален булып торган.

Күргәзмәдә тамашачы хозурына XIX гасыр ахыры – XX башларына караган, Россиядә яшәүче өч дистә халыкка нисбәтле булган 400 экспонат тәкъдим ителде. Экспонатларның саллы өлешен Кавказ келәмнәре, Урта Азия тукумалары, Казан татарларының ювелир эшләнмәләре, алтынлап чигү үрнәкләре, тәңкәле бизәнгечләр һәм башкалар тәшкил итә.

Дәүләт – ишәктән, бала – бишәктән

Кадерле укучыларыбыз!

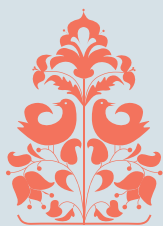
Менә без бергәләп тагын Яңа елга кердек. Нинди булыр ул, тормышыбызга нинди үзгәрешләр алып килер? Яңа елга аяк басканда бу хакта уйланмаган кеше юктыр, мөгаен. Безнең халыкта «Хәрәкәт иткәнгә бәрәкәт бирер», дигән бик мәгънәле әйтем бар. Тик кайсы якка, ничек хәрәкәт итәргә?

Татарстан Республикасы Президенты Рөстәм Нургали улы Миңнехановның Дәүләт Советына еллык юлнамасында «Татар халкының үсеш Стратегиясе»н кабул итүне тизләтергә чакыруы киләчәк юлыбызны төгәлләгән бер юнәлеш булды. «Ул татарларны милли идентификация һәм халыкның үткәне, бүгенгесе һәм киләчәгенә уртак карашка нигезләнеп берләштерүче документ булырга тиеш», – диде Президент. Һәм бу эшнә Бөтендөнья Татар конгрессы җаваплылыгына тапшырды. Яңа ел башыннан ук әлеге мәсьәләдә халык белән фикерләшү башланды. Гыйнвар аенда Казанда, Татарстан районнарында, февраль аенда миллиләтләшләрәбез күпләп яшәгән Россия төбәкләрендә Бөтендөнья Татар конгрессы Милли Шура рәисе Васил Габтелгаз улы Шәйхразив җитәкчелегендә утырышлар үтте. Сәясәтчеләр, җәмәгать эшлеклеләре, галимнәр, язучылар, журналистлар, укытучылар, гомумән, миллиләт язмышына битараф булмаган һәркем әлеге үтә мөһим вакыйгага нисбәтле фикерләрен белдерделәр. ТР Фәннәр академиясе вице-президенты, Милли Шура рәисе урынбасары Дания Фатыйх кызы Заһидуллина: «Җәмәгатьчелекнең, әйләнә-тирәдәгеләрнең фикерен үзгәртә алмыйбыз икән, актуаль мәсьәләләрне чишә алмаячакбыз. Стратегиянең бурычлары арасында татар халкының милли үзаңы мәсьәләләре беренче торырга тиеш», – дип белдерде. Стратегиягә нисбәтле, «татар халкының яңа элитасын булдырырга», «шәхесләр тәрбияләргә кирәк», дигән фикерләр дә еш яңгырады.

Ә милли үзаңны ничек тәрбияләргә соң? Әлбәттә, иң элек, кеше җанында милли горурлык хисен уяту зарур. Ә аның өчен һәркем үзенең нинди халык баласы икәнлеген аңларга, асыл тарихын, үзенең тамырларын белергә тиеш. Халыкның төп күрсәткече – тел. Димәк, туган телебезне саклау, үстерү иң беренче урынга чыга. Бу эшнә гәмәлгә ашыру өчен, әлбәттә, ныклы Милли мәгариф системасын булдыру кирәк. Тотрыклы дәүләт сәясәтеннән тыш боларны тормышка ашыру мөмкин түгел, билгеле.

Бәхәссез, милли тәрбиянең нигезе гаиләдә салына. Балага үзенең туган телен – ана телен тапшыру – һәрбер ата-ананың рухи бурычы. Моңы яшь буынның аңына сеңдерүнең бик үтемле юлларын табарга иде.

Ә милли тәрбия ысуллары безнең халкыбыз мирасында: халык авыз ижатында, уеннарында, йолаларында, горейф-гадәтләрендә гасырлардан-гасырларга камилләшеп, сакланып килгән. Альманахыбызның бу санында да сез аның бик кызыклы һәм үтемле үрнәкләрен таба аласыз. Бары үзебезнең рухи байлыгыбыздан файдалана белергә генә кирәк.

№ 1 2019

ТУГАРАК УЕН

Татар халык ижатын яктыртучы мәгълүмати-популяр альманах

«Халык зур ул, көчле ул, дәрәтле ул,
моңлы ул, әдип ул, шагыйрь ул»

16+

Гамәлгә куючылар:

Татарстан Республикасы
Мәдәният министрлыгы каршындагы
Республика традицион мәдәниятне үстерү үзәге

Редколлегия:

Әхмәтжанов М.И.
Бакиров М.Х.
Вәлиева З.Р.
Вәлиев Р.И.
Гайсин И.З. (Мари Эл)
Деникаева В.А. (Ульян)
Заһидуллина Д.Ф.
Нәгыймова З.Ш.
Тукаев М.Р.
Шәрәфиева Р.Г.
Юсупов Ф.Ю.

Директор: Фәзилә Жәүһәрәва

Баш мөхәррир: Илсәяр Иксанова

Альманахның ижат төркеме:

Гөлсинә Хәмидуллина
Сәмбел Толпегина
Раилә Хәялиева
Мәнирә Кузиева

Альманах 2014 елның 5 августында элемент,
мәгълүмати технологияләр һәм массакүләм коммуника-
цияләр даирәсендәге күзәтчелек буенча Федераль хезмәт
идарәсендә (Роскомнадзор) теркәлгән. Теркәлү таныклыгы
ПИ № ФС 77-58939. Өч айга бер чыга.

Бу санны бизәүдә Республика традицион мәдәниятне
үстерү үзәге фондындагы, Р. Мөхәммәтжанов, Р. Хәялиева
һәм авторларның шәхси архивларындагы фотолар
файдаланылды.

Кәгазь форматы 60x90¹/₈. Күләме 8 басма табак.
Басарга кул куюлды 12.02.2019 ел. Заказ Н-95.
Тираж 1000 экз.

Редакциянең адресы: 420021, Казан, Түкай урамы, 74 а.
Хатлар язар өчен адрес:
420015, Казан, Пушкин урамы 66/33 йорт.
Телефон: 293-27-99. E-mail: tugarakuen@mail.ru

«ТАТМЕДИА» ААҖ филиалы «Идел-Пресс» полиграфия-
нәшрият комплексында басылды. Казан, Декабристлар ур., 2.

Кулъязмаларга бәя бирелми, алар кире кайтарылмый.
Күчереп басканда, «Тугарак уен»нан алынганлыгын күрсәтү мәжбүри.

КАЗЫНГАН – КАЗНА ТАБАР

4 Фольклор туган жирдә
Илсәяр Гарипова,
Гөлсинә Хәмидуллина
Сәфәр чыктык Себергә...

14 Кайтаваз
Рәмис Хәялиев
Агач тамыры жир үтәли,
кеше тамыры ил үтәли...

20
Йолаларыбыз
Олег Хисамов
Туганнарның
төбә бер

26 Йолаларыбыз
Гөлсә Батталова
Оясында ни күрсә...

31 Төп йорт
Рәйсә Миңнеханова
Ата йорты –
бала өчен кыйбла

36 Малның жаен баккан белер
Алсу Батталова
Абзар иясе, терлек хужасы
һәм Зәнки бабай

40 Шөхөс
Илһамның
Хәйдәрәбадны алуы

46 Шөжәрә
Марсель Әхмәтжанов
Ай кебек без озак
яшәмәбез...

КАЛӘМ ИЗГЕГӘ ТАРТЫР

50 Йөрәк язмалары
Мидхәт Газыймов
Яздым бөет, итмә гаеп...

56

Гомәр
Бәширов
Кунак
кызлар
килдә
утырмага...

УЕНДА ЖИҢГӘН – ЖЫЕНДА ЖИҢӘР

64

Өй күрке – аш
Гөлүсә Батталова
Әтнә әлбәсе

Илсәяр ИКСАНОВА, Гөлсинә ХӘМИДУЛЛИНА

Сәфәр чыкты

(Ахыры. Башы 2018 елның 4нче санында.)

Вәгдә – иман...

Әле Казанда чакта ук Катя-Мәргүбжамалның «Мин сезне аучы хатын белән очраштырам!» дигән хәбәрәннән дөртләнеп-очынып йөрсәк тә, күңелнең бер почмагына каршылыклы хис кереп урнашкан иде. Аучы хатын-кыз... Ничек инде, дөньяга кешелекнең давамын китерер өчен яралган, «Ана!» дигән бөек исемне йөрткән зат, ягымлы йөзле, бөтен килеш-килбәтеннән ихласлык, жылылык бөркелеп торган хатын, кулына мылтык алып, табигатьтәге бер гаепсез жан ияләренең жанын кыеп йөри микәнни?! Иткә мохтаж булсалар, аңлар идең әле – боларның бит авылда хосусый крестьян хужалыгы бар: 10 баш ат малы, 4 сыер, 3 үгез, 2 яшь тана, 6 бозау, 50 сарык, 30 үрдәк, 30 тавык... «Сөтне сыр житештерү белән шөгыльләнүче килеп ала, шәһәргә барып та сатабыз, каймак, эремчекләребезне

дә бик яратып алалар, үз клиентларыбыз бар. Итебезне алырга да алдан ук язылып куялар», – дип сөйләп тора бит...

Пыскаклап торган көзгә яңгыр астында Мәдинә биргән озын плащларны, резин итек-ләрне киеп урман юлыннан «ауга» барганда тел очындагы шушы сораулар «өзелеп төште».

– Малайла-ар! – дип сузып жибәрде Мәдинә, жылкәсенә салган мылтыгын рәтли-рәтли. – Дөресен әйткәндә, ауга ничек керешкәнемне бер-ике сүз белән генә аңлатып та бирә алмыйм. Әтием сунарчы иде минем. Ул аудан кайткач, куян койрыгын сорап алып, шуның белән уйнап утырганнарым истә. Жөнлек-хайваннарны балачактан ук үлөп яраттым. Гомумән, табигатьне...

80-еллар башында мәктәпне тәмамладык. Ул чакта яшьләр калага китү ягын карый иде. Безнең чыгарылыштан комсомол бригадасы төзеделәр дә, без, бер төркем, авылда кал-

ык Себергә...

дык. Савымчы булып фермага эшкә килдем. Яшьтән мал-туар карап, печән чабып, кар көрәп – гел авыр эш эшләп үссәм дә, фермага килгәч бик авыр булды. Эшеннән түгел, олы савымчылар никтер үз итмәде. Алга таба Тубылда укырга кереп, зоотехник-ветеринар белгечлеге алып чыктым. Кечкенәдән маллар арасында булгач, аларның физиологиясен яхшы белгәч, укуы жиңел булды, имтиханнарны экстерн рәвештә бирә идем. Үзебезне татар теле һәм әдәбиятыннан укыткан Гөлнур әнкәй килене булырмын дип башыма да килми иде. Тик нәкъ менә аның улы Равис белән дуслашып киттек. Армиягә озаттым. Ул әйләнеп кайткач өйләнештек. Бер-беребезне бик яратып гомер итәбез. Әнкәй искиткеч уңган кеше, мин дә һәр эшне тел-теш тидермәслек итеп башкарырга күнеккән. Еллар үткән саен бер-беребезне күбрәк аңлый, кабул итә бардык.

...Урман авызында ук диярлек авыл зираты икән. Беренче карашка ук игътибарны

алгы планда тезелеп киткән бүрәнә чардуганнар жәлеп итә. Алар себер татарлары телендә «астана» дип йөртелә торган изгеләр каберләрен хәтерлэтә. Мәдинә әйтүенчә, элеккеге чардуганнар шундый кыяфәттә булган, хәзер инде металлдан куялар икән. Вакыт тыгыз булганга һәм өстән яңгыр да коеп торганга, зиратны иркенләп карап булмады.

Менә ул Себер урманы. Килгәннән бирле аюлар, бүреләр, пиченнәр һәм тагын әллә ниткән ияләр телдән төшмәгәнә, як-якка карап, сагаеп кына атлыйбыз – меңьяшәр нарат, чыршы, каеннар арасыннан әллә ниләр карап торадыр төсле.

– Без бүген берни дә атмыйбыз, кызлар, – дип, Мәдинә безнең «ауга» кузгалгандагы курку хисен сыпырып ала. – Ауга бу вакытта чыкмыйлар. Мин сезгә мылтык корып, төзәп күрсәтәм. Аннары минем сукмаклардан йөрербез, бәхет елмайса, жиләк жыярбыз...

Һәрберебезгә мылтыгын тоттырып, «аттырып» күрсәткәннән соң, Мәдинә дәвам итте:

– Атарга өйрәнгүгә килгәндә, Төмәнгә барган саен тирга керми калмый идем. Төз ата идем. Бәлки сунарчы әтиемнән дә киләдер бу сәләт. Ирем Равис яшътән ауга йөргән кеше.

Аучы Мәдинә кайнаһасы Гөлнур апа һәм ире Равис белән.

Әле өйләнешкәнче үк мылтык белән эш итү кагыйдәләрен бик шәпләп өйрәткән иде. Ун ел элек ул машина белән бик хәтәр авариягә эләкте. Шуннан аягы авырта торган булып калды. Ауга йөрү тукталды. Ә аучы йөрәге яна, сызлана бит моның! Әйтмәсә дә сизәм бит инде мин.

Менә чираттагы яз килеп җитте. Табигать уяңды. Урманнан безгә бик тә таныш «Чюиф!» та «Чуиф!» дигән авазлар ишетелә башлады – кыр тавыкларының түе башланган, ягъни тавыклар әтәч сайлый дигән сүз бу. (Без инде «тавыклар токка җыелган» дип сөйлибез.)

Рависым иртә таңнан торып баса да болдырга чыгып урман тавышларын тыңлый. Гөрләшепмә-гөрләшә инде тавыклар! Бер көнне Равис әрнүле тавыш белән әйтеп куйды: «Их, Мәдинә, бер генә елны да кыр тавыгы итен авыз итми калган юк иде бит минем!..» Шулхәтле кыен булып китте. «Равис, мылтыкны бирсәң, мин сиңа тавык алып кайтам!» –

дигәнемне сизми дә калдым. «Ал!» – диде бу, мине шаккатырып.

Мылтык белән эш итү кагыйдәләрен белсәм дә, мин бит ирем алып кайткан әтәчләргә «шушы кадәр матурлыкка ничек корал күтәрмәк кирәк!» дип елый-елый йолкыган кеше!.. Аннары, малайга ияреп барып, тавыкларның түен күреп, аңымны югалтыр дәрәжәдә хозурланган-әсәрләнгән кеше... Ләкин вәгдә – иман, дигәннәр...

Кичке токка яшә әтәчләр җыела. Иртәнге – барысы да. Төнге сәгать икедә торып чыгып киттем – төркемнең куркынычсызлык өчен җавап бирә торган баш күзәтчесе иң биек агачка килеп кунганчы (ул кичтән дә бер-ике тапкыр бу урынны карап әйләнеп киткән була) барып өлгерергә кирәк. Алдан барып «скрадок» (жирне казып ясалган яшерену урыны) ясаган идем, шунда кереп яттым. Тирә-як дөм-караңгылык эчендә. Менә баш күзәтче килеп үз урынына урнашты. Бу вакытта калган кошлар кымшанмый, тып-тын агачларда утыра. Берәздән баш күзәтче сигнал бирде һәм, малайлар!.. Алан, ниндидер кыргый бер көчкә буйсынган сыман,

хәрәкәтләнә башлады... Мәҗуси авазлар, канат тавышлары, караңгыда әле югарыга, әле түбәнгә атылучы ак тасмалар... – әлегә сихри күренеш мине чынбарлыктан аерып, бөтенләй башка дөньяга алып кереп китте. Аланда әйтерсәң лә оркестр шаман музыкасын уйный иде... Бу музыкада челтерәп аккан; ташларга бәрелә-бәрелә ыргылган; язгы ташкын булып гөрләгән; чишмә булып бәрәп чыккан су тавышлары һәм тагын әллә ниткән авазлар бар иде... Әле бер, әле икенче әтәч, үз җырына хозурланудан тотлыгып калгандай, тамак төбә белән «Чуфш-ш» дигән аваз чыгарып ала... Аннары алар, койрыкларын веер кебек җәеп, дерелдәгән канатларын салындырып, мәгрүр-горур кыяфәттә бер-берсенә таба атылды, һәм әтәчләрнең бәйге-бию тантанасы башланды... Әнкә кошлар иркә тавышлары белән аларны дәртләндереп торды... Берәздән алар тамактан чыгара торган авазны кисәк туктатты да дөррәү агачларга менеп кунды. Жирдә иң көчле, иң дәртле биючеләр генә калды.

Мин өнсез идем. Кинәт кенә ике әтәч, бер тавык килеп чыктылар да, әтәчләре кит-

те, тавыгы нәкъ миңа таба турылады. Атып жибәрдем... Ул жиргә килеп төште, яралы килеш алга таба талпынды, һәм инде этем барып эләктереп алды...

Менә шулай итеп, Рависыма, күкрәгемә кысып, әнкә кош күтәреп алып кайттым. Ирем сөөнеченнән нишләргә белмәде. Аннары кыр кәжәләре дә ала башлады. Шуннан китте инде...

Тормыш шулай корылган...

Ә болан (поши – ред.) алырга мин бик озак әзерләндем... Кызлар, сез менә хәзер «нинди кыргыйлык!» дип утырасыздыр, әмма тормыш шулай корылган... Бернишли алмыйсың!

Боланга ауга сентябрьнең 15 ләрендә чыгалар. Бу чорда аларның туйлары була. Боланның колагы бик уяу, борын-ирен мускуллары бик сизгер. Жил искән яктан барсаң, шүндүк сизә. Болан, ботак сыгылуына карап, моның жилме, кешеме икәннен һич ялгышмыйча аера. Болан аласы кеше алдан разведкага йөри. Иртән, кичен барып, аның йөри торган сукмагын эзлисең. Ул гел бер үк сукмактан йөри. Төгәл бер үк вакытта үтә. Үзә йөргән урындагы һәр ноктаны белә. Мин, боланның тояк эзенә кулымны куеп, аның яшен, зурлыгын, авырлыгын билгели алам. Моңы мин үзем өйрәндем. Баштагы 17 (!) боланны мин алмадым. Ит күп, нигә дип тиктомалдан киекнең жанын кыйыйм? Чын аучы үзенә кирәген генә алырга тиеш. Һәм чын аучы яралы киекне тапмыйча ташлап калдырырга тиеш түгел, аткан икән – табарга тиеш!

Ә бусы... Рависымның туган көне үтте дә икенче көнне урманга чыгып киттем. Башта жиләк жырга туктадым. Боланнарның туй вакыты бу, бәйге вакыты: өлкән боланнар берберсе белән алыша, яшрәкләре карап, сугышырга өйрәнеп тора. Бәйге тәмамлангач, жиңгән болан жиңү тавышы бирә. Аннары инде әнкә болан белән парлашып китеп бара. Мин әлегә жиңү авазын ишеттем дә туктап калдым. Шунда юлны бер болан кисеп үтте. Кайтканда эзләрне карыйм: дөрестән дә туйлары башланган.

Икенче көнне этне алдым да киттем. Болан үтәсе урынга барып, усака артына постым. Жилне тикшердем – минем яктан түгел. Болан чыкты, як-ягына карады да алга атлады. Мин калак сөягә турысына төзәп аттым. Болан туктады да тагын китте. Тагын аттым. Ул борылып карады да агачлар арасына кереп югалды. Ул яралы, ләкин көчле, ераграк

китәргә тырыша. Ята, тора да тагын китә, ята... Мин кайтып киттем. Равис маллар карый иде, икәүләп тагын урманга киттек. Юк болан! Аннары Равис авылдан Азат дигән аучыны ияртеп килде. Янында гына әйләнеп йөрибез, таба алмыйбыз бит! Күрмим, әмма сизәм, хәрәкәт бар, якында гына боланым! Шул якка турылап аттым, тагын аттым... Берзаман сулышы ишетелде, авыр сулый. Агачка ышыкланып яткан да... Азат чалып эшен бетерде аннары. Рависка әйттем: «Синең туган көнең иде, беренче боланым – сиңа бүләгем», – дидем. «Мин синең белән моңа кадәр дә горурлана идем, хәзер гомергә горурланачакмын инде!» – диде Рависым.

Ул боланның итен кем генә авыз итмәде! Авыл кешеләренә, ятим-ятимәләргә, ялгыз карт-карчыкларга – бөтенесенә өләшәп чыкты. «Мәдинә бөтен авылга болан ите тараткан» дигән хәбәр Төмөнгә кадәр барып житкән иде инде.

Көтелмәгән очрашу

Мәдинә, атлап барган жиреннән туктап, агач ботагына бәйләнгән зәңгәр тасмага төртеп күрсәтә:

– Урманга барганда кесәмә менә шушындый жете тасмалар тутырам мин. Адашудан саклый алар. Урман гел үзгәреп тора бит ул, онытылыбрак китсәң, адашуыңны көт тә тор! Аюны менә шулай адашып йөргәндә алдым бит мин!

Төгән дигән авыл ягына чыгып киттем бер (яз көне анда кечкенә аю эзе күргәнем бар иде инде). Мелдеригә төштем. Кумачида гөмбә күп иде. Үзем белән бөтен кирәк-яракны алып чыктым. Керә-керә аңладым: бүтән якка киткәнмен. Эт булса алып чыгар иде, эт юк. Йөрим-йөрим. Ауган агачлар очрый башлады. Сизәм: нидер бар кебек. Эчем белән сизәм. Мылтык, пычак әзер. Мылтыкны күтәрдем. «Пуф-фф» дигән аваз ишетәм. Шыгырдау бар ниндидер. Миңа китеп кенә барасы бит, юк, мин моңа каршы барам. Шулкак каршымда аю калкып чыкмасынмы! Туп-туры күзгә-күз караштык... Куркудан бер-бер артлы аттым да жиргә чүктем. Равис әйтә иде: «Аюның колагы калкып торса, ул – исән, шәлперәйгән булса, үлгән була», – дип. Ә мин моны күрмим бит! Яңадан мылтыкны кормакчы булам, юк, мылтыгым жиргә терәлә, кора алмыйм. Көчкә күтәрелеп, тиз генә гильза тыгып куйдым. Әкрән генә артка чигә башлады. Агачка

тасма бөйләп куйдым. Миңа хәзер моннан исән-сау чыгарга кирәк. Кайсы якка барасын белмим. Апырагач яулыгымны әйләндереп яптым – адашканда шулай итәләр. Йөдәп беттем. Сазлык булырга тиеш иде, ориентирны таба ғына алмыйм бит. Берәздән агачлар сирәгәйде. Урман чиген сөрөп чыкканнар икән, шуннан авыл ягын чамаладым. Кайтканда тәнем бөрештереп сыгып алган кебек иде. Хәлне сөйләп биргәч, Равис ачуланды да соң инде! «Әйдә, аюны алып кайтыйк!» – дигәч тә «Бармыйм!» – дип кырт кисте. Бер танышым әллә кайчан шаярып кына: «Аю атсаң әйтерсең әле», – дип әйтеп куйган иде, шуңа шалтыраттым. Башта ышанмады. Аннары машина белән килеп җитте. Аюны көчкә таптык. Йөрәгенә эләккән моның – авызыннан кан киткән. Башына эләккән булса, мине умырып кына аткан булыр иде. Равис әлегә кадәр сорамай кайсы урында атканымны – аның өчен шулкадәр зур тетрәнү булды ул.

Әкият героена әверелгән куян

Шаккатарсың: куян атканы юк икән Мәдинәнәң! «Атмыйм, алар әз», – диде ул. Һәм безгә куян белән бәйлә бер тарих сөйләде. Шундый итеп сөйләде, ирексездән күз яшьләребез бәрәп чыкты...

– Бервакыт мин июль аенда урманда куян баласы таптым. Аланда, зу-ур ак гөмбә күлгәсендә бөрешеп утыра иде ул. Дер-дер килеп торган нәни йомгакны кулыма алуга аңладым: нәнүс инде кемнәндер тырнагына элгәргә өлгәргән һәм алда үзен көткән аяныч язмышы белән килешкән иде. Куяны алып кайтып, тартмага куйдым. Башта сәгать саен әз-әзләп жылы сөт эчертеп, аннары инде туралган кишер, үлән биреп тәрбияли башладым. Куян шулкадәр тиз ияләнә, тартманы тырнап ашарга сорый башлады, хәтта төнлә торып ризык бирә идем. Берзаман ул зур куянгә әверелде. Без, улыбыз Динар белән, аны читлеккә күчереп, яңа сауган сөт, кишер, алма, кәбестә белән сыйлап торышыбызны дәвам иттек. Без аңа Пушок дип исем дә куштык. Куян бер Динар өчен генә түгел, авылның бөтен баласы өчен уртак юанычка әйләнде. Уйный-уйный да, үзе белән әвәрә килгән бала-чага чырчуы астында йоклап та китә торган иде. Көз якынлашты. Шулай бер көнне Динарыма әйтәм: «Улым, куян үсте, аны урманга чыгарырга кирәк, ул урманда яшәргә, табигать шартларына күнәргә тиеш бит», – дим.

Динарның коты алынды: «Әни, юк, юк! Беркәя җибәрмибез!» – ди. Ике айдан тагын шул ук сүзгә кабатладым. «Әни, тагын бер генә атна!» – диде Динарым. Шул төнне куяныбыз качкан бит! «Улым, Пушок чыгып киткән бит!» – мин әйтәм. И елады Динарым! Кишер алып, дуслары белән урманга да барып карады – тапмады куяны. Ул аны без чыгарып җибәргән дип уйлады инде, көчкә ышандырдык үзе киткәнәнә. Елады-еласы да миңа әйтә: «Әни, мин беркайчан да аучы булмам инде, миңа һәрбер куян безнең Пушок булып күренер... Мин бары шуны ғына теләм: ул безне беркайчан да онытмасын иде...» – ди... Берзаман күршебез кәргән, «куяныгыз кое янында кишер кимереп утыра», ди. Чыксаң, бакчада георгиналар төбәндә тыныч кына утыра бу – беркем дә тимәсен белә бит инде. Шул көннән башлап, кайта, урманга китә, яңадан кайта – менә шулай йөри башлады. Эткә генә элгә күрмәсен дибез. Менә беренче кар төште. Куяныбызның эзләрен кайда күрсәк, шунда кишер, яфрак эләбез. Кыш җитеп, салкыннар башлангач, тагын күздән югалды бу.

Яз җитте, яшел чирәм калкып чыкты. Көтү чыкканчы, хайваннарны аязга чыгарабыз бит инде. Кичке якта сыерлар артыннан чыгып киттем. Бер уңайдан умырзаялар да өзим әле дип иелсәм, ни күрим, куяныбыз утыра! Йөрәгем шатлыктан урыныннан чыгардай булып тибә башлады. «Пушок, җаныкаем! Исәнсең икән бит! Шулкадәр сагындык бит без сине! Шулкадәр борчылдык!» – дип өзгәләндем. Ә ул «нигә борчылырга! Менә бит мин!» дигән кыяфәттә тыныч кына арт аякларында утырып тора. Утырды-утырды да, ашыкмый ғына кузгалып, урманга таба сикереп китте Пушок. Туктап, борылып карады, аннары урман эченә кереп күздән югалды. Бәлки черки кууы булгандыр, әмма ул миңа хәтта кул болгаган кебек тә тоелды. Бөтен күзәнәкләрем белән сиздем: бу аның мәңгегә хушлашуы иде...

Кайтып сөйләдем.

– Аны төлке тотып ашарып! – дип кайгыга төште Динарым.

– Юу-ук, ул төлкегә тоттырмый!

– Син бит аны картая дисең!

– Әйе, ул картаеп бабайга әйләнә. Таякка таянып урманнан чыга да куян балалары җыелып уйнаган җиргә килә. Балалар аңардан: «Бабай, сине коткарган зәңгәр күзле малай турында сөйлә әле!» – дип үтенәләр. Ул меңенчә тапкыр шул ук бер хикәятне сөйли

дә: «Балалар, сез зәңгәр күзле малайдан курыкмагыз, ул сезгә тими!» – дип тәмамлай...

«Светлый путь» дигән өлкә газетабызда менә шундый байтак «табигать язмалары» дөнья күрдә минем...

Аучы табигатьне яратырга, сакларга тиеш. Мин һәр ауга бик жентекләп эзәрләнәм. Тәһарәтләнеп, догаларымны укыйм. Ходайдан мине хәвеф-хәтәрдән саклавын сорыйм. Һәм аудан кайтып киткәндә урман иясенә хәер биреп калдырам, икмәкме, конфет-мазармы – мин бит аның биләмәсенә үтәп кердем...

Шушы арада боланнарның туй чоры башланачак. Минем күңел урманда була инде андый көннәрдә. Башта шуларның ярыган тавышларын тыңлап эсәрләнеп йөрәм. Барып, читтән генә күзәтеп кайтам. И ул манзараны сезгә дә күрсәтергә иде! Боланнар акыра, кыр кәжәләре... Сүзләр белән сөйләп бирә торган күренеш түгел ул, үз күзләрең белән күрергә кирәк. Бигрәк тә – ай яктысында. Табигатьнең тылсымлы бер әкиятә кебек инде.

...Бүген генә килеп тапкан-танышкан, берничә сәгать эчендә гомерлек дуслыгың кебек якын кешегә әверелгән Мәдинәнең мавыктыргыч дөньясыннан аерыласы килмәсә дә, безгә кайтыр юлга чыгарга кирәк иде. Әле бит Ахманга кереп, Гөлнур апаның мич ризыкларынан авыз итәсебез, Хәсән Туфан йөргән сукмакларга тагын бер кат баш иясебез бар... Аннары, каяндыр машина табып, Тарманга кайтып китәргә кирәк. Ләкин без бирегә, насып булса, тагын әйләнеп килербез әле. Форсаты да чыгып тора бит: аучы Мәдинә, архивларда казынып, 2019 елда Ахман авылына нигез салынуга 300 ел туласын ачыклаган. Димәк, алда безне уртак эшләр көтә: Ахман белән Кайбыч арасындагы җепләрнең очын эзләргә керешәбез...

Зират капкасы йозакта...

Кайда да булса яшәгән халык турында күбрәк беләсең килсә, аларның зиратын кара, диләр. Шул фикерне истә тотып, без дә, Тарманга кайткач, авылның зиратын кереп карарга булган идек... Юк, монда теләгән һәркем турыдан-туры зиратка кереп чыга

алымый икән. Зират капкасы йозакта! Мондый хәлне беренче күрүбез булганга, аптырап калдык. Йозагы авыл мулласының кулында икән. Аңлавыбызча, аның безне зиратка кертәсе килмәде. Сәбәбе биредә җирләнгән

Мәдинә, урманга килгән саен, үзенең нараты белән серләшәп ала...

Изгеләрдә (үзләре аларны «Яхшылар» диләр) дип аңлады.

– Корбан, Ураза гаетләрендә, иртән гает намазыннан соң, картлар зиратка барып, яхшыларга, каберстанда яткан барлык әрвахларга дога кылалар, – дип сөйләп китте Катя. – Яхшыларның күмелгән урыннарын чит кешеләр белергә тиеш түгел, аны муллалар балаларына һәм бик ышанычлы кешеләргә генә әйтеп калдыра. Кайчандыр ул урыннар такта белән уратып алынган булган, такталары инде күптән череп беткән. Муел (шомырт) агачлары белән уратып алынган ул урын хәзер үзенә күрә бер утрау кебек, эче буш, анда куак та, үлән дә үсми, әйтерсез, агач-

лар түгәрәкләнеп басып, каберлекне саклап торалар.

Бу яхшылар – шәехләр булган алар – авылдан-авылга йөрөп, Ислам динен таратканнар. Шул ук вакытта халыкны дөвалау белән дә шөгыльләнгәннәр. Кешеләрне сүз

«Табигатьтә бөтен чир-сырхаудан дөва бар», - диләр Себердә.

белән ышандыра алмаганда, барысы да Аллаһы Тәгаләдән дип, үзләренең көчен могжиза күрсәтеп раслаганнар. Тик моны яшерен генә эшләгәннәр. Бер хатын шәехнең су өстөннән атлап килгәннен күргән. «Кызым, син мине күрдең, кешегә сөйләп йөрмә, бәхетле бул!» – дип киткән шәех.

Алар икәү булган, озын буйлылар (каберләре дә озын булган). Аларның изге китаплары булган, үлгәннән соң китапларны үзләре белән күмәргә васыять итеп калдырганнар. Бу китаплар яман ниятле кешеләрнең кулына кереп, яманлык кылмасыннар дип курыкканнар. Шуңа күрә күмелгән урыннары да хәзергә кадәр сер булып сакланадыр. Эске авылында яшәгән Жәләлетдин хәзрәтне өйрәтеп калдырганнар алар. Жәләлетдин хәзрәт үләр алдыннан Уразбикә мамага (бездә шундый имче бар иде) әйтеп калдырган: «Син кешеләрне дөвалыйсың, мин үлгәч, минем кабер өстемә бар, үзең бар, курыкма, – дигән. – Анда бармаклары тырпаеп торган кул шикелле бер үлән үсеп чыгар, син аны өзеп ал, шуның

белән кешеләрне дөвала», – дигән. Барса, чынлап та үлән үсеп тора икән. Үл үләнне «Мәрьям ана кулы» диләр. Уразбикә мама үләнне алып кайтып киптергән. Аның белән күп кешеләрне дөвалады ул. Иң элек кипкән үләнне суга салып карый, им килешсә булса, үлән кул учы кебек жәелеп китә, им булмыйсы икән, куырылып килә.

Уразбикә мама бер әбине дөваларга барган жирендә, эшен бетергәннән соң, үләнне киптерергә дип мич кырыена куя да, чәй эчәргә утыра. Шунда бер карчык керә, үләнне күрөп ала һәм урлап чыгып китә. Үлән югалгач, билгеле, аңардан шикләнәләр, тик үл алганны раслый алмыйлар. Байтак еллар үткәч, үлән бу әбинең кызында килеп чыкты. Үл аның белән файдаланган, кеше урламасын дип, пакетка салып, тәнәнә бәйләп йөргән. Бу хатын сыер савып утырган жиреннән егылып үлдә, үлән хәзер аның кызында, Пышна авылында. Мин үл үләнне күрдем. Аны зиратка алып барып күмәргә кирәк дип уйлыйм, чөнки үл урланган, бу кешеләр кулында булырга тиеш түгел.

Жиде саклану догасын белмәсәң...

Уразбикә мама минем инәмне дә дөвалады. Мин кечкенә чакта без торган өй женле булган, инәмә жен ияләшкән. Инәм белән Уразбикә мамага йөрүбезне хәтерлим. Үл инәлек тә (кендек әбисе) иде. Бик оста инәлек булган ул: соңгылыкка карап, бу хатынның тагын ничә бала китерәсен дә, балаларның кызымы, малаймы буласын да белгән. Аның: «Йөз балага инәлек булсаң, йөз дә беренчегә жен инәлек итеп чакыра», – дип сөйләгәнне истә калган. Үзе белән дә шундый хәл булган. «Хатыным бәбили», – дип берәү чакырырга килгән. Таныш кеше түгел икән. «Төмәнгә китеп барабыз, хатыным юлда авырый башлады», – дигән. «Ә, юлаучылар икән, юл кешесенә ярдәм итми ярамый», – дип әби ияреп киткән. Бер өйгә барып кергәннәр. Керсә, өй таныш та кебек... Инде әби кая эләккәннен чамалый башлаган. «Кайда икәнеңне инде үзең дә аңлайсың, бисмилла әйтеп эшләмә бер эшеңне дә», – дигәннәр моңа. Бала тугач, баланы юрга сөт алып килгәннәр. Шунда әби сиздерми генә кулындагы йөзеген сөткә төшергән. Соңыннан: «Әби, син безгә бик зур яхшылык эшләдең, инде чәй эчеп ал», – дип өстәлгә чакырганнар. Өстәл янына утыргач, әби, онытылып, бисмилласын әйтеп жибергән. Караса, үзе чүплек башында утыра,

ризыклар урынында ат тизәкләре икән. Өенә кайткач, киленчәгенә: «Киленчәк, сөтең кайда? Алып кер әле», – дигән. Алып керсә, сөт ыргылаш кына калган, әбинен йөзеге сөттә икән. Өстен бисмилла әйтеп япмыйча, ачык калдырган булганнар сөтне...

Уразбикә мама картайгач, Хәйрелжамал мама инәлек булып йөри башлады. Уразбикә мама аңа да әйткән: «Йөз дә беренче инәлеккә женнәр чакырырлар, курыкма, алар сиңа зыян салмас», – дигән.

Калби мама (Калбижамал) бар иде тагын. Балага уза алмаган киленнәрне чүлмәк белән имләгән ул. Шулай үк кешеләрнең бөкләсен дә (грыжа) бетергән. Кемнедер дөвәлаганда үзенә жән күчкән, имеш. Калби маманың оныгының да кулын жиңел диләр. Ул көл белән имли. Көлне стаканга саласың да өстен күк чүпрәк белән каплайсың. Укып, махсус сүзләрне әйтә-әйтә өстенә кулың белән басасың. Аннан стаканны әйләндереп каплайсың. Урта жире буш калса, күз тигән була. Бик гажәп ул, фокустагы кебек: стаканның төбөндә көл, өстөндә көл, урта жире буш, әмма көле коелмый. Имләгәннән соң бу көлне кеше йөрми торган жиргә күмәргә кирәк. Имләргә мине Рәйхана жиңги өйрәттә. Бала аякка баса алмаса, аякландыра, күз тисә, төтенләп имли иде жиңги. Абыйның да кулы сизә иде. Андый кешеләр юк хәзер авылда.

Кешене имләгәндә, начар энергетикасы сиңа күчмәсен өчен, жиде кат дога укырга кирәк. Ул дога миндә бар. «Жиде саклану догасын белмәсәң, кеше имләргә алынма», – ди иде Зәйнәтдин бабай.

Көе юкның - көне юк

– Бездәге халык электән үк музыкага һәвәс булган. Авылда гармунчылар бик күп иде, курайчылар бар иде. Камыштан, сазда үсә торган буынтыклы үләннән, берничә тишек тишәп, курай ясайлар иде. Хәтта каз каурыеннан да курай ясап уйныйлар иде. Гармунга биибез. «Бишле бию»ләр, «Каптырма»лар, төрле уеннар уйный идек. Гармун булмаганда да аптырап тормаганнар, бармак белән сугып көй чыгарганнар да шул көйгә биегәннәр, – дип Катя бармакларын бөкләп тактага суга-суга бию көе чыгарып күрсәттә. Ритмлы бу көйгә чынлап та рәхәтләнеп биеп китәрлек!

– Түгәрәк уеннарда берсен-берсе култыклап басып, жырлап әйләнәләр иде. Анда инде яшьләр генә түгел, олылар да була. Элек ул

су буенда, учак тирәли уйналган, клублар ачылгач, клуб эчендә уйный башлаганнар. Уртада гармунчы белән бер кыз була. Түгәрәк башта бер якка әйләнә, шунда берсе: «Кире якка!» – дип кычкырып куя да, түгәрәк икенче якка әйләнеп китә. Монда инде авыл көйләре жырлана, шуңа кушып, кемнең эчендә нинди үй бар, шуны да көйгә салып әйтә:

Жидегән йолдыз якты яна

Жиде төн уртасында.

Жиде уянам, жиде уйланам

Жиде төн уртасында.

Алма кызыл, алма кызыл,

Без әле алсу гына.

Сиңа буласы яр түгел,

Тик алданасың гына...

Аны инде башкалар күтәрәп ала. Өчьюлылар да жырлана:

Утырып торам әле.

Нигә кул салганнарыма

Үкенеп куям әле...

Безнең токымда жырчылар булган. Әнием дә жырлый иде. Аның үзенә бер нечкә тавыш, башкалар аңа кушыла алмый иде.

Авылыбызда бик музыкаль токым, Мусиннар нәселе булган. Революциягә кадәр туган бабайлары борынгы скрипкада уйнаган. Скрипканы ат кылы белән ясаганнар. Әниң: «Яткан тактада уйный торган бер бабай бар иде», – дип сөйләгәнә дә истә калган. Ул, мөгаен, ятаган булгандыр инде. Бер дә аптырап тормаганнар, чиләк төбөндә дә көй чыгарганнар. Бигрәк тә, чәчүләр беткәч, Күк теләү үткәргәндә яңгыр тавышлары чыгарып чиләк төбә кагалар иде.

Күк теләүне хәзер дә ел саен үткәрәбез, өч авылда өч көн үтә. Мулла көнен билгели. Элек ризыкны өй борынча жыялар иде: кем ярма, кем он, кем йомырка бирә. Хәзер мәчеткә жыелган садака акчасына үткәрәләр. Итне сатып алалар, Разия сарык бирә, мин тавык бирәм. Күл итәктә Сабантуй кебек халык жыела. Әбиләр казан аса, ирләр итне эшкәртә. Аннан картлар килеп, тезелешеп басып, ике рәт намаз укып, дога кыла. Күк теләүнең үзенең догасы бар. Мулла: «Явым төшемле хәерле еллар булсын, шифалы яңгырлар яусын, яңгырдан сарыктырма, Раббым!» – дип сорый, бабайлар «Амин!» дип тора. Жыелган бар кеше дә аш эчеп бетергәч, су сибешү китә, бер кеше дә коры калмый. Элек, качып өендә яткан кешегә, тәрәзәләреннән кереп тә сибә торган булганнар.

Табигатьнең бер кисәге булып, урман-күлләрнең сулышын аңлап-тоеп яшәп яткан себрәкләр яныннан без күңелләребезгә бер-төрле серле, самими, якты хисләр алып кайтык. Кайткач та, инде күлләре катты микән, аккошлар китте микән дип, алар сөйләгән матур хикәятләргә кабат-кабат хәтердә яңарттык. «Туган күлләренең бозын авыз итмичә китми әле безнең аккошлар, – дип сөйләгәннәр иде алар. – Ә язын, күлнең бозы эреп беткәнче ашап калырга дип, ашыгып кайталар. Бик зур төркем булып килеп төшәләр безнең күлгә. Берәз ял итеп алгач, бер төркем яңадан күтәрелеп, тагын да төньяккарак, үзләренең күлләренә очып китә, ә безнекеләр монда кала. Биредә бала чыгаралар, бала үстерәләр. Көзен инде яңадан шул хәл кабатлана: төньяктан китеп баручы аккошлар ишәп кабат безнең күлгә килеп төшә. Күлнең чит-читләре беренче боз белән чөптөрләнгәнче монда торалар, аннан күл бозын кетердәтеп ашаганнан соң, барысы бергә күтәрелеп, авыл өстеннән саубуллашып әйләнәләр дә, юлбашчылары артыннан тезелеп ерак сәфәргә кузгалалар. Без инде: «Исән-сау гына барып житә күрегез, канатларыгыз талмасын, каршы жыллар юлларыгызны кисмәсен; киләсе язларга туган якларыгызга әйләнеп кайтырга насып булсын!» – дип, бәгыребез өзелеп озатып калабыз кошларыбызны. Ерак сәфәрдә, океаннар кичкәндә кечкенә карлыгачларны үз канатларына утыртып алып чыгалар икән бит алар, бәгырькәйләрәм.

Язын кайтканда кошларны санарга ярый, төркемнәре таркала. Ә менә иң беренче парлы бакчар (сыерчык) күрсәң, шатлык инде. Аны бу елда ялгызларның башлы-күзле булуына юрыйлар. Шуңа һәркем парлы бакчар күрергә тырыша. Яшьләр үз парларын табарга, олылар балаларын тормышлы итәргә өметләнә.

Кара урманнар, тирән сазлыклар эчендә якты өметләр, матур хыяллар, изге хатирәләр белән яшәгән себер дусларыбызга тагын озак-озак еллар аккошларын каршылап-озатып, парлы бакчарларның сайрашуларына сокланып, рухи хезинәләребезне саклап яшәргә насып булсын!

Әбием Казан кызы иде

Авылыбыз Тарманга Казаннан журналист кызлар – Илсәяр Иксанова, Гөлсинә Хәмидуллина, Гөлназ Гыйлемжановалар килеп киткәннән соң менә инде берничә айлар дәвамында әлегә очрашулардан алган якты-матур тәэсирләр белән яшим. Себер тумасы булсам да, тамырларым Казанга да тоташкан – әниемнең әнисе Бибинур әби бу якларга Казаннан килеп чыккан бит...

Әби үзе турында сөйләргә яратмый иде. Белгән кадәрәм буенча, ул ятимә кыз булган, Иске Бистә баенда асрау кыз булып торган, хужаларның балаларын караган. Хужалары аны бик яратканнар. Әби дә аларны үзенең туганнары кебек күргән. Революциядән соң байларга көн бетә. Аннары ачлык еллары башлана. Менә шул ачлык елларында Төмәнгә Казан ягыннан күпләп-күпләп кызлар китерәләр. Тирә якта «Төмәнгә Казан кызлары килгән, үзләре шундый чибәр, сылу икән!» дигән хәбәр таралган. Болар барысы да байларның асрау кызлары булган. Ир-егетләр аларны барып-барып алганнар. Төмән янындагы Яңавыл авылы егете Сагин Мадъяров та Бибинур дигән кызны алып кайткан...

Гаиләдә бер-бер артлы 4 кыз бала туа. Аларның һәрберсенә бик яхшы тәрбия, белемгә омтылыш бирелә. Яшәү шартлары авыр була. Бабай, Бөек Ватан сугышында катнашып, сугыштан соң Түбән Тагилга хезмәт армиясенә жиберелә, шунда саулыгын тәмам югалтып кайта һәм озак та үтми вафат була. Әбиебез бөтен барлыгын кызларына багышлап яши. Шулу вакытта Казанын да беркайчан да исеннән чыгармый. Берничә мәртәбә ялгызы гына Казанга кайтып та килә. Кемгә кайткан – бездә, кызганычка, ул мәгълүматлар юк. Әле без, оныклары үсеп килгән чорда да, әби Казанны әледән-әле искә ала иде. Сорырак

төстәге, зур гына форматтагы китабы бар иде аның. Ул китапта – Казан рәсемнәре. «Менә бу Болак күпере, балалар белән шул күпер янына бара идек», – дип карап утырганнары истә калган. Әби гомере бие Яңавылда яшәп (бу авыл тора-бара Төмән шәһәре эченә кереп калды), 1970 елда дөньядан китеп барды. Еллар уза-уза, истәлегә булып калган теге китап та юкка чыкты...

Минем әнием Гыйльменур гаиләдәге дүрт кызының иң олысы. 9нчы сыйныфны тәмамлагач, Тубыл шәһәрәндәге татар педагогия училищесына укырга керә. Аны мең авырлыклар белән тәмамлап, Велижан (хәзер – Түбән Тәүдә) районының Тарман (Саз) авылына укытучы итеп җибәрелә. Биредә үзенә мәхәббәттен – әтине очрата. Икесе дә балачактан ук тормышның кырыс шартларын күрүгә (әтием сугышта катнашып Берлингача барып җиткән кеше), бер-берсе белән тиз аңлашалар алар һәм, олак та үтми, гаилә корып җибәрәләр. Гаиләдә 9 бала (6 кыз, 3 малай) дөньяга килә.

Әле дә исемдә, менә әни икенче сменаны укытып мәктәптән кайтып керә. Өй эчәбез нурланып китә. Әниебез кечкенәләргә алдына алып сәя, маман Хәлбиҗамал белән (әниебез була инде) туасы көнгә нинди ризык әзерлисә, хуҗалыкта нинди эшләр башкарасы икәнлегә билгеләнә. Аннан соң дәрес әзерләү, дәфтәрләр тикшерү, «Совет мәктәбе» журналын карау, планнар...

Әниебез Тарман мәктәбенә башлангыч сыйныфларында 34 ел белем биреп, лаеклы ялга чыккан та яраткан мәктәбәннән тиз генә аерылмады.

Үземнең дә балачактан ук иң зур хыялым укытучы булу иде. 8 сыйныфны бетереп, Төмән педучилищесына барып кердем. Әмма яшәү шартлары бик авыр булганга, укуну ташларга туры килде. Алга таба кооперация буенча белем алып, товаровед булып киттем. Әмма теге вакытта өзелеп калган хыял һәрвакыт үзен сиздереп торды. 50 яшемдә Тубыл педагогия институтына барып кереп, татар теле һәм әдәбияты укытучысы белгечлегә алдым. Авылда 5 елдан артык укытып, лаеклы ялга чыктым.

Әбием, Бистә кызы Бибинур.

...Ә әбиемнең өзелеп сагынган Казаны миңа да бик якин. Казан кешеләре белән сөйләшкәндә әбиемнең Иске Бистәдә яшәгәнлеген әйтми калмыйм. Казанга баргач, Бистә урамнарында, Болак буйларында йөргәндә кечкенә балалар иярткән Бибинур атлы чибәр кызы күз алдыма китерәм...

Кафия БАЛДАШОВА,
Төмән өлкәсенең Түбән Тәүдә районы, Тарман (Саз) авылы

Яраткан ирем, гомерлек мәхәббәтем Хамис белән.

Агач тамыры җир үтәли, кеше тамыры ил үтәли

«Түгәрәк уен» журналының 2018 елның көзендә ерак Себер жиренә оештырган экспедициясе гаять зур кыйммәткә ия. Журналның дүртенче санында басылган «Сәфәр чыктык Себергә...» язмасын укыгач миндә шундый фикер туды.

Беренчедән, әлеге язма укучыны себер татарларының тормышы-көнкүреше, йола-гадәтләре белән таныштыра.

Чыннан да, татарлар, кайда гына яшәмәсен, кыпчак далаларындамы, Себер урманнарындамы, бихисап йолалар үтәп көн күргән. Әмма ислам дине үтәп керү белән йолалар сүнә, тоныклана, аннары югала барган. Моны раслый торган мисалларның берсе – керәшен татарлары. Алар аз гына вакыт исламда булып ала да христиан диненә килеп керә. Ягъни, ислам аларның мифик күзаллауларын кысыкылап чыгаруга өлгерә алмый кала. Бүген дә керәшен халкында йола-гадәтләр чагыштырмача яхшы сакланган икән, чынбарлыкта бу бит элеккеге татар йолалары дип фикерлим мин.

Себер урманнарына исә дин соңрак, авырлык белән үтәп керә... Һәм, үтәп чыга алмаслык калын урманнар, сазлыклар арасында яшәгән халыкны мәжүси ышанулардан тулысынча аеру гаять дәрәжәдә катлаулы булып чыга...

Журналдагы язmadan күренгәнчә, себер татарларында йолаларга бәйле кызыклы җырлар да яшәп килә икән. Мондый байлыкны без шулай кыры-кынтыктан табып алып булса да ачарга, сакларга тиешбез. Бүгенге глобальләшү чорында бу бигрәк тә мөһим бурыч булып тора. Дөньяның теләсә кайсы халкы шул традицияләренә, йолаларны саклап һәм кулланып та үзен-үзе югалтудан саклап

калырга тырыша бит. Шунлыктан, күңеләбез хәзинәсе булган йола-гадәтләренә саклаучыларга «Афәрин!» диясе килә.

Тарих белән кызыксынучы кеше буларак, безнең ишеләргә ачышлар табу, шуларга куанып яшәү хас. Себер сазлыкларында яшәп ятучы кан кардәшләрем, якташларым авазын ишетү дә минем өчен чиксез дулкынландыргыч шатлык булды. Рәхмәт сезгә, «Түгәрәк уен» хезмәткәрләре! Шундый зур ачышлар алып кайтып, шактый киң язылган бик мәгънәле язма аша безгә бу яңалыкны җиткезгәнәгез өчен!

Ә чынлап уйлап караганда, Төмәндә дә кайбычлылар яши дигән яңалыкка гажәпләнергә тиешме мин?! Юктыр. Егерменче гасыр башында, соңрак, ачлык елларында безнең якның ныклы авыллары яртылаш бушап калганын белә идем бит.

Кайбыч ягы халкы Себергә ике дулкын белән күчкән. Беренчеләре 1908-1912 елларда Столыпин реформасына нигезләнган рәвештә күчкәнләр. Столыпин реформасы үл дөүләтнеке, гаиләләр тиктомалдан гына чыгып китмәгән, күчкән өчен дөүләттән акча алганнар (күләмен әлегә ачыклай алмадым). Үл акча аларга йортлар салып чыгып, терлекләр алып тормыш башларга җиткән. Шуны да әйтергә кирәк, гомер иткән ата-баба жиреннән аерылып, йорт нигезен калдырып чыгып китәр өчен зур тәвәккәллек соралган бу кешеләрдән. Әзме-күпме рус телен белүләре, шул реформаны аңлап эш итүләре, яңа җирләрдә югалып калмаулары гажәпләндерә.

Икенче дулкын күчкән – ачлык еллары, 1921 елда Идел буенда, бигрәк тә безнең якларда котырган ачлык белән бәйле. Бу күчкән, минем аңлавымча, зуррак дулкын

булган, авыллар яртылаш диярлек чыгып киткәннәр. Мисал өчен, безнең Иске Чәчкаб авылында, 1923 елда халык санын исәпкә алу вакытында, 180 гаилә теркәлгән. (Ул вакытта теркәлү имана жырләре белән алып барылган. Себергә киткән кешеләрнең жырләре чәчелмичә кала. «Жырләре чәчелмәгән, Себер киткәннәр», дип язып куялар.) Шулардан 54 гаилә Себергә чыгып киткән була.

Икенче дулкынның да чыгып китүе зур төвәкәлләккә корылган, чөнки шунның хәтле үтә дә авыр елларда гаиләсен, бала-чагасын, булган мал-мөлкәтен төяп чыгып китү бик авыр булгандыр. Авылдан чыгып киткән бөтен гаиләләр дә барып житә алмаган, билгеле. Ул елларда тиф чире котыра. Журналдагы язмада күренгәнчә, юлда үлеп калучылар да күп була. Икенче дулкын белән чыгып китүчеләр арасында, безнең документлардан күренгәнчә, кире әйләнеп кайтучылары да булган. Әмма кайтып житүчеләр бик аз. Күпләр юлда үлеп калган, кайберәүләрнең, ни кызганыч, барып житкәч тө, эзләре югалган. Күченүчеләрнең барысы да Төмән якларына гына киткән дип әйтү дөрөс булмас иде, безнең якташларның Иркутск, Омск, Томск якларына да барып урнашканы билгеле.

Мисал өчен, 1930-елларда Кече Кайбыч авылыннан шактый ишле Хәйруллиннар гаиләсе Пермь краеның ерак төбәгенә күченәләр. Шуларның туганнары арасыннан берсе – Салават Хәйруллин – соңрак Казан шәһәр советы башкарма комитеты рәисенең урынбасары булып чыга. Шул үк вакытта шагыйрь, яңа дулкын язучы-шагыйрьләренә әйдәп баручы, оештыручы булып та таныла ул. Тиз арада репрессия корбаны була. Алай да Казанга абыйсының кызы Зәйнәпне чакырып урнаштырып калдыра. Беренче диктор, атаклы сәнгать белгече Зәйнәп Хәйруллина булып чыга ул кыз. Шушы тарихка охшаган йөзлөгән мисаллар бар бездә.

Кайбыч ягы кешеләре, күп очракта, кая гына барып чыксалар да, үз урыннарын та-

балар, югалып калмыйлар. Нәрсәдән килә бу күренеш?! Мин болай дип уйлыйм: Кайбыч ягы авыллары морзалар нәселләре белән тыгыз бәйләнештә яши. Ә болар инде татарның асыл затлары. Дин эшләре булсынмы ул, гомуми аң-белемле булырга омтылу, кәсепчелек, гомуми тырышлык, кирәк булса – яугирлек, менә шундый сыйфатлар хас безнең як кешеләренә. (Язмага күз салсак, Эске авылындагы себрәк ир-атның казанлыларны кертмәс өчен сәнәк күтәреп чыгуы, берничә елдан исә аларга авыл капкасын ачуы гына түгел, хәтта казанлы егеткә кызын бирүе үзе үк бик күп нәрсә турында сөйли бит!)

Журналда әлеге язма басылгач, мин Төмәнгә күчкән якташларымны эзләү эшләрен башладым. Бүгенгесе көнгә ике кешене таптым. Беренчесе – бабасы (әтисенең әтисе) Иске Чәчкаб авылыннан булган, үзе 1959 елда туган Габдулла Миңнуллы улы Сибгатуллин. Ул хәзерге вакытта Төмән шәһәрендә яши. Чөнки аларның Тумат авылы (Яркәу районына керә) 1973 елда юкка чыккан. Бу авыл халкы жырле халык белән кушылмаган. Авылны үзләре үстөрәп, нык итеп тотып торганнар. Үз вакытында гөрләп торган авыл булган ул. Башлангыч мәктәп эшләгән, урта мәктәпкә күрше авылга йөрәп укыганнар. Әмма күченеп килгән халык булгач, авылның нәсел тамырлары еракка китми шул. Соңрак оешкан авыллар тизрәк юкка чыгалар. Тумат авылының да язмышы шулай аянычлы булган.

Иске Чәчкаб авылында Сибгатуллиннар зур нәсел санала. Менә шул Сибгатулла бабайның беренче хатыныннан туган бердәнбер улы Вәдыйгулла, 1911 елда, хатыны (Кече Кайбыч авылыннан) һәм ике баласы белән Себергә күченә. Шушы Вәдыйгулла 1918 елда Туматта йорт салып керә. Йорт салганда тиф белән авырый башлый. Авыруы бик каты була, инде үлә дип яңа йортына кертәп салалар, әмма ләкин шунда берничә көн ятканнан соң, тереләп чыга. 1918 елда салынган шул йорт, Вәдыйгулланың үз кулы белән ясалган

рамнар, тәрәзә, ишек өлгеләре белән, әле дә өр-яңа кебек яхшы хәлдә тора, ди. Югалган авылда әрәм калмасын дип, инде бу йортны башка авылга күчереп салганнар. Безнең якташларның көчле һөнәрчеләр, агач осталары булуы турында сөйли бу! Ә бит авылдан чыгып киткәндә Вәдйгүлләгә 30 яшьләр генә була. «Ничек үл шул яшендә тимер, агач эшләрен яхшы белгән!» – дип аптырый хәзер оныгы Габдулла.

Алар барып урнашканда да, хәтта әле авыл беткәндә дә бу якларда әле электр кермәгән була. (Авылның бетүенә дә шул сәбәп булмадымы икән?!) Электрсыз, тиз әйләнештә эшли торган токарный станокны үз кулы белән ясый торган булган Вәдйгүлла. Башкаларга да кул, аяк белән әйләндереп эшли торган станоклар ясап бирә торган була ул. Гажәп тә түгел, Иске Чәчкаб авылының атаклы тимерчесе Вәдйгүлланың өченче энесен – Сәмигүлла абыйны әле дә бөтен халык сагынып сөйли. Үл кисәү, калай кебек әйберләргә генә түгел, хәтта, китереп күрсәтсәләр, машина запчастьләре дә ясый торган була. Атаклы калайчылар, механизаторлар, тальянчылар яшәгән авыл шул ул Иске Чәчкаб!

– Вәдйгүлла бабайны туғыз яшемә кадәр белдем. Сиксән яшеннән соң да әле печән чабып, чалгыларны жайлап йөри иде. Үл 1969 елда 90 яшендә үлдә. Безнең авылдагы һәркемне ныклы, тырыш, һөнәрле, булдыклы итеп хәтерлим, – ди Габдулла.

Габдулла үзе әле 2016 елда Иске Чәчкабка кайтып киткән. Туган якны сагынып, үз итеп яшиләр икән. Кайткач бөтен нәсел-нәсәп чәйгә алган аларны. Элек тә кайтып йөргәннәр. Хәтта 1967 елда тимерче Сәмигүлла бабайның да Төмәнгә туганнары янына барып кайтканы билгеле. Габдулланың хатыны Мәүлия Апас районы Кызыл Тау авылыннан чыккан атаклы профессор Мөхәммәт Гайнуллиннар токымыннан икән. Хәзер дә алар, Казанга кайткач, туганнары белән аралашуны дәвам итәләр.

Икенче аралашкан кешем – 1950 елгы Мәгъфирә Хәмитова. Әтисе ягынан Сәйран исемле бабасы, хатыны белән (аның да хатыны Кече Кайбыч авылыннан), безнең Кошман авылыннан күченеп киткән. Тәүдә авылында жирле халык белән кушылып яшәгәннәр, үзара төрле бәрелешләр дә булган. Мәгъфирә – Сәйранның улы Хәмиттән туган

кыз. «Бүгенге көндә Сәйран бабай күченеп килгәч салган йортта яшим», – диде. Сәйран бабай үзе 1951 елда 98 яшендә үлде. Сәйран исемле, чыннан да, Кошман авылында киң таралган. Гыйльман, Нуркамал исемнәрен дә искә алып сөйлиләр якташлар. Бу исемнәр әле дә безнең якта киң кулланылышта. Сәйран бабайның энекәшләре дә Себергә килгән. Алар барысы да Яркәү районы авылларында сибелеп яшәгән. Шулай ук безнең як кешеләренә Төмәнгә дин алып килүләре турында да искә алалар. Алар мәчетләр төзегән, Совет заманында да яшереп намазлар укыганнар.

Якташларым белән телефоннан аралашканда минем өчен шунысы да кызык булды, үз туган телләрен оңытмаган, алай гына да түгел, жирле сөйләшебезнең көен-аһәңен саклап аралашалар. Юкса болар бит инде – XIX гасыр ахырында туган, XX гасыр башында күчкән кешеләрнең оныклары! Мәгъфирә апа әле дә Кайбыч туганнары белән аралашып тора икән.

Кая гына урнашкан булсалар да, минем бу якташларымның эзләрен табасым, тарихларын ачыклайсым килә. Мисал өчен, алда телгә алынган Иске Чәчкаб авылыннан күчкән 54 гаиләнең исем-фамилияләре ачыкланды. Әгәр социаль челтәрләрдә бу тематка караган берәр төркем оешса, ниндидер эзләнүләр башланса, бу исемлекне интернетка куярга мөмкинлегем бар.

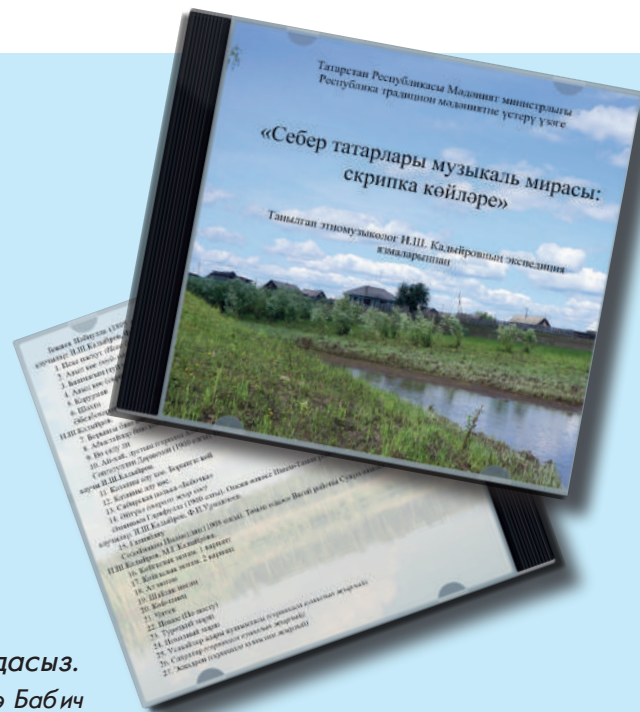
...2017 елда Пенза өлкәсенә Урта Әлзән авылында узган Бөтенроссия татар авыллары Сабан туенда Себердән килгән гармунчы егетләр белән таныштым. Вақыт кыска булу сәбәпле, без алар белән тиз генә, өстән-өстән генә аралашырга өлгәрсәк тә, ничектер якин, туган тоелды алар миңа. Өздәрәп гармун уйныйлар, җырлыйлар, биеләр – шәп егетләр! Хәзер аңлайм, туган-кардәш булдылар ахрысы алар. Инде «Түгәрәк уен» журналы салган туганлык күперә аша Төмәндә яшәүче кардәшләребез белән аралашып то-рырбыз, барып күрешеп кайтырбыз дип уйлайм, Алла боерса. Күрешкәнгә кадәр!

Рәмис ХӘҖЛИЕВ,
Кайбыч муниципаль районы башлыгы урынбасары

Себер татарларының скрипкә сарыннары

*Мин гашыйк булдым сиңа, и скрипка, әйдә сыз!
Әле дә син бар, юкса дөньяң мәгънәсез һәм файдасыз.*
Шәехзада Бабиç

Күптән түгел «Татарстан» радиосында себер татарларының жыр-көйләренә багышланган тапшыру эшләргә туры килде. Шунда радионың музыкаль тапшырулар редакциясе мөхәррире, Татарстанның атказанган мәдәният хезмәткәре Гөлназ Гыйлемжанова миңа фоноархивымда сакланучы, 1968-74 елларда Көнбатыш Себер төбәгендәге фәнни экспедицияләрдә язып алынган магнитофон язмалары арасынан скрипкәдә уйналган көйләрне сайлап алып, махсус диск итеп чыгарырга тәкъдим итте. Чыннан да, Казаннан шактый еракта яшәүче себер татарларының жырлары радио аша сирәк-мирәк яңгыраса да, төрле уен коралларында, аеруча скрипкәдә уйналган үзенчәлекле көйләрне тамашачы-тыңлаучы ишетми һәм белми диярлек. Бигрәк тө Көнбатыш Себернең үзендә. Шуңа күрә бу гамәл себер татарларының үзләре өчен дә вакытлы һәм әһәмиятле бит.

Гөлназ ханымның әлеге тәкъдимен Республика традицион мәдәниятне үстерү үзәге директоры Фәнзилә Хәким кызы Жәүһәрәва да күтәреп алды һәм, күптән түгел генә, үзәк хезмәткәрләре тырышлыгы белән (Гөлназ Гыйлемжанова да әлеге үзәкнең фәнни хезмәткәре), «Себер татарлары музыкаль мирасы: скрипка көйләре» дигән диск дөнья күрдә. Ул үз эченә ярты гасырга тиң тарих авазларын туплаган 27 язманы сыйдырган. Алар безгә

скрипкә уйнау турында жәелебрәк сөйләгәндә музыкаль дәлил буларак ярдәм итә ала.

Инде әлегә көйләрне башкаручыларга да тукталып үтик. Аларның берсе – Төмән өлкәсе Вагай районының Супра авылы кешесе, II дәрәжә Бөек Ватан сугышы ордены кавалеры Сөләйманов Имамәтдин абый. 1908 елда мулла гаиләсендә туган. Әтисе, мулла булса да, тирә-якта дан тоткан скрипкәче, шуның өстенә, оста биюче дә булган. Себер татарларының борынгы жыр-көйләрен үзенә бер илаһи башкаручы Сөләйман абый әле атаклы шагыйрь Булат Сөләймановның (1938 — 1991) әтисе белән бертуган абыйсы да. Безнең Казан тикле Казаннан аны эзләп килүбезгә башта бик тө гажәпләнде ул, соңыннан: «Минем жырларым, могамнарым Казанякта ишетеләчәк, инде тормышта бер үкенечем дә калмады!» – дип кат-кат әйтте.

Бу якларда тормыш-көнкуреш белән бәйлә скрипкәдә уйналган көйләрне могам дип йөртәләр. Могамнар, кулланылышына бәйлә, төрле исемнәр белән аталалар, мәсәлән, «Ат могам».

Сөләйман абый сөйләвенчә, 1860нчы еллар тирәсендә аларның Супра авылында тирә-яктан ясак жыеп, шул хисапка баеган Кармыш бай яшәгән. Үзенәң байлыгын күрсәтер өчен балаларына Сөннәт туен һәм карын чәчен алу туен бик зурлап үткәргән. Тирә-яктан һәм алыстан бик күп кунаклар

дөшелгән, хәтта Супра урамында йөрөп булмаган. Кармыш бай шул вакытларда көрәш һәм ат чабышы үткәргән, жиңүчеләргә кыйммәтле бүләкләр өләшкән.

Чабышка атларны тезеп куялар. Алга скрипкәче чыгып баса һәм «Ат могам»ны, ягъни атларны биетү өчен махсус көй уйный. Атлар уйнаклап биеп торганнар һәм көй туктауга алга ыргылганнар.

«Шайтан могам» исә кеше авырып киткәч, аның тәненә кергән чир, шайтанны куып чыгарып өчен кулланылган. Бу рәвештә дөвалау «кагу» дип йөртелгән. Шуңа ук Төмән өлкәсенә Кызылбай авылынан Кәбирә апа Хәсәнова (1896 елгы) әйтүенчә, аларга Куллар авылынан Этеш (әтеч) исемле күремче килеп йөргән. Ул иң элек авыруның пульсын тотып караган. Температурасы югары булса дөваламаган, «чир инде дөвәеп киткән, миннән булмый» дип сылтау тапкан.

Кагу-дөвалауда бары тик ирләр генә катнаша: 4-5 ир, кагучы һәм скрипкәче.

Моның өчен өйне бик нык ягып жылытканнар, авыруны кат-кат киендергәннәр һәм түгәрәккә алганнар. Скрипкәче могамны уйнаганда, ирләр түгәрәккә басканнар һәм кул чабып такмак әйтеп, авыруны тирләп хәлдән тайганчы биеткәннәр. Шайтан куу ритуалы кайвакыт кичтән таңгача туктаусыз дөвам иткән. Скрипкәче ял иткәндә, могамны көйләп-жырлап әйткәннәр. Моны «сарын белән (жыр-көй белән) әйтү» дип атаганнар. Ә кагучы авыруны яфрак себерке, йөгән яки камчы белән тукмап торган, ягъни каккан, жөнен чыгарган.

Бер хатынны үн көн какканнар. Мунча астыннан өч сөяк тапкач, жөन्नәрен таптык дип туктаганнар. Ә авыру кеше терелгән.

«Койгылык могам» көе исә аккош кебек койгылык кошка бәйлә. Себер татарларында үл изге кошлардан исәпләнгән. Аны атарга ярамаган. Муллалар койгылыкны бары тик хәтемгә генә (Коръән ашына) атарга рөхсәт иткәннәр.

Сөләйман абый могамнарда соң маршлар һәм бию көйләре уйнады, бу якларда иң борынгы дип исәпләнгән, 1970-елларда инде онытылып беткән «Исәй», «Ямщикәй», «Кәмә», «Зәйнәп», «Сахтиян башмак», «Унике үрдәк баласы», «Карагай», «Айтуган», «Алмакай» жырларын яздырды.

Безгә шулай ук тагын берничә скрипкәче уйнаганын магнитофон тасмасына язып алу бәхете тиде. Омск өлкәсе Ишем-Тамак районы Эбаргуль авылында Нәбиулла абый Баки-

ев (1895 елгы), Илчебага авылында Гарифул-ла абый Әминкаев (1900 елгы), Томск өлкәсе Томски районы Абышай авылында Якуп абый Әбелбохаров (1898 елгы), Новосибирск өлкәсе Чаны районы Белехте авылында Дәржемән абый Сөнгатуллинның скрипкә көйләре арасында могамнарда тыш маршлар, борынгы бию көйләре, жыр көйләре, шуңа исәптән «Казанны алу көе», бик сирәк очрый торган «Эскадрон» жыры бар.

Скрипкәче мулла турында Томск өлкәсе Яуштә авылында да ишеттек. Маннапова Сәрвәр мамы (1905 елгы) сөйләвенчә, Чәкә мулла (Кучильдинов Жәләлетдин) туй-мәжлесләрдә скрипкә уйнап биеп йөргән икән. Шуңа ук вакытта, авыруларны да дөвалаган, корчаңгыны жиңү ысулларын белгән. Аның өстеннән Хәмзә мулла жалү белән йөргән.

Себер татарларының музыкаль фольклор үрнәкләрен беренче булып шагыйрь Мөхәммәт Садри жыя. Ул 1940 елда Көнбатыш Себергә оештырылган экспедиция вакытында фонографка күпсанлы жыр-көйләр язып алып кайта. Һәм шуңа вакыттан бүгенгәчә «Татарстан» радиосы аша «Каръят батыр», «Сәрвиназ», «Илчебага», «Гармун-гармун», «Зәңгәр күз», «Ак бүрек», «Сахралар», «Усаккайлар», «Мәдинәкәй», «Эскәтерем» һәм «Тау башында жил тегермән» жырлары Татарстан дөүләт Жыр һәм бию ансамбле, У.Әлмиев, Ф.Сөләйманова, М.Галиев, З.Шаһбан башкаруында яңгырап торалар.

Әле генә дөнья күргән «Себер татарлары музыкаль мирасы: скрипка көйләре» тупланмасында урын алган скрипка көйләренә һәрберсә без айкаган Себер киңлекләрендә яшәүче милләттәшләребезнең XX гасырның 60-70нче елларына гына кагылышлы яшәешләренә бәйлә музыкаль фактлар түгел, ә тулы бер гасырның үзенчәлекле аһәңнәре дип уйлыйбыз. Без әлегә уникаль әсәрләр үз тыңлаучысын табар, музыка беләме бирүче югары уку йортлары студентларына кызыклы жәүһәрләр булып, бер дә тутыкмаслар дип өметләнәбез. Шуңа ук вакытта моннан 50 ел элек безнең белән бик теләп аралашкан һәм әллә кайчан бакыйлыкка күчкән һәр халык музыкантына да үзенчәлекле һәйкәл булса иде дигән теләктә калабыз.

Илгиз Шәфигъ улы КАДЫРОВ,
Татарстанның атказанган мәдәният хезмәткәре

«Шайтан могам»ның нотасын компьютерда
Дания Арсланова жыйды.

Шайтан могом

109-162

f

150-155

p

160

ff

pizz *ou, legro*

* аяк белән тибеп алу

Равил Заһидуллин. «Эти янында».

Туганнарның төбе бер

Туган җир, туган нигез... Бу төшенчәләр – татар халкы өчен иң югары кыйммәткә ия. Татарларның күзаллавында туган йорт-нигез – туган җир, Ватан, ил чылбырының өзәлмәс буыны, шуңа да борынгыдан туган җирне, туган илне «ил-йорт» дип атаганнар.

*«И Идел-йорт, Идел-йорт,
Идел буге имин йорт,
Кендек каным тамган йорт,
Җаным булып калган йорт»
(«Идегәй» дастаны).*

Игътибар иткәнгәз бар микән: нигез сүзен хәтта башка телгә тәрҗемә итү дә мөмкин түгел! Ул – кан туганнарны бергә туплап, туган җиргә бәйләп торучы изге бер урын, оя, «төп». Хәер, алай гына да түгел. Нигез – хәтер сакчысы, мәңгелек бер учак. Әйе, әйе, нәселнең тарихи хәтерен саклаучы сүрелмәс учак дисәк, дәрәсрәк булыр. Язмыш җилләре

адам баласын төрле кыйтганың төрле тарафына чәчеп-тузгытып бетерсә дә, җирсү дигән сәер бер көч кешене туган нигезгә тартып кайтара. Туган җирдән читкә киткән татарларның нигезне сагыну сагышы, җирсүе, онытылмас бер моң булып, җырларга, бәетләргә күчкән. Читтә бәхет күлләрендә коенып, алтын тәхеткә ия булып яшәгәннәр дә ахыр чиктә туган нигезгә кайтып баш ору турында хыялланган.

Татар кешесе буш нигез урынын да чит-ятка сатып җибәргә атлыгып тормый, ничек тә үз нәселенең берәр кешесенә тапшыруны хуп күрә. Чөнки ул бит кендек каны тамган, кендек киселгән газиз бер урын. Тәүге тапкыр фани дөньяга аваз салган, күкрәк тутырып сулыш алган, төпи киткән, гомер буге җан түрәдә кадерледән-кадерле булып сакланган газиз җир... Ахыр чиктә, җәсәдең чит җирләрдә җирләнсә, кабер өстенә дә шушы

нигездән бер уч туфрак китереп салырлар дип өметләнган газиз оя... Ничек инде аны жиде ят кулына калдырасың?!

*Балачакны һәм яшьлекне
Өзелеп сагынганда,
Әти-әнигә кайткандай
Кайтабыз синең янга.
Нигез ташы – гомер башы
Энекеш, синең кулда.
(Ә. Атнабаев)*

Шулай да тормышта төрле хәлләр очрый. Жанны сыкратып, елатып, ярасыннан кан саркытып, нигезне чит-ятлар кулына тапшырган очраклар да булгалый. Тик шунысы сөөнечле: татар халкында гасырлар буге яшәп килгән, язылмаган матур бер канун бар. Бу нигездә читләр йорт тергезсә дә, нәселнең берәр кешесе кунакка кайта калса, аны якин итеп каршы ала, зурлап кунак итә, хөрмәтле белә яңа хужа. Бу аның да язылмаган әхлакий бурычы.

Ата-баба нигезенә салынган йорт – жылы бер оя шикелле бит ул. Төп оя, төп нигез – шатлыкта да, кайгыда да барча туганнарны бергә жыючы урын. Анда олысы-кечесе, яше-карты жыйнала. Мүл куллы хужабикә казан тутырып аш пешерә, вак-вак итеп токмачын кисә, чит-читләрен бөрмә-бөрмә итеп, көлеп торган бөлешен өлгертә, чәкчәге, бавырсагы, тәбикмәге калмый. Сый тулы табын артында гөрләшәп утырган туганнар әле бер истәлекне, әле икенчесен яңарта. Шул рәвешле, үзләре дә сизмәстән, хәтер йомгагын сүтә-жыя, яңда бөтереләп йөргән балаларга, оныкларга да нәсел тарихы турында сабак бирергә өлгерәләр. Туганлык жепләре, нәсел тамыры турында башланып киткән сүз еш кына тулы бер халыкның, милләтнең тарихын барлауга да барып тоташа. Димәк, төп нигез бергә очрашу урыны гына булып калмый, алда искәрткәнебезчә, хәтер сакчысына әйләнә.

Татар халкында туганлык мөнәсәбәтләре, аны саклау үзгә бер әһәмияткә ия. «Жиде буын нәселеңне бел!» Әлегә гыйбарә кыска яңгырый, әмма гаять тирән, үтемле мәгънә салынган аңа. Үзеңнең жиде буын бабаңны белү – тармак-тармак булып киткән туган-тумачаны, нәсел чылбырыңны белү дигән сүз бит. Белергә өндәү генә түгел, шул ук вакытта аларны туган ит, бер тамырдан икәннең онытма, туганлык жепләрен өзмә дигән таләп, кагыйдә дә әле. Әлегә таләп нигезендә шәжәрәләр ясау барлыкка килгән дә инде. Кайберәүләрнең нәсел шәжәрәсе

Свердловск өлкәсе Түбән Сырга районы Аракай авылында яшәүче Гобәевләрнең нәсел шәжәрәсе.

бик борынгыдан буыннан-буынга тапшырылган, бүгенгәчә олы мирас булып сакланган. Аларны кадерле бер ядкарь күреп, бизәкләп-матурлап ясаганнар, шәжәрәнең урыны өй түрендә булган, диварда эленеп торган. Язылып та, төрле сәбәпләр аркасында юкка чыккан шәжәрәләр бар, алар да кадерсезләр исемлегендә түгел. Татарларның күбесе һәрчак үз нәсел тамыры белән кызыксынып яши, югалган тарихны торгызырга омтыла. Бүген шәжәрәләрен эзләп, Интернетта төрле форумнарда катнашучылар, архивларга, аерым галимнәргә мөрәжәгать итүчеләрнең саны артканнан-арта.

*Син – тамырың жирдән купкан агач,
Шәжәрәңне әгәр югалтсаң.
(Ш. Маннапов)*

Шәжәрәләрдән тыш, татарларда «нәсел тамгасы» дигән төшенчә бар. Ул да әби-бабадан мирас булып калган олы ядкарь, ул да буыннан-буынга тапшырылып килә. Идел буге Болгарстаны, Алтын Урда ханнары, Казан ханнары тамгалары сакланып калу татар тарихының аерым чорларында дәүләт башында торучыларның да үз тамгасы булу хакында дәлил түгелмени?! Нәсел тамгасын

белү, шагыйрь теле белән әйтсәк, күңелдә зур горурлык хисе уята, әби-бабаларның гына түгел, халыкның үткәненә борылып карарга, уйланырга этәргеч булып тора. Сабый баланы менә шундый нәсел тамгасы белән таныштырып карагыз әле, күзләре очкынланып яначак! Ул да үзенә шушы тамганың бер кисәкчеге, ул да бабаларының дәвамы, ул да шушы халыкның бер баласы булуны аңлап горурланачак!

Ерак бабайлардан килгән тамга,

Безнең тамга – нәсел тамгабыз...

Әтиемә килеп ирешкән ул...

Нәсел тере! Исән калганбыз.

Ул тамганы әткәй өй салганда

Балта белән чапты нигезгә.

– Хәтерләп кал, улым, бу тамганы,

Һәм яман сүз аңа тигезмә!

(Зөлфәт)

Әби-бабай, әти-әни, балалар – бу өч буынның бергәлегә традицион татар өен, аның нигезен тәшкил итә дә инде. Бик борынгы төрки язма истәлекләрдә дә «ата-ана» дигән сүзләргә очратырга мөмкин, әлегә төшенчәләр нигезнең «төбә» булып тора. «Ана» сүзенең мәгънәсе аеруча тирән, ул татар телендә «бөтен нәрсәне тудыручы, барлыкка китерүче» дигән күпкырлы мәгънәдә дә кулланыла. «Жир-ана», «табигать-ана», «урман-ана» «кояш-ана» кебек гыйбарәләр күпләрегезгә таныштыр, кешене урап алган тирәлек ана кебек үк яшәү көче бирә дигән күзаллаудан туган мондый атамалар татар мифологиясендә шактый еш очрый. Туган телебез булган татар телен дә без «ана теле» дип хөрмәтләнеп, бу очракта аның мәгънәсе тагын да киңәя, милләтне тудырган тел буларак яңгыраш ала. Моннан тыш, «милләт анасы» дигәнне дә ишеткәнегез бардыр. Аналар, хатын-кызлар – киләчәктә милләтнең йөзек кашы буласы ул-кызларны тәрбияләүче, шуңа күрә иң беренче чиратта ул үзе белемле, мәгърифәтле, акыллы булырга, тормыштагы һәр төрле яңарышка, алгарышка дәрәжә бирергә тиешле затлар. Үзе югары әхлакка, эчке зыялылыкка ия булган хатын-кыз гына киләчәк буынны әхлаклы итеп тәрбияли ала.

Дөньяда яхшы тереклек күркәм хыялы хатыннан башка булмас.

(Р. Фәхретдин)

Өлкәннәргә хөрмәт, хезмәт сөю, кунакчыллык, халык традицияләрен саклау, дин-ле-иманлы яшәү кебек сыйфатлар татар халкы өчен аеруча мөһимнәрдән санала, болар барысы да балаларга кечкенәдән,

әби-бабай, әти-әни тарафыннан сеңдерелеп килә. Һәр татар гаиләсенең үзенә генә хас тәртипләре, гадәтләре була, алар берәүгә дә ирексезләнеп тагылмый, ләкин шул үк вакытта гаилә әгъзалары бу тәртипләргә каршылыксыз буйсына. Әйтик, яп-яшь кыз килеп булып төшә – ул әле урта сөйләшүләрдә, фикер алышуларда катнашу хокукына ия түгел, тел яшерергә мәжбүр. Бу гадәтнең үзенә күрә кечкенә генә сере бар: димәк, чит гаиләдәгә тәртипләргә төшенү өчен вакыт һәм мөмкинлек бирелә.

Татар гаиләсендә өйләнгән малайларга йорт салып бирү, ягъни аларны «башка чыгару» гадәте – язылмаган кагыйдә булса да, гасырлар буйы сакланып килгән горф-гадәтләрнең берсе. Шуңа сәбәплә яшь гаиләнең егет ягы – йорт-жирне, ә кыз ягы өй эчен кайгырткан. Гадәттә, кыз бала дөньяга килүгә үк, әти-әнисе аның бирнә сандыгын булдырып, аның эчен хәстәрли башлаган: мөндәр-юрган, пәрдә-чаршау, сөлге-тастымал, чолгау, ашъяулык... Буй житкәргән кыз, кияүгә киткәндә, шушы сандыкны үзе белән алган; егет өенә килеп булып төшүгә, ишек-тәрәзәләргә, карават-өстәл өсләрен сандыктан чыккан бирнә бүләкләре белән өр-яңадан «киендергән». Килеп бирнәсен күрергә, бәя бирергә бер-бер артлы күрше-күлән, туган-тумача килеп житкән. Элекке заманнарда татарларда «бирнә багу» мәжлестәре оештыру – матур бер йола яшәгән.

Шунысын да искәртик: килеп төшү олы бәйрәм итеп кабул ителсә, кияү кешенең кыз өенә барып яшәве, киресенчә, һич кенә дә хупланмаган, тыелган дияргә дә мөмкин. Ул иргә «йортка кергән» дигән ярлык тагылып, хурлыклы бер гамәл буларак бәйләнгән. Халык телендә «Йортка кергәнче – утка кер», дигән мәкальгә тиклем барлыкка килгән.

Өйләнү мәсьаләсендә татар халкында яшь белән бәйлә тыюлар барлыгы турында да әйтеп китик. Мәсәлән, агасы өйләнми торып, аннан кечерәк энекәшен өйләндерергә, йә булмаса, апасы кияүгә чыкмый торып, аның сеңлесен кияүгә бирү ярамаган.

Гаиләдәгә төпчек малай өйләнә калса, ул «башка чыгам» дип дөгъва белдерә алмый, чөнки аның гаиләсе әти-әни янында яшәргә тиеш була. Өлкәннәргә карап-тәрбияләп торучы да, шушы нигездән чыгып киткәннәргә жыеп, бәйрәмнәргә чакыру, кунак итү дә аның өлешенә төшә. Гадәттә, Сабантуйларда, Гает бәйрәме булган көннәрдә төп йортка туганнар күпләп жыела. Аларны, зурлап,

хөрмәт итеп, кан-кардәшләр дип атыйлар, чөнки кан бер булган кешеләрнең жаны һәм иманы да бертөрле дип санала. Төп нигездә бергәләп жыйналу туганлык җепләрен тагын да көчлерәк ныгытырга, сабий балаларга да шушы хакта кечкенәдән үк төшендерергә мөмкинлек бирә.

*Бәйрәмнәрдә авыл гөрләп тора,
Төрле яктан жыела кунактар...
Кунакчыллык кайнарлыгы белән
Табаларда бии коймактар .*
(М. Әгъләмов)

«Киңәшле эш таркалмас», ди татар халкы. Ә бу әйтемнең асылында нинди хикмәт ятуы турында уйланганыгыз бармы? Татар гаиләсендә иң төп сүз, саллы киңәш, әлбәттә, әби-бабай авызыннан яңгырый. Аларның урыны – йорт түрәндә, чөнки өлкәннәр – рухи мирасны саклап килүчеләр дә, шул байлыкны, эхлак кагыйдәсен киләчәк буынга тапшыручылар да. Алардан фатиха алмый торып, яшьләр бер генә зур эшкә дә тотынмый, киңәшлешү, ризалык сорау мәҗбүри бер гамәл булып тора. Мәсәлән, гаилә корырга уйлаганда, солдатка яки укырга китәм дип ниятләгәндә, ата-ананың, әби-бабайның фатихасын алмау бер дә хәерледән саналмаган, ниятләрнең барып чыгуы да шик астына куелган.

Татар гаиләсендә балалар үз ата-аналарына «әти» яки «әткәй», «әтием»; «әни» яки «әнкәй», «әнкәем», «әнием» дип йомшак, назлы мөрәҗғәгать итә. Кияүгә чыккан кыз ирнең әти-әнисенә дә, ягъни кайнатасы белән кайнанасына да жылы сүзгә җәлләмәскә, авыз тутырып «әти-әни» дип эндәшергә тиеш. Шулай дими икән, бу читтән дә бер дә матур күренми, ике арада каршылык тууга да сәбәп булып тора.

Әти-әнисе үз баласына «улым-кызым» дип үзгә бер жылылык белән эндәшә. Әгәр гаиләдә бер генә бала икән, аның аеруча кадерле икәнлеген ассызыклап, «бер бөртегем» дип әйтүчеләр дә бар. Дәрәс, татар гаиләләрендә артык төчәлеккә тоеп булмый, әти-әни, гадәттә, балаларына гадел һәм кырыс тәрбия бирергә омтыла. «Бала ата-ана йөзенә кызыллык китермәскә тиеш», – ди алар. Еш кына ата-ана арасында гадәти бүленеш яшәгәннән дә күзәтергә мөмкин: әти – таләпчәнрәк, кырысрак тоела, әни исә – яратучы, яклаучы, иркәләүче.

*Ана мәрхәмәте белән ата кырыслыгы –
балаларга булган мөхәббәтнең ике канаты.*
(Ш. Галиев)

Тик шулай да башка милләتلәр белән чагыштырганда, татар әниләре таләпчәнрәк санала. Алар телендә баланы «кеше итү» дигән гыйбарә дә бар. Бала хезмәт яратсын, өлкәннәргә хөрмәт итсен, җиңел юл белән жан асрарга гадәтләнмәсен.

Әти-әни үз баласына гына түгел, кияү-киленнәргә дә ихтирамлы мөнәсәбәттә. Шулай булмаса, килеңнәренә, «кызым» дип, кияүләренә «улым» дип дөшәрләр идеме? Болай эндәшү гаиләдә аеруча бер якынлык барлыкка китерә, мөнәсәбәтләрнең да ачык, жылы, самими булуына сәбәп булып тора. Дәрәс, кайберәүләр «килен», «кияү» дип тә әйтә, болай дөшү дә хөрмәт билгесе буларак кабул ителә. Кияүләр исә кәләшнәң әти-әнисенә «әби, бабай» дип мөрәҗғәгать итүгә хуп күрә.

Килең кеше өчен ирнең ата-анасы әдәби телдә «кайната-кайнана» була, «биата, биана, бием» формалары да бар. «Каен-ана», «би-ана» сүзләре борынгы төрки телдән үк сакланып килгән, «өлкән ана» мәгънәсен аңлата.

Кияү кеше – күз карасы кебек үстергән кызыңның пар канаты, тиң яры, аның саклаучысы, яклаучысы. Шуңа күрә аңа аерым ихтирам күрсәтелә дә инде. Тикмәгә генә иң затлы, сәнгәтә әсәрә дәрәҗәсендә җиренә җиткереп әзерләнгән ризыкларны «киәү пилмәне», «киәү коймагы», «киәү пәрәмәче» дип йөртмиләр шул.

Кияүгә чыгарга җыенучы татар кызын саллы гына сынаулар көтә: аның ризык әзерли, кунак итә белүе дә, мәнле һәм итәгәтәле сөйләшә, әңгәмә кора алуы да кыл иләктән иләнә. Гаиләсендә нинди тәрбия алган, әти-әнисенә тормыш-көнкүрешке ничегрәк – боларның берсе дә күз уңыннан төшеп калмый.

Татар гаиләсе үзенә эхлак кагыйдәләре белән аерылып тора. Беренче карашка вак кына тоелган мәсьәләләрдә дә иң беренче чиратта нәкъ менә рухи тәрбия төп урынны били.

Мәсәлән, табын янында утыруны гына күз алдына китергез әле. Аш яки чәй әзерләнгән икән, өстәл янына иң беренче итеп әти һәм бабай чакырыла, аннары гына башкалар утырыша ала. Тәү башлап ризыкка да өлкән ир-ат үрелә. Әгәр ул өстәл янына ни сәбәпләдер соңарган икән, аны көтеп торып мәҗбүри, ул утырмыйча, беркем дә ашарга тотынмый. Ашаганнан соң өлкән кеше, туеп, кашыгын куя икән, калганнар да, рәхмәт әйтеп, табыннан кузгалырга тиеш.

Табын янында чит кеше булса, балаларны өстәл янына утырту гадәте булмаган. Аларга өлкәннәр кузгалгач, яки башка бүлмәдә ашарга әзерләнгән. Мөселман гадәте буенча, ир-атлар һәм хатын-кызлар да аш-су өстәле янында бергә утырмаган, алар аерым табыннарда ризык жыйган.

Татар гаиләсендә ир-атлар өлешенә йорт-жирне, гаиләне тәэмин итү төшкән, алар матди хәлне кайгырткан, шуның өчен, авырмы-жиңелме, ике кулына эш тапкан, бер генә хезмәттән дә чирканмаган.

*Акылны – хатын-кыздан,
һөнәрне ир-аттан ал.*

(М. Хәбибуллин)

Хатын-кызның төп вазыйфасы исә бала тәрбияләү, гаиләдә чисталыкны, матур мөгамәләләрне саклау булган. Хатын-кыз өй тугырып үскән балаларына бишек жыры көйләргә, әкиятләр сөйләргә, шул рәвешле балалары күңеленә мәрхәмәтлелек орлыклары салырга да житешкән; юк кына нәрсәләрдән дә тел йотмалы ризыклар да әзерләгән; миңен агарткан, киём-салымын теккән, өй учагын сүндермичә саклаган.

Менә шулардан чыгып та инде татар хатын-кызы – матур, нәфис, мәрхәмәтле, эшчән, ир-ат исә төплә акыллы, сабыр, көчле, намуслы дип күзаллана.

Ә инде бер нигездә төрле буын вәкилләре яшәгәндә, хезмәт вазыйфалары, мал-туар карау – гаиләдәгә яшь ир белән хатын жылкәсендә, өй эчендәгә эшләр, ризык хәзерләү, балалар тәрбияләү исә – өлкән әби белән бабай җаваплылыгында була. Килең төшүгә, йорт эшләре нигездә аңа күчә, кайнаңасы исә бу эшләрдә аңа ярдәм итә, киңәшчегә әверелә. Өйләнгән егет тә кичәгә яп-яшь малайдан чып-чын ир-атка әйләнә, ирләр вазыйфасын үз өстенә ала. Шулай да бу әле һич кенә дә яшь ир белән хатын барысын да үз белдекләре белән, үзләре теләгәнчә башкара дигәнне аңлатмый. Алар барыбер ата-ана сүзеннән чыгарга тиеш түгел. Чөнки «бала ата-анасына бурычлы дигән» фикер татар гаиләләрендә кечкенәдән сөңдерелә, ата-ана хакы иң югары хак санала. Яшь гаилә әлегә хакны хаклап, ата-ананы санлап яшәвен дәвам итә.

*Дүрт буынның бер чылбыры да өзәлми
икән, ул гаиләдә өмет бар. Буыннар буын-
нарны кайгырта, ялгышсалар – буыннар
буыннарны гафу итә, кичерә, ярлыкый*
(Г. Ахунов)

Ата-анасын хөрмәтләмәгән, тәрбияләмәгән, аларны кеше кулына калдырганнарда татар халкы нәфрәт белән карый. Шуңа күрә элек-электән ниндидер сәбәпләр белән балалары тәрбияли алмаган картларны яки ятим калган балаларны «нәсел-ыруда калдыру» гадәте яшәп килә, бу очракта әлегә мәшәкәтләрне туганнарының гаиләләре үз өстенә ала; аларны балалар йортына яки картлар йортына жиберү гайре табигый хәл санала. Яшь хатын вафат булып, балалары кала икән, аның ире үзенең балдызына, ягъни хатынының сөңдәсенә өйләнергә тиеш булган. Киресенчә, ире үлеп, балалары белән тол калган хатынны шул ирнең туганы икенче хатынлыкка алган.

Әни кеше баласын «әтиегез шулай диде», «әтиегезгә әйтәм» дигән тылсымлы сүзләр белән тәрбияли. Татар гаиләсендә ата кешенең абруе бик зур, аның сүзенә каршы килү ярамый. Ата кеше вакытсыз дөньядан китә икән, гаиләдә аның вазыйфасы иң өлкән ир-атка күчә. Ул «абзый-абзыкай», ягъни атаның яки ананың ир туганы булырга мөмкин, аны «әти урынына калган абыебыз» дип кабул итәләр. Кайбер очракларда әлегә авыр, җаваплы йөк өлкән ир бала жылкәсенә дә төшәргә мөмкин. Эне-сөңдәләре аны әти-ләре урынына хөрмәтләргә тиеш була. Татарларның кайбер этнотерриториаль төркемнәрендә иң абруйлы кеше статусы өлкән хатын-кызда – әби кешедә дә булырга мөмкин, бу да гайре табигый хәл түгел.

Татар гаиләсендә һәрвакыт балалар күп булган, кечкенә генә өй эче гөрләп торган. Балалар өлкән абый-апаларыннан үрнәк алып яшәгән. Әти-әниләре дөньядан иртә китсә, олы балалар кечерәкләре өчен алар урынына калган

Яшьләренә карап, кызларны «олы кыз», «уртанчы кыз», «төпчек кыз», дип, малайларны «олы ул», «уртанчы ул», «төпчек малай» дип йөртәләр. Туганнар арасында олырак балаларга үзара «апа-абый», кечерәкләргә «әнем-сөңдем» дип жылы итеп эндәшәләр: кызга-малайга аермыйча, «туганым», «туган-каем», «наным», «нәнәчем» дип әйтү очраклары да бар. Яшь аермасы зур булмаганда да, «апа-абый» дип эндәшү хөрмәт билгесе булып санала. Татар гаиләләрендә «алма апа», «бал апа», «сылу апа», «олы абый», «нәни абый», «тәти абый» кебек яратып әйтелгән атамалар да бар, аларны хәзер дә кулланылышта очратырга мөмкин.

Татарларда малай тууны аеруча шатланып кабул ителәр. Малай туды, нәсел дәвамчысы! Шул ук вакытта кыз баланың ата-анасына рухи якынарак булуы да сер түгел. «Уллы кеше – урта бай, кызыл кеше – кызыл бай», ди халык мәкале, уенын-чынын кушып. Гаиләдә малай үсә икән, ул инде апа-сеңелләренең яклаучысы буларак кабул ителә, шушы фикер балаларның олысына-кечесенә сеңдерелә, малай кешегә зур өметләр баглана.

Гаиләдә балалар күп булу – яхшы фал санала, шуңа нисбәттән, «балалы өй – базар, баласыз өй – мазар» дигән гыйбарә дә бар бит. Гадәттә, күп балалы өйдә тәртип, балалар арасында бер-берсенә туганлык хисе тәрбияләнә. Һәр баланы ярату һәм олылау күзәтелә: «Бу дөньяда бал татлы, балдан да бала татлы».

Әмма тәрбиядә таләпчәнлек аерым бер урын алып тора: «Бала җаена торсаң, бала булырсың», диләр. Хезмәт сөючәнлек, намуслылык, туры сүзлелек тәрбияләү – бала тәрбияләүнең төп тоткасы санала. Ялганлау, кеше әйберенә кызыгу, ялкаулык – киресенчә, иң начар гадәтләр, бу да балага кече яшәтән җентекләп аңлатыла, кичләрен кычкырып укулган әкиятләр дә шуны төшендерүгә хезмәт итә. «Ярамый» дигән һәр кисәтүнең нигезендә – әхлак тәрбиясе ята. Мәсәлән, кечкенә балага олылар сөйләшкәндә кушылу рөхсәт ителми. Моның әдәпсезлек икәнә сүз белән дә, киная, әкият ярдәмендә дә балага сабый чактан аңлатыла.

Баланың теле матур сүзләр белән ачыла. Ул якыннарына «әбекәй-бабакай», «әбием-бабаем» яки «дәү әнием-дәү әтием», «зур әнием-зур әтием», «картәнәем-картәтәем» дип зурлап дәшә. Кайбер гаиләләрдә өченче буынны – «дәү әти-дәү әни», дүртенче буынны – «әби-бабай» дип атау гадәте яшәп килә. Өлкәннәрнең дә теле мамык кебек: алар өчен бала баласы – «онык, оныкча», бала баласының баласы исә – «оныкчык» яки «торын» дигән татлы сүзләр.

*Озатканда оныгымны,
Теләкләр теләп калам:
Гомер буге тәмле телле –
Туган телле бул, балам!
(С. Әхмәтҗанова)*

Татар гаиләсе беркайчан да китаптан аерылмаган, анда элек-электән китап, белем культы яши. Иң түрдә, балалар кулы җитми торган киштәдә чиста ак сөлгегә төргән «Корьән китабы» тора, ул буыннан буынга

Нәсел-ыру бергә җыелгач. Саба районының Елыш авылы.
1954-1955 еллар.

Фото Шәрифүллиннарның гаилә альбомынан алынды.

кадерләп тапшырыла. Әлеге изге китапны шаярып кына, болай гына, юмаган кул белән тоту катгый тыела. Шунда ук, янәшәдә генә «Йосыф кыйссасы», «Таһир-Зөһрә» кебек кадерле китаплар да урын ала. Кичләрен бәйрәмгә җыелгандай тезелеп утырган балалар түземсезлек белән әби-бабайларын көтәләр. Менә ак яулыгын аркасына таратып салган әбекәй шушы китапларны бисмилла әйтеп кенә кулларына ала, кычкырып көйләп укырга тотына. Балаларга яттан дини догалар, аятләр өйрәтү, аларны көн саен кабатлату да язылмаган кагыйдәләрнең берсе булып тора.

(Дәвамى бар)

Илдар Зарипов. «Эни».

Оясында ни күрсә, очканында шул булыр...

*«Бала чакта алынган тәрбияне соңыннан
бөтен дөнья халкы да үзгәртә алмас».
(Ризаэддин Фәхреддин)*

Мин – гап-гади бер авылда яшәүче гап-гади бер хатын-кыз. Бала тәрбияләү буенча артык тәҗрибәм дә юк шикелле, бүгенге көндә модада булган курслар, тренинглар да үтмәдем. Шулай да, баламны чын үзебезчә – татарча, милли рухта тәрбияләү буенча фикерләрем белән уртаклашасым килә. Әйе, бәлки мине кемдер борынгылыкка ябышып ятуда, консервативлыкта гаепләр. Әмма мин, жаным, рухым, йөрәгем ничек куша, шулай яшим, сабыемны шулай тәрбиялим.

11 айлык улым Аяз «мес-мес» килеп йоклап ята. Әйдәгез, ул уянганчы, улымның ничек дөньяга килүе хакында берәз сөйлим әле.

Олы кызым Диләрәне бик авырдан таптым мин. Нәкъ менә шуңа да күңелдә курку калды. Медицина күрсәткечләрем дә рөхсәт итә – мин ярдырып алуға («кесарево сечение») әзерләнгән башладым. Әмма шул вакытта табиб-акушерым (урис милләтеннән!) тыныч, катгый тавышы белән «хөкем карарын чыгарды»: «Үзең табасың. Бар да әйбәт булчак, ышан миңа. Сөз – татар хатын-кызлары – барын да булдырасыз. Балаңа да, үзең дә табигый ысул күпкә файдалырак булчак».

Ул табибка мин бүген дә рәхмәт укыйм. Аллага шөкер, дөньяга төгәл саны камил булган улым аваз салды. Бисмилламны әйтеп, иң садә теләкләремне күңелдән кабатлап, күкрәгемне каптырдым. Яңа гына бала тапкан хатын-кызда була торган бәхет, сөенеч, җиңеллек белән күз яшьләремә ирек бирдем...

Заман һаман алга бара: хәзер сабийга туу таныклығын бала тудыру йортында ук әзерләп бирәләр икән. Ирем белән күптән уйлашкан идек инде – улыбызга Аяз дигән борынгы төрки-татар исеме кушарга булдык. Мәхмүт Кашгарый җыентыкларында ук

очраган әлеге исем улыбызга зирәк зиһен, бәхет, сәгадәт, имин тормыш китерсен! Менә шушы илаһи мизгелдә дөньяга килгән генә сабыемның ни дәрәжәдә бәхетле икәнлеген аңладым мин.

Бала тудыру йортындагы палатабызда Альбина исемле хатын бар иде. Ул да малай тапты. Туу таныклығын рәсмиләштерә башлагач, аптырап бетте. Альбинаның әнисе – керәшен татары, әтисе – мөселман татар, ире – урыс. Сабыйга нинди исем кушарга белми гажиз булды Альбина. Ире теләгәнчә урыс исеме кушасы килми, татар исеме кушарга күңеле кушмый, чөнки әнисенен динен якынак күрә. Татар исеме дә, урыс исеме дә ярамагач, тузга язмаган исемнәр уйлап карадылар – барыбер очына чыга алмадылар. Без Аяз улым белән өйгә кайтып киткәндә Альбинаның улы исемсез иде әле. Кем булыр ул бала? Үсәүсә үзенен кайсы милләттән икәнлеген аңлый алмыйча буталып бетәрме? Мөскен сабий. Туу таныклығында әти-әни теләге белән генә тутырыла торган милләт графасы бар. Без, улымның иң беренче таныклығында ук татар егете икәнлеген күренеп торачак дип, шатланып туя алмадык. Ә Альбинаның улы? Милләтсез, динсез, тарихсыз булып үсмәсен иде инде ул...

Ниһаять, әтибездә безне өйгә алып кайты! Улыбызны тал чыбыгыннан үрелгән бишегә көтеп тора иде инде. Бәби мунчасы, исем кушу, бәби ашы, бәби чәе, Гакыйка корбаны, тәүге чәчен, тырнагын кисү – боларның барысын да сөенә-сөенә жиренә җиткереп башкардык. Аллага шөкер, бу йолаларны үтәгәндә «күз-колак булырга» өйдә әбиебез бар! Кайнамам – дини кануннарны төгәл үтәгән, бүгенге күзлектән караганда шактый консерватив гаиләдә үскән кеше. Борынгы йолалар, гореф-гадәтләр, халкыбызның онытылып бар-

Халкыбыз гомер-бакый китаплы булган безнең!

ган аш-су серләре, буыннан-буынга килгән, бүген бик актуаль яңгыраган традицион дин нигезләре – әнкәйгә балачагыннан сеңгән тәрбия. Белгәннәрен үл безгә дә өйрәтеп калдырырга тырыша. Үзгәртеп кору чоры баласы булсам да, гаиләбездәгә әнә шул борынгы гадәтләренә минем бер дә бозасым килми. Замана шаукымы хәзерге татар авылларындагы яшәешне болай да какшатты, бәс, шулай икән, нигә эле өлкәннәрнең тәжрибәсенә бер аз гына колак салмаса, алар исән чакта сорашып, сөйләтеп, өйрәнеп калмаса?! Читкә китеп булса да әйтим, кайнамамның балан катыгы, корт әзерләү кебек борынгы аш-су ысулларын өйрәнеп, язып барам. Алар миңа хәзинә кебек. Үзем дә нәсел җепләрен нык саклаучы, әбиле-бабайлы зур гаиләдә үстем. Әнием дә дүрт дистә елга якын кайналасы – әбиебез белән яши. 7 оныкның әбисе булуына карамастан, әни әле бүген дә килен буларак төп вазыйфасын тел-теш тидермәслек итеп башкара. Безне – кызларын да ипле, сабыр, түземле булырга өйрәтә. Әниемнең бала тәрбияләү буенча тәжрибәсе минем өчен өстәл китабы кебек. Милләтемнең матур йоласына түгры калып, әни, оныклары тугач, бала бирнәсен үзе хәстәрли. Бала табу

йортыннан кайтып кәргәндә үк Аязның беренче «гардеробы» әзер иде. Әни оныгына бәби юрганы, бәби мөндәре, бишек чыбылдыгын, кирәкле һәммә чүпрәк-чапракны; табынга кую өчен, йола буенча, майда кыздырылган татлы камыр ризыгы – «әлбә» алып килгән. Әлбә белән улыбызның иренен майладык, ягъни «авызландырдык».

Нәкъ әкиятләрдәгечә – ай үсәсен көн үсеп, күзгә күренә башлады Аязыбыз. Күз тимәсен өчен, миләш агачы белән беләзек тегеп, кулына кидерттем. Әкрәнләп өебез эреле-вакылы уенчылар белән туды. Ә мин улым яшенә яраклы китаплар җыярга керештем. Чүпрәк, пластик, картон китаплар: инглизчә, русча, әмма иң күбесе – татарча. 6-7 айлык улымның шактый «бай» китапханәсен күргән танышларым: «Улыңнан профессор ясарга ахры исәбен», – дип, көлеп тә куйдылар. Юк. Нич юк. Профессор да, вундеркинд үстерү дә түгел безнең хыял. Китапны яраткан, китап укудан тәм таба белгән, киң карашлы, акыллы, белемле кеше тәрбиялисез килә. Компьютер, гаджетлар белән вакыты җиткәч үл үзе дә танышыр, хәтта безне дә өйрәтә башлар, ә менә китапка мәхәббәтне балачагыннан канына без сеңдерергә тиешсез дип уйлыйм мин. Халкыбыз гомер-бакый мәгърифәтле-мәдәниятле, китаплы булган бит безнең! «Мәктәпкә укырга кәргәч тө өлгерерсез», – дияргә ашыкмагыз. Юк, өлгермисез, ә менә соңга калуыгыз бик мөмкин! Укыганым бар, бала белән шөгыльләнүнең иң нәтиҗәле чоры 3 яшькә кадәр икән. Тәрбия – гаиләдә, дип әйтергә яратабыз. Ә чынлыкта ничек соң? Сабыена яшь ярым булыр-булмас, әни кеше эшкә чыгарга ашыга. Кайчакта, балама 3 яки 6 ай вакытта эшкә чыктым, дип сөйләгән әниләрне ишетергә туры килә. Ярый ла өйдә әби, дөү әниләр булса. Балалар бакчасы, ясләргә тел-теш тидерәсем килми, әмма килешерсез дип уйлыйм, иң ягымлы, иң назлы тәрбияче дә әни җылысын, әни назын алыштыра алмый. Дөнъяны мөгезеннән эләктерергә яраткан хатын-кызларыбыз: «Ә акчаны кем эшли соң? Тормышны алып барырга анысы да кирәк бит!» – дияр. Килешәм. Тик шулай да бүгенге интернет заманында акчаны гадел юл белән өйдән чыкмый гына, балаңнан аерылмый гына эшләүнең мең төрле ысулы бар ләбаса. Танышларым арасында да баласы караулы, тәрбияле булсын өчен эшкә чыкмаган, әмма өй шартларында акча эшләүче әниләр бар. «Теләгән кеше әмәлен,

теләмәгән сәбәбен таба», – дип әйтүләре хактыр, мөгаен. Аяк астыбыздагы нигъмәтне иелеп алырга иренгәндә, кемнәрдер безнең ышанучанлыгыбыз, модага иярергә тырышуыбыз бәрабәренә акча эшли. Бала тәрбияләү буенча нинди генә курслар, сабыйларның иртә үсешен тәэмин итүче нинди генә үзәкләр юк хәзер! Өч айлык сабыйга хәрәф өйрәтүче дисеңме, аралашу чит телдә генә алып барылучы үзәкләр, өр-яңа ысуллар, яңа методикалар дисеңме... Бәхәсләшмим, кемгәдер әлеге цивилизация җимешләре күктән төшкән бәхет кебектер. Ошый икән – файдасын күрсеннәр. Ә менә без яшәгән авылда боларның берсе дә юк. Һәм, минем уйлавымча, кирәк тә түгел. Халкыбызның мең еллар буена җыелатуплана килгән, милләтебезнең акыл куәтен, жан жылысын, зирәклеген, зыялылыгын сыйдырган халык авыз ижаты жәүһәрләре – иң камил тәрбия ысулы, заман үзгәрешенә бирешмәүче иң алдынгы методика – менә ул!

...Тукта, чү! Аяз улым йокысыннан уянып килә түгелме?

*Тор, тор, тургай,
Таң, таң ата бугай.
Тургай, кил, чыпчык, чык,
Чырык, чырык, чырык!
Уян, балам, тиз уян,
Качып китте төн-куян.
Йомшак кына чәчләреңнән
Сөөп, иркәләп куям.*

Улым киерелә, сузыла. Ә мин аны бисмиллә әйтеп, «үс-үс» иттерәм:

*Сузылсын, су буге булсын,
Киерелсен, киртә буге булсын.
Бәхетле, тәүфикълы булсын,
Ата-анасына шәфкатьле булсын.
Казлар канат бирсен,
Торналар аяк бирсен,
Бүдәнәләр май бирсен,
Ябалак йон бирсен,
Балам зур үссен! Үс-үс-үс!!!*

Улымны «үс-үс» иттерәм, ул елмая, мин елмаям. «Үс-үс» иттерүнең тактиль күнегү икәннен, мускуллар, сеңерләрнең язылып китүен миңа кабат уйлап торасы юк – халкыбыз күптән инде бу турыда кайгырткан. Бисмиллә әйтеп, күкрәгемне бирәм. Әни сөте белән улыма тән сихәтлеге, иман ныклыгы, рух көче, теленә, диненә, Ватанына, милләтенә, ата-анасына мәхәббәт күчсен, йа Раббым! Улым белән бит-кулларны юабыз:

*Салкын су, чиста су,
Баламның битләрен ю,
Баламның күзләрен ю.*

*Битләре алсулансын,
Күзләре ялкынлансын,
Куллары таза булсын!*

Улымны кечкенәдән салкынча суга ияләштерәм: беренчедән, динебездә тәһарәтне салкынча су белән алырга киңәш ителә, икенчедән, салкынча су баланы чыныктыра, организмның тонусын арттыра.

Ә хәзер улымның уйныйсы килә. Уйнамыйбызмы, рәхәтләнеп уйныйбыз! Минем үземә кайчандыр әбием гел уйнаткан бармак уеныннан башлайм. Улымның нәни кулларын үземнең кулыма алып, һәр бармакны берәм-берәм сыйпап уйнаганда, аңа – кызык, ә миңа, әни кешегә – улымның бармакларына массаж – кече моториканы үстерүгә тагын бер адым:

*Карга килер — казан асар,
Торна килер — тоз салыр,
Саескан килер — салма салыр,
Песнәк килер — пешерер,
Чыпчык килер — төшерер,
Моңа бирер, моңа бирмәс,
Моңа бирер, моңа бирмәс,
Кечкенә түти туймый калыр,
Көтер, көтер, көтер,
Казан төбен кимерер.*

Чәнчә бармагын тотып, үч төбен кытыклайм – икәүләп көлешәбез. Аяз үчтеки иттергәнне көтә. Кич белән үчтеки иттерүче, һавага чөеп уйнатучы, «кошлар» булып очыртучы әтисе булса, көндез бу вазыйфаны мин башкарам.

*Үчтеки, үчтеки,
Үсмәгәнгә кечтеки.
Үсә-үсә зур булыр,
Бик батыр егет булыр!
Соңрак улымны тәземдә сикертәм:
Әйт әле, чикерткә,
сине нәрсә сикертә?
Сайрый белми сайрыйсың,
бертуктамый кич-иртә.
Бер сикердең — котылдың,
ике сикердең — котылдың,
Өченчесендә — тотылдың! Һап!*

Улымны һавага чөеп, кочагыма алам. Яшь сабыйларның вестибуляр аппаратын ныгыту өчен иң кулай күнегү бу. Замана медицинасы яңа ачышлар ясаганда бу хакта халкыбыз мең еллар элек белгән, алай гына да түгел, безгә кадәр саклап китереп тә житкәргән. Менә тагын бер уен:

*Кү-кү, карга, калага барганың бармы?
Калага барсаң,
Әниңә нәрсә алып кайтасың?*

*Әтиеңә нәрсә алып кайтасың?
Әбиеңә нәрсә алып кайтасың?
Апаңа нәрсә алып кайтасың?*

Жилкәң аша баланың кулларынан алып атындырасың, бала синең жылкәңә ятып, әле өскә күтәрелә, әле төшә. Уен ғына кебек, ә төптәнрәк уйлап карасаң... Беренчедән, хәзер модада булган фитбол ярдәмендә бала өчен күнегүләр нәкъ шушы принципка нигезләнгән, борынғы әби-бабаларыбызның зирәклегенә шаккатарлык! Икенчедән, шушы уенны уйнап, «р» авазын әйтә алмаган сабийларның сөйләме дәрәсләнгән очрақларны үзем күргәнем бар. Логопедларың бер читтә торсын! Өченчедән, минем өчен иң мөһиме – бала кечкенәдән әти-әни хакын хакларга, туған жанлы булырга өйрәнә.

Аязның инде «мәм-мәм», «әб-бә», «нән-нә», «тәт-тә», «ап-па-па» дигән сүзләре бар. Жырлар, шигырьләр, әйтемнәр, такмазлар – бар да эшкә жигелә, улыбызның теле иртә ачылсын, сөйләме бай булсын дип тырышабыз. Халкыбыз өйрәткәнчә, тел ачтыргычларны «ярдәмгә чакырам»:

*Әт-әт-әттә дип әйт,
Әтәч койрыгы бирермен.
Ән-ән-әннә дип әйт, әлбә бирермен,
Ап-ап-аппа дип әйт,
Ак алма бирермен,
Әб-әб-әббә дип әйт,
Әфлисун бирермен, тешеңә йомшак булыр!*

Ризык хакында сүз чыккан икән, әбисе ашап бетергәч әйтелә торган борынғы догага улыбызны хәзердән өйрәтә:

*Шөкер әни, бәрәкәти.
Шәрип таһу. Бакый иман.
Амин. Аллаһу әкбәр!*

Кайбер сүзләрен аңлап бетермәсәм дә, Аллаһы Тәгалә биргән бәрәкәткә шөкер кылу икәнлеген аңлайым бу юлларның. Рәхмәт әбисенә! Улыбыз иманлы, бисмиллалы, шөкер итә белә торган әйбәт кеше булып үссен!

Кич житте. Әтисе эштән кайтып, мунча якты. Аяз хәзер чәп-чәпкә керә! Каен себеркесе, ак чыршы мае исләре чыккан, йөзә торган балыклары, казлары көтеп торган мунчаны улыбыз бик ярата!

*Чәп-чәп-чәп, суда рәхәт, суда шәп!
Аяз, юын әйбәтләп!*

Чәч, борын, муен, колак, ике кул, ике аяк!

Бу такмазаны Аяз бик ярата, шул ук вакытта үзебез дә сизмәстән кешенең тән тө-

зелешен, гәүдә әгъзаларының исемнәрен өйрәнәбез икән бит! Ничек жайлы! Ә хәзер әтисе белән Аязны коендырабыз:

*Бисмилләһир-рахмәһнир-рахииим.
Ләәә иләәһә илләллааһү Мүхәммәдүр
расуулүллааһ.*

*Суы сарыксын, үзе калыксын,
Бәхетле-тәүфикълы булсын!
Иманлы жаннардан яралган булсын!
Әти-әнисенә шәфкатъле булсын, олыга-
кечегә мәхәббәтле күренсен.*

*Мичтәй, моржадай таза,
Дөядәй зур булып үссен!
Суы сарыксын, үзе калыксын,
Тигез канатлы булсын,
Озын гомерле булсын!
Жиңел пар белән сине, улым!
Мунча сихәтле, мунчадан соң йокы тәмле
була. Улым бишек жырын тыңлап йокларга
өйрәнгән: жыравымны яратып, йотлыгып тың-
лай, изрәп йоклап китә.*

*Әлли-бәлли бәбкәсе, кая киткән әнкәсе?
Каенлыкка жыләккә, Аяз улыма бүләккә.
Әлли-бәлли бәбкәсе, кая киткән әткәсе?
Тимерчегә чиләккә, Аяз улыма бүләккә.
Әлли-бәлли бәбкәсе, кая киткән әбкәсе?
Чүлмәкчегә чүлмәккә, Аяз улыма бүләккә.
Әлли-бәлли бәбкәсе, кая киткән апасы?
Тегүчегә күлмәккә, Аяз улыма бүләккә.
Сабыем йоклап китте, тыныч йокы, тәмле
төшләр сиңа, улым!*

Менә шулай – бәхет-сөөнечләргә, яңа ачыш-табышларга бай булган янә бер көнөбез үтеп китте. Балама халкыбызның күңел байлыгын, телебезнең, динебезнең асыл матурлыгын сөңдерергә тырыштым. Бу иртәгә дә, аннан соң да шулай булчак, иманым камил. Чөнки мин – милләт анасы. Бу купшы сүзләр генә түгел. Әгәр һәрбер татар хатын-кызы үзен милләт анасы дип хис итсә, уй-гамәлләрен әнә шул югарылыктан чыгып башкарса, балалары-оныкларына милләтенә карата мәхәббәтен мәңгелеккә сөңдерә алса, татар халкы үзенең бөеклеген, рухи кыйбла-сын беркайчан да югалтмас. Милләт анасы булу – олы җаваплылык, зур горурлык ул, халкыңа, телеңә, динеңә, Ватаныңа фидакарь мәхәббәт ул. Әйе, мин – гади бер авылның гади бер хатын-кызы, мин – милләт анасы!

*Әтнә районының,
Күәм авылы*

Ата йорты – бала өчен кыйбла

Төп йорт. Шушы ике сүз эченә йөрәкләрне сискәндереп, күзләргә яшь китерерлек хатирәләр сыйган, ничәмә-ничә кешенең китаплар итеп язарлык гыйбрәтле язмышлары, тормыш юллары яшеренгән.

Бер яшендә тома ятим калып, балалар йортында тәрбияләнгән әтием Исмәгыйль, әлбәттә, кайчан да булса үз йортын булдырып яшәргә хыялландыр. Әнием Гәйшә дә ун яшендә ятим калып, яшәтән тормышны аңлап үскән. 1946 елда алар кавышып, яңа гаилә корып жиберәләр. Нәм үз тырышлыклары белән Саба районының Лесхоз бистәсендә ике яклы йорт салып чыгалар. Шушы нигездә бер-бер артлы без – алты бала – дүрт малай, ике кыз дөньяга килгәнбез.

Балачакта урамыбыз безгә бик зур булып күренә иде. Ә чынлыкта ул нибары кара-каршы сигез йорттан торган жыйнак кына урам булган. Безнең өй урамның уң ягында икәнче йорт иде. Күрше хақы – Алла хақы, дип, бик тату, бердәм яшәдек. Урам тулы балачага иде, утызлап бала булган без үскәндә. Жир балчыклы, яңгыр явып үтсә, йөри торган түгел. Кыш көннәрендә зур трактор урамны чистартып, ике якка кар таулары өеп китә, шул тауда без – балачага «Патшалы» уйнап рәхәтләнәбез.

Әти-әни бик тырыш булды: күп итеп мал асрадылар, бакча үстерделәр; бәрәңге бакчабызда мунча белән кое бар иде. Кое урамда берәү генә, бөтен күрше-тирә шул коебыздан су ташыды. Чайпалып, ишегалдына чиләкләрдән түгелеп калган сулар күз алдында тора. Кыш көннәрендә, су түгелеп, кое авызы бозга ката, ул бозны балта белән чаба идек. Исемә төшсә, әле дә йөрәгем «жу» итеп китә, ничек балалар төшмәгән ул коега! Алла саклаган инде.

Туып-үскән йортыбызның һәр почмагын, һәр карыш жирен искә аласы килә. Өебезнең түр ягы бакчага карый, анда өч тәрәзә; урамга караган аш бүлмәсендә ике тәрәзә иде. Агачтан эшләнгән капка, аның түбәсе бар, колга элөп капканы ябалар иде. Бу зур кап-

Туып-үскән йортыбыз.

ка печән алып кайтканда гына ачыла, үзебез кечкенә капкадан гына йөрибез. Капкадан кергәч уң якта лапас белән абзар, лапас тулы утын иде. Аны кисеп, ярып, өеп куясың.

Өйгә керер алдыннан башта кечерәк кенә өйалдына үтәсең. Анда уңлап-суллап аяк киеме куярга киштә сыман урын ясалган; өч баскыч менгәч, метр ярымга метр ярым майданчык, кышларын анда кичтән кәстрүл белән аш «чыгып утыра». Сул якта вак-төяк сакларга кечкенә бүлмә, уң якта шактый зур веранда бар. Жәй көннәрендә абыйлар шун-

да йоклый иде. Без – кызлар – аның караватын матур итеп жыеп, мендэрлэрне өеп, челтэрлэр белән каплап куябыз. Элек һәр өйдә мендэрлэрне шулай матурлап өеп куялар иде бит.

Баскычтан туры – өй ишеге. Ул жылытылып, дермантин белән тышланып, эшлөпәле кадак белән матур итеп кагылган. Өйгә кергәч тә сул якта кадакларга пәлтөләр эленә, сигез пар аяк киеме тезелеп китә. Сыер кышын бозауласа, киёмнәр уң якка күчеп, сул почмакка яшь бозау «квартирага керә». Бу үзе бер аерым вакыйга. Эти чүмечкә озын тотка ясап куя. Бозау койрыгын күтəргəндə, чүмеч белән əзер торабыз индə. Эшен башкарганда, бүлдерəргə ярамый, бик сак кына, тын гына торырга кирəк. Ө ул бозауны ашатү үзе бер кəмит: чилəккə кулны тыгып, дүрт

Әни янында кунакта.

бармакны бозау авызына чүмдирəсəң. Шулай бармакларны имə-имə дүрт аяклы бəби ярты чилəк сəтне ашап та бəтерə. Язга чыкканда бозау торган почмакны мунчала белән ышкып юып, бүрəнəлəрен шырпыландырып бəтерə идəк.

Ө мич арасында зур кəрзиндə каз утыра. Әнинəң: «Шаулашмагыз, каз бəбкəлəрə булмый тавышлансагыз», – дип кисəтəп торулары əлə дə колакта. Якын килə башласаң, ул казның ысылдаулары, култык астына кыстырып, казны «прогулкага» алып чыгулар... Бəбкəлəрə бармы дип, күкəйлəрне лампочкага якын китереп караулар үзе бер УЗИ булган икən. Хəзəргə заман балалары бу күрəнəшлəрне күз алдына да китерə алмый, билгелə.

Түрдə казанлы олы мич тора. Ул казанда аш пешерə идəк. Газ плитəсə түгел бит, кызулыгын борып кына арттырып-киметеп булмый, шулай да, балалар гына булсак та, жəен табə идəк. Пешкən ашны кəстрүлгə бушатып, казанны ялт иттереп юабыз, аннан, жылынып торсын дип, маллар өчөн су салып куябыз, малларга салкын су эчəртəргə ярамый. Безгə кечкənəдən бəтөн эшне күрсəтəп, өйрəтəп үстəрделəр. Һəрбərəбездəң үз вазыйфасы бар, əйтəп торасы түгел, һəркəм үз эшен үзе белəп башкара. Жидə яшемдə икə табак су алып, урындыкка тезлənəп табак-савыт юа идəм. Рафис абый, икənчə бала, бик чисталык ярата идə: идəннəрне юып, сырған чуар паласларны урамга алып чыгып кагып, линейка белən сызган сыман түп-туры итəп жəеп куяр идə. Эти-əни кайтышка бар эшне эшлəп бəтерəбезд. Маллар каралган, коедан су ташылган, мичлəр томаланган, бер чилəк су сыешлы зур самавыр куелган... Ул самавырны куюның да үз рəтə бар: башта урамга алып чыгып, кəлən кагасың, коедан «свежий» су алып кереп саласың, чыра телəп, самавыр торбасына салып, кабызып жибəрəсəң... Әни кибəттə эшли, эштən кайткач, сыерны савып кəрə дə ашарга утыра идə.

Өйнəң бит əлə түр ягы да бар. Ишəктən кəргəч тə уң якта мич тора, чаршау белən аерып куйган икə карават, өч яклы кəзгə (трильж), радио, ə уртада эти ясаган өстəl. Караватларның бəрсəндə эти белən əни, икənчəsəндə икə кыз – сəңлəм белən мин йоклыйбыз. Малайларга кən саен идəнгə урын жəя идəк. Диван алгач, кайсыларыдыр анда мєндə. Тəрəзə тəбєндə яран гəллəрə үсə; түр стєнага, икə тəрəзə арасына сəгəть элєнгən. Әни белən бер елгы –1924 елгы сəгəть бу. Әнинəң əтисə Зиннəт бəбайның бүлəгə. Бу сəгəть бүгєнгə кəндə Рəис абыем өєндə бик кадерлə истəлєк булып саклана, əлə дə матур гына итəп вакытны саный.

Ө ял кəннəрə ничек күңəллə идə туган йортыбызда! Коедан су ташып мунча ягабыз, томалагач, əни безнə идəннəрən юарга жибəрə. Мунча якканда, күршəлəрнə дə калдырмыйлар, əни: «Жылы суы да күп калды, юынып чыксыннар», – дип, күршəлəрнə чакырырга безнə кəртə идə. Мунчадан соң, кəрлəр уып, бакча ягында стєна буйлап сузылган бауга əлə идəк. Суыкта ул кəрлəр шытырдап ката, тəнə бує жылдə шак-шок бəрəп, безнə куркыта идə. Каткан кəрлəрнə жыеп керəп, өйдə киптəрəбезд, өй эчєнə саф ис тарала...

Ял көннәрендә әни белән камыр ризыклары пешерәбез. Әни сөңлем белән мине яшьтән таба ашлары пешерергә өйрәтте. Олы мичкә дүрт зур таба сыя иде. Өчпочмаклар, алма бөлешә, күзикмәкләр, ул майга чумган мич коймаклары... Өй каршыбызда үскән баланнардан әни балан бөлешә пешерә иде: ул баланны башта мичкә куеп он белән пешереп эчлек әзерли, аннан бөлеш ясый. Эшә дә күп булган, шулай да безне тәмле ашатырга тырышканнар. Барыбыз бер өстәл янына жыелабыз. Эти еракларга китеп эшли торган иде, урманнан озын агачлар, хлыст ташыйлар. Эти кайта. «Менә куян сезгә күчтәнәч жибәрде», – дип, безгә кибең беткән, бензин исләре сөңгән каткан ипи кисәкләре бирер иде. Ял көне радиодан һәрвакыт татарча спектакль тапшыралар. Комедия булса – көлешеп, драма булса, бар күңелебез белән кызганып, бик яратып тыңлый идек шушы ял спектакльләрен.

Яңа елда әниләрнең урамыбыз балаларына Чыршы бәйрәме уздырулары онытылмас матур хатирә булып күңелдә саклана. Әни – Кыш бабай, туганыбыз Раушания апай Кар кызы булып киенәләр, җырлап-биеп, балаларны түгәрәккә бастырып әйләндереп, бәйрәм ясыйлар иде. Чыршының иң зурасын алып кайталар, түшәмгә кадакка бәйләп ныгытып куялар. Салам кисеп, кәгазьдән шакмаклап уенчыклар ясап, аларны жепләргә тезеп, чыршыны бизибез.

Көзгә бакча эшләре тәмамлангач, һәр елны өй юу бар иде. Йорт жиһазлары барысы да урамга чыгып бетә. Әниләрнең иптәшләре, үзара йөрешә торган апалар, җиңнәрен сызганып, мунчалаларын сабынлап, стена-түшәмнәрен бар көчләренә ышкып юалар. Бүрәнә ярыйларын каз канатлары белән чистартып, ярыйларда калган суларны өф-өф итеп өреп чыгаралар. Без – балалар – су әзерләп, су түгеп, чиста чүпрәк биреп торабыз, чөнки апаларга өстәл өстенә басып эшләргә туры килә. Өй юылып беткәч, һава сафланып кала, чип-чиста, буп-буш өйдә тавышлар яңгырап ишетелә. Кичен яхшылап кагылган юрган-мөндәрләр, диван-караватлар үз урынына кайтарыла. Икенче көнне юылган чөлтәр-чаршауларны элөп, өйне яңадан киендереп куясың.

Өй янында алма бакчасы үсә, күрше йорттан безне зур-зур алмагачлар гына аерып тора иде. Зур гына бәрәңгә бакчасы. Бәрәңгә төп ризык бит, көн дә төрлечә пешереп бәрәңгә ашала: кыздырып, төеп, ашка салып,

кыстыбый ясап... Ашлама үзәбезнеке, химия керми, язын тиресне бакчага таратабыз, шуңа бәрәңгенең чыгышы күп була. Көзен әти белән абыйлар бакча уртасында чокыр ясап, бәрәңгене шунда салалар; салам белән, җир белән каплап, кар яугач, тагын «түн» өстөп саклай идек. Элек кеше бик зирәк булган, һәр нәрсәнең җаен табарга тырышкан, ни генә уйлап чыгармаган. Эссе җәйләрдә сары майларны чиләккә салып, бауга элөп кога төшерәләр иде. Әни күп итеп әзерли иде майны. Сыерыбыз бик әйбәт булган, күрәсен, әллә 17 ел яшәде шунда... Аны суйганда, әни-нең үзенә урын тапмый елап йөргәнә әле дә истә. Этинең бик матур, елкылдап торган кара аты бар иде. Эти аны чистартып, карап-тәрбияләп көнә тотты. Безне шул атка атландыра, башлар лапасның түбәсенә тия иде...

Эти-әни йорты тагын печән әзерләү мәшәкәтләре белән дә бик истә калган. Җәй башыннан эти коралларны әзерли башлай иде. «Чүк-чүк» итеп чалгы таптаган тавышлар ишетсәм, хәзер дә күңлем белән шул чакларга кайтып китәм. Җәйнең рәхәтен күрми печәнгә йөрүләр бала чакта җиңел булмаган инде: эссе, чебен-черки, бидоннар күтәрөп 6-7 километр җәяү барасы, көнә буена эшлисе. Мин бишенче класстан печән чабарга йөрдәм. Эти бишле чалгы тоттырды. Этинең үзәндә иң зурасы – тугызлы чалгы. Эти искиткеч матур итеп, селтәнөп, киң алып, кара-каршы килеп чаба; уртага җыелган печән тигез-калын пакуска өелөп кала иде. Тизрәк кипсен дип, печәнне тырма белән әйләндереп йөрибөз, шул арада каен җиләкләре тәгәрәп кала. Очраганда каен, кура җиләкләрен, җирән гөмбәләрен җыеп алабыз; яшь каен минлекләре бәйлибөз. Печәнне исә караңгы урманнан ачык җиргә ташып киптерәбөз, чүмәләгә куябыз. Машина булса, алып кайтып бушатамы, түбә астына өясә була. Тузанда батып, борынны яулык белән бәйлөп, янапешә абзар түбәсә астына тыгызлы-тыгызлы тутыра идек печәнне. Бу эшләр беткәч, эти безне ишегалдын, урамны себерергә алып чыга. Эти бәйләгән каен себерексә белән, тузан чыкмасын дип лейкодан су сибөп, урамнарны ялт иттерөп куя идек. Иртән торып тагын печәнгә китәсә. Шулай да яшьлек яшьлек инде, ару-талуга карамастан, әле бит кинога чабабыз, «свиданиеләргә» чыгабыз...

Безнең урамга перпендикуляр озын урам бара: бер башында сиезьеллык мәктөп урнашкан, икенче башында – клуб. Анда атнага бер тапкыр кино була. Кинога барырга

Әти-әнине искә алып уыткан Корьән ашыннан соң.
2018 ел.

дип, әтидән биш тиен акча сорый идек. «Арт ягымны күрми яшим әле, кино күрмәсәгез, берни булмас», – ди иде әти шаяртып. Алты бала бит, бишәр тиеннән, утыз тиенгә төшә! Бу клубта яшыләр, олылар театрлар куялар иде. Тормыштан алынган чын тамашалар иде ул. Сарык-сыер көтүләре кайтып, эшләр беткәч, «артистларның» репетицияләр ясап, әзерләнгәннәре истә калган. Авыл гөрләп яшәгән ул вакытта.

Ике урам кисешендә кое бар, кайчандыр аңа пәси төшкән булган, аннан су алмыйлар иде. Безнең өчен ул – беренче мәхәббәт чаты. Мәктәптән кайтканда, шул җирдә юллар аерыла. Кеше күргәнче дип, тиз генә запискаларны кесәләргә чумдырабыз да, өйләребезгә юнәләбез. 1967-1968 еллар бу, безнең 5-6 сыйныфларда укыган чак. Кем уйлаган, шул вакытта кабынган хисләр гомерлек мәхәббәт булыр дип! Рифкәт белән 1978 елда үз оябызны корып, балалар үстереп, инде биш оныгыбызны сөеп, кырык ел бергә гомер кичеп ятабыз.

9-10 сыйныфларны без район үзәгендә – Саба мәктәбендә, интернатта торып укыдык. Язгы ташуларны, көзге пычракларны, кышкы бураннарны ырып, 20 километр юлны жәяүләп йөрдөк. Иртәнге сәгать биштә рюкзак асып чыгып китә идек. Ә рюкзакта әни әзерләп куйган атналык ризык: ярты ипи, банкага салынган бал-май. Кулда, аякта әни бәйләгән йон бияләй-оекбашлар. 8 пар бияләй, 8 пар оекбаш кына бәйләгән әни! Сарык йоны алулар, яңа бәйләнгән оекбашларны, өсләренә

кайнар су агызып, тукмак белән «кыйнаганнар»... онытырлык мени!

Балачакның кайсы гына мизгелен искә төшерсәң дә, туган йорт белән бәйлә хатирәләр калка. Әти-әнинен дуслары белән туган көннәрен уздырулары гомергә истән китмәс. Йөрәкләрне өздәрәп уйнаган тальянга кушылып, барысы бергә җырлауларын инде мәңгә дә ишетә алмыйбыз... Кызганыч, яздырып калырга магнитофоннар булмаган шул.

Әти-әнибездә бик-бик рәхмәтле без, рәхәтләнеп, киң сулай торган ипле, жылы, якты йортта үстерделәр. Сеңлемнең дөньяга килүен дә хәтерлим әле. 1961 елның 20 июле. Әни ашыга-ашыга эштән кайтты. «Кибеткә ипи алырга кердем, зинһар тиз бирегез, эшем бар иде, дидем», – дип сөйләнә үзе. Аннан абыйны фельдшер Маруся апаны алырга җибәрде. Кичкырын сеңлебездә туды.

Төп йорт, туган нигез... Никәдәр жылылык, яктылык анда! Шунда тудык, шунда үстек; укыдык (бишебез югары белем алды); башлыкүзле булдык – өйләндек, кияүгә чыктык; шунда эшкә өйрәндек, тормышның төмен татыдык. Бүген дә бик еш төшкә керә туган йорт. Ул нигездән 1983 елда аерылдык. Яңа өйне дә әти-әни төзедә югысә. Тик... яңа өйдәге авыр вакыйгалар – әти белән әнине мәңгелеккә озаткан көннәр йөрәккә өздәрәп калды.

Безнең урам.

Әтиөбөз
талъян гармуны белән
дустлары уртасында.
1946-еллар.

Туганнан туышкан
Дания белән гомәр
буена аерылгысыз
булдык. 1960 ел.

Мәктәп еллары.
Сабада укыган,
интернатта яшәгән
вакытлар. 1969 ел.

Әниөмнөң 16 яшьлек чагы.
Казанда әтисендө кунакта.
1940 ел.

Фотолар
Рәйсә Миңнеханованың
гаилә альбөмыннан алынды.

Абзар иясе, терлек хужасы һәм Зэнки бабай...

Әхсән Фәтхетдинов. «Серләшү».

Татарстан Республикасы традицион мәдәниятне үстерү үзәге тарафыннан Татарстан Республикасы авылларына оештырылган экспедицияләр барышында терлек ияләренә, терлек хужаларына бәйлә мифларны шактый теркәдек. Теркәп алынган сөйләкләрдә бу атамаларның, ягъни мифонимнарның күп төрле вариантларын очраттык.

Төрки-татар мифологиясендә мифонимнар тәңречелек тәгълиматына нигезләнгән көчләргә, төрле ияләр һәм түбән рухларга аерымланалар [Татар мифлары, 1996: 8]. Мифологиянең түбән көчләрен төрле демоннар, кечкенә илаһи көчләр, ияләр, жәннәр

тәшкит ителәр [Давлетшина, 2011: 60]. Демоннар белән кешеләр арасындагы туганлык һәм көнкүреш мөнәсәбәтләре дә билгеләнә. Мифологик тикшеренүләргә караганда, «түбән көчләр» «югары көчләргә» караганда борынгырак, чөнки әлеге катлам коллектив күзаллауга нигезләнә. Мифонимнарның «түбән» катлавын чагылдырган төрән демонимнар дип атап йөртәләр [Sahin, 2016: 67; Давлетшин, 2016; Жәүһәрова, 2012: 53]. Демонимнарның көндәлек тормыш белән бәйләнгән төркемнә «түбән» көчләрнең атамалары керә: Бичура, Өй иясе, Су анасы, Урам иясе, Тыкрык иясе, Ындыр иясе, Умарталык иясе һ.б. Гомумән, татар халкының

традицион мәдәниятендә борынгыдан килгән карашлар буенча, кешенең тирә-ягындагы һәр нәрсәнең, предметларның, хәтта табигать күренешләренең иясе була. Ияләр үзләренең төп вазыйфаларын башкарган урыннарда: өйләрдә, абзарларда, су, елга, күлләрдә гомер итәләр. Бу турыда татар мифларына багышланган хезмәтләрдә шактый әйтелгән, [Татар мифлары, 1996: 127]; [Татар мифологиясе, 2011: 73]; [Татар лексикологиясе, 2017: 421-436].

Йорт, каралты-кура белән бәйлә ияләренең берсе – Абзар иясе. Бу төр персонажның төп гамәлләре – хужалыкта иминлекне саклау, үзе яраткан йорт хайваннарына ярдәм итү яки, киресенчә, яратмаган тереклек иясенә зыян салу [Дәүләтшина, Жәүһәрова, 2016: 29].

Абзар иясе өйдә яисә йортта, ат абзарында яши торган зат. Төп сыйфатлары һәм вазыйфалары бер үк, яки бик якин булса да, ул татар халкының төрле этник төркемнәрендә төрлечә аталырга мөмкин [Урманче, 2008: 36-37]. Экспедицияләрдә теркәп алган материалларыбыз буенча, Чистай районы татар авылларында ул «терлек иясе», «йорт иясе», «каралты-кура иясе», «лапас иясе» дип атап йөртәләр. Мәсәлән, *Терлек ияләре бар. Бер сыерыбыз бар иде. Кызыл. Иртән шыбыр тиргә баткан була. Яратмаганга тирләтә. Йортка төс түгел. Яратмаса сөте дә булмый* (Галимова Маһинур Минзакир кызы, Чистай районы, Дүртөйлә авылы). *Терлекнең иясе бар. Ләпас иясе. Яратмаса, шабыр тиргә бата, җәфалый. Әни әйтә иде, безнеке хатын-кыз дип. Усаллары, тәртипсезләре була ди, зыян да итә ди* (Билалова Гөлсем, Чистай районы, Татар Баганалысы авылы). *Йорт иясе үзенә аерым. Терлекне яратмаса, хайван тирләп чыга, яратса, атның ялын үрә* (Миңгулова Кафия, Чистай районы, Татар Сарсазы авылы). *Йорт иясе яратмаса, атны эштән чыгарып бетерә диләр* (Гомәрева Фәния, Чистай районы, Уракчы авылы). *Каралты-кураның иясе терлекләргә яратмаса, терлекләр шопыр су эчендә торырлар и хәл-серәкләр ди. Төс килешмәсә, терлек иясе яратмый* (Галимова Сания, Чистай районы, Иске Роман авылы).

Чүпрәле районында абзар иясенең «сарай хужасы», «сарай иясе», «аран иясе», «азбар иясе» кебек вариантларын теркәдек: *Сарайның хужасы бардыр, картлар сүли иде. Яратмаса, атны куркыта. Иртә беләнгә тирләгән була. Яратса, атның ялын үрә диләр*

(Туктарова Әлфия, Чүпрәле районы, Каракитә авылы). *Сарай иясе бар диләр. Алашаны тирләтеп бетерә яратмаса дип әйтәләр иде* (Латыйпов Риза, Чүпрәле районы, Татар Бизнәсе авылы). *Аран иясе бар. Күргәнебез юк. Күренүе файдага түгел. Күрше бабай сөйли иде, атлар янына чыккач, каз булып аяк астында йөри дия иде. Аран иясе бөтен кешегә дә күренми, яраткан кешесенә генә күренә* (Хәсәнова Фатыйма, Чүпрәле районы Тат. Текесе авылы). *Аранның иясе бар диләр. Күрмәсәк тә, ышанабыз. Үзенә ошамаган төскә тия диләр. Терлек тирли, аранга керергә курка, аранның иясе яратмаса. Йолдыз исемле атыбыз бар иде. Шуның чәчен үрә иде* (Абзеева Миләүшә, Чүпрәле районы, Татар Текесе авылы). *Азбар иясе, ызба иясе бар* (Алеева Фәнзия, Чүпрәле районы, Иске Кәкерле авылы).

Норлат районы татар авылларында абзар иясен «лапас иясе», «сарай иясе», «йорт иясе», «йорт хужасы» дип атап йөртәләр: *Лапас иясе бар. Күзем белән күрмәсәм дә, барлыгына ышанам* (Әһлетдинова Тәнзилә, Норлат районы, Бикүле авылы). *Йорт хужасы бар. Күзгә күренми* (Нурмөхәмәтова Хәлимә, Норлат районы, Кычытканлы авылы). *Йорт иясе бар. Терлекләр тыныч булмый, йорт иясенә ошамаса. Тәне бие тамит итә икән ул аларны* (Гөбәйдүллина Халисә, Норлат районы, Зирекле авылы). *Сарай иясенә дип укырга бирә идек* (Әһлетдинова Тәнзилә, Норлат районы, Бикүле авылы).

Апас районы авылларында «киртә иясе» дип аталган вариантын гына очраттык: *Киртә иясе бар. Атарның жалларын үрә. Шулай дип әйтәләр. Яраткан атын үрә* (Хафизов Хәмит, Апас районы, Югары Ындырчы авылы). *Киртә иясе була дип әйтәләр. Җаратмаган хайваның кыйный дип тә әйтәләр* (Сәмигуллина Зәйтүнә, Апас районы, Үтәмеш авылы).

Тәтеш районында абзар иясен «киртә иясе», «азбар хужасы», «азбар иясе», «киртә хужасы» дип атайлар: *Киртә иясе бар диләр* (Әбделмәнова Зөмәрә, Тәтеш районы, Олы Тархан авылы). *Абзар хужалары бар. Күргәнем жүк үзем* (Абдулханова Фәүзия, Тәтеш районы, Олы Тархан авылы). *Киртә хужалары бар. Азбар иясе бар* (Арсланова Дамирә, Тәтеш районы, Сөендек авылы). *Азбар иясе бар диләр* (Сәгъдиева Вәсилә, Тәтеш районы, Бидәнне авылы).

Сөйләкләрдән күренгәнчә, татар халкы терлекнең ияләре булуны таний, терлекнең бу нигездә яшәмәвен, үрчәмәвен терлекне

абзар иясе яратмаудан күрә. Абзар иясе барлыгын сиздерә генә, ә күзгә күренми, күзгә күренсә, яхшыга булмый дип уйлыйлар. Абзар иясе ризалыгы өчен сәдакалар бирәләр. Бары тик Чистай районының Каргалы, Нарат Елга авылларында гына терлек иясе ризалыгы өчен ботка пешерүләрен язып алдык.

Сыерлар хужасы Зәнки бабай

Татар халкының мифологик персонажлары системасында Зәнки бабай (Зәнки баба) аерым бер урынны алып тора. Зәнки бабай мөгезле эре терлекләргә саклаучы дип санала. Бүгенге көнгә мифологик күзаллауларда ул сыерлар хужасы дип йөртелә һәм бары тик уңай яктан гына бәяләнә.

Зәнки бабай мифологик персонажының генезисына тукталып үтик. Аның прототибы – танылган тарихи шәхес – суфи шәех Зәнки-Ата (риваятьләрдә аны Имин-Баба һәм Ай-Хужа дип атап йөрткәннәр, ул якинча 1258 елда үлгән). Зәнки-Ата – суфи Сөләйман Бакырганиның укучысы, ә Бакыргани, үз чиратында, атаклы суфи Хужа Әхмәт Ясәвиннең укучысы. Зәнки-Ата һәм аның хатыны Гамбәр-Ананың (Амбар-Биби; ул Хәким-Атаның хатыны була, аның вафатыннан соң Зәнки-Атага кияүгә чыга) төрбәләре Ташкент янында урнашкан. Легендаларда Зәнки-Ата Ташкентның тупас чырайлы көтүчесе буларак сүрәтләнә. Кара тәнле булганлыктан, аны «зәңги», ягъни «кара» дип атап йөртә башлыйлар. Зәнки-Атаның мазары шул исемдәге кыштакта халык тарафыннан әле дә бик хөрмәтләнә торган урыннарның берсе. Бүгенге көнгә Зәнки-Атаны реаль тарихи шәхес буларак тасвирлаучы мифологик күзаллаулар сакланмаган, ул, әйткәнбезчә, мөгезле эре терлекне саклаучы буларак кына карала [Батталова, 2018: 74]. Аның рухына догалар укыла, карт-карчыкларга, аңа атап, сәдакалар бирелә. Башка ияләрдән аермалы буларак, Зәнки-Ата тотрыклы атам, аның башка вариантлары очрамый. Татарстан Республикасының Тәтеш районы татар авылларында тупланган материаллар мисалында бу бик ачык күренә: *Терлек хужалары бар. Сыерларныкы – Зәнки бабай, атлар хужасы – Чулпан, кош-кортларныкы аерым. Хужалар рухына дип Коръян укырга да бирәбез. Укый торган әбиләргә сәдака бирәләр дә, хужаларга укып багышлыйлар* (Гыйззәтова Минжя, Тәтеш районы, Сөөндәк авылы). *Терлекләргә хужалары бар. Сыерларныкы –*

Зәнки. Рухларга багышлаганда аларны калдырмыйбыз (Садыкова Гөлжиһан, Тәтеш районы, Бакырчы авылы). *Хайван хужалары калмый укыган вакытта. Зәнки бабай – терлек хужасы, Сөләйман пәйгамбәр – кошлар хужасы. Аларга багышларга. Кайчан да ярый. Мин Коръян укыган саен багышлыйм* (Шәмсетдинова Фәридә, Тәтеш районы, Түбән Тархан авылы). *Зәнки бабайларга дип укый иде әби. Зәнки бабай – сыерлар хужасы* (Әбделманова Зәмәрә, Тәтеш районы, Олы Тархан авылы). *Терлек хужалары бар. Сарыкның – Чулпан хужа, тавык-үрдәкнең – Сөләйман пәйгамбәр. Сыер хужасы – Зәнки баба гайнәвәл. Аларга догалар укып багышлыйбыз, терлек кыен торса* (Вәлиева Гөлсирә, Тәтеш районы, Кызыл Тархан авылы). *Хайван хужалары – Зәнки бабай, Гамбәр ана. Гамбәр ана беренче көтүче булган. Аларга дип укыйбыз, багышлыйбыз* (Минаева Рәхимә Тәтеш районы, Зур Әтрәч авылы).

Чүпрәле районы татар авылларында да терлекләр хужасы дип Зәнки бабайны санылар һәм намаз артыннан, жомга көннәрендә һәрвакыт аның рухына догалар багышлыйлар: *Терлекләр хужасы – Зәнки бабай. Аның рухына багышлыйсың. Намаз арты, жомга көннәрдә укып багышлыйсың* (Камалетдинова Мәрьям, Чүпрәле районы, Каракитә авылы). *Терлек хужасы – Зәнки бабай. Әби-бабайлар укыйлар, үзем дә укыйм да, Зәнки бабайга дип багышлыйм. Пәйгамбәребез, кендек әбиләребез, терлек хужасы Зәнки бабайга багышлыйбыз* (Алимова Алсу, Чүпрәле районы, Мунчали авылы). *Зәнки бабай Аллаһы Тәгалә тарафыннан билгеләнгән терлекләр хужасы иттереп. Укыган саен багышлыйбыз. Терлекләр хужасы Зәнки бабай, кошлар хужасы – Сөләйман галийәссәләм, кортлар хужасы – Әюп галийәссәләм, йорт хужасы – Баһаветдин дип ясин укыгач багышлыйбыз.* (Хәсәнова Фатыйма, Чүпрәле районы, Татар Текесе авылы). *Терлек хужаларына дип укыйлар. Зәнки бабай дип укучы әби укый иде* (Мөхәммәтжанова Гөлшат, Чүпрәле районы, Зур Чынлы авылы).

Чистай районы татар авылларында да терлекләргә хужасы Зәнки бабай дип ишетеп беләләр һәм әбиләргә Зәнки бабай рухына дога кылганның искә алалар: *Терлекләргә хужасы – Зәнки бабай дип әбиләр әйтә иде. Ишеткәнбез бар* (Билалова Гөлсем, Чистай районы, Татар Баганалысы авылы). *Зәнки бабай дип әби дога кыла иде* (Галимова Сания, Чистай районы, Иске Роман авылы).

Норлат, Апас, Элки районы татар авылларында Зэнки бабайга бәйле берәр генә мисал теркәдек: *Зэнки бабайга дип әниләр сәдака бирдерәләр иде. Көтү чыкканда. Кертәп чыгыгыз Зэнки бабайга сәдака дияләр иде. Кич белән, иртәгә көтү чыгар алдыннан, әпәйләр белән кертә идек* (Андерзянова Флера, Нурлат районы, Чулпан авылы). *Зэнки ага белән Әнвәр ага терлек хужалары. Аларга менә шул Коръян укыйлар инде дә, төрле аятлар инде, терлек хужалары исеменә дип, менә Зэнки ага белән Әнвәр ага исеменә инде, терлекләр исән-сау жәрсен дип шуларга дога кылалар, Коръяннан соң шулай багышлылар инде* (Бикмөхәммәтова Фәнзилә, Апас районы, Югары Ындырчы авылы). *Терлекләр хужасы – Зэнки бабай. Укыган вакытта да шуңа багышлыбыз. Терлекләр авырып китсә, терлекләр хужасына дип сәдака бирәбез* (Насырова Рәмзия, Элки районы, Чиялебаш авылы).

Югарыдагы кыскача күзәтүләр буенча, мал тотуга мөнәсәбәтле мифонимнарның асылын гомумтатар традициясендә әле дә булса актив кулланылышта йөрүче терлек һәм торак урыннарның рухлары – ия/хужа кебек персонажлар атамалары тәшкит итә, ә аларның мал тотуга бәйләнешлелеген мал тораклары атамаларының жирле сөйләштөгә вариантлары тәэмин итә дип әйтә алабыз.

Әдәбият

1. Батталова А.Д. Традиционная культура народов Поволжья: материалы IV Всероссийской научно-практической конференции с международным участием (13–15 февраля 2018 г.). — Казань: ИХЛАС, 2018. — 70-82 б. с.
2. Гачев Г. Национальные образы мира / Г. Гачев. — М.: Наука, 1998. — 430 с.
3. Замалетдинов Р.Р. Концепты дөнья, өй и йорт в татарской языковой картине мира // Филология и культура. КФУ, 2006. - №5.-с.71-84
4. Словарь средневековой культуры / Под общ. ред. А.Я.Гуревича. — М.: РОССПЭН, 2003. — 445 с.
5. Татары / Отв. ред. Р.К.Уразманова, С.В.Чешко — М.: Наука, 2001. — 583 с.
6. Татар лексикологиясе: өч томда / проект жит. М.З.Зәкиев, ред. Г.Р.Галиуллина. — Казан: ТӘНСИ, 2017. — Т.III. 1 кит. - 536 б.
7. Татар халкының мифология ышанулары (XX гасыр ахыры — XXI гасыр башы экспедиция язмалары буенча) // кереш мәкалә авторы Дәүләтшина Л.Х.; төз. Дәүләтшина Л.Х., Жәүһәрова Ф.Х. — Казан: ИХЛАС, 2016. 199 б.
8. Урманче Ф.И. Татар мифологиясе. Энциклопедик сүзлек: 3 томда: 1 т. (А-Г). — Казан: Мәгариф, 2008. 303 б.

Ат белән бәйле юрамыш-ырымнар

Ат сатканда тезгенне итәктән итәккә бирсәң — ат уңа.

Аяклы мал (ат, сыер) алганда алучы һәм бирүче ул малны коры кул белән тотарга тиеш түгел. Кулга ни дә булса төрөп тотарга кирәк. Коры кул белән тотсаң, мал-туарның нәселе корый.

Ат сатканда, алыш-биреш ясаганнан соң, сатучы тезгенне бишмәт чабуы белән тотып бирергә тиеш. Шулай эшләмәсә, атның нәселе бетә.

Әгәр дә бия кән уртасында колынласа, ул колыннан йөгәрек чаптар үсәр. Андый колынга, куян кебек йөгәрек булсын дип, иң элек жир куянының койрыгын имәргә бирәләр, шуннан соң гына анасының сөтен имезәләр.

Ат суйганнан соң аның баш сөяген койма-киртә казыгына кидереп куйсаң, бу йортта бәла-каза булмаячак.

Чит-ят кеше атыңның ялын киссә, ул ат качып китәр.

Ат типсә — «күркытам» дип әйтер, ди; колын типсә — «үтерәм», дип тибәр, ди.

Якты дөньяга туган колынны беренче мәртәбә абзар капкасыннан, ишектән чыгарганда арты белән чыгаралар, шулай иткәндә ул гел туган жиренә кайтачак.

Ат тибенсә — йорт-жиргә бозым кергән; имләтергә, өшкертәргә кирәк.

Атка явыз рухлар, жәннәр ияләшмәсен өчен, абзарга дегет чиләге куялар.

Ат аунаса — буранга, кән бозылуга.

Атның йөгәне югалса — бу ат үләр.

Ат берәр баланы килеп иснәштерсә, колыны булачак, буаз дигән сүз.

Авырлы хатынны атлар янында күп йөртсәң, ул баласын вакытында һәм бик җиңел таба.

Юлга чыкканда ат тизәк салса — юл уңачак.

Юлга чыкканда ат беренче булып уң аягын атласа, уңар юлга.

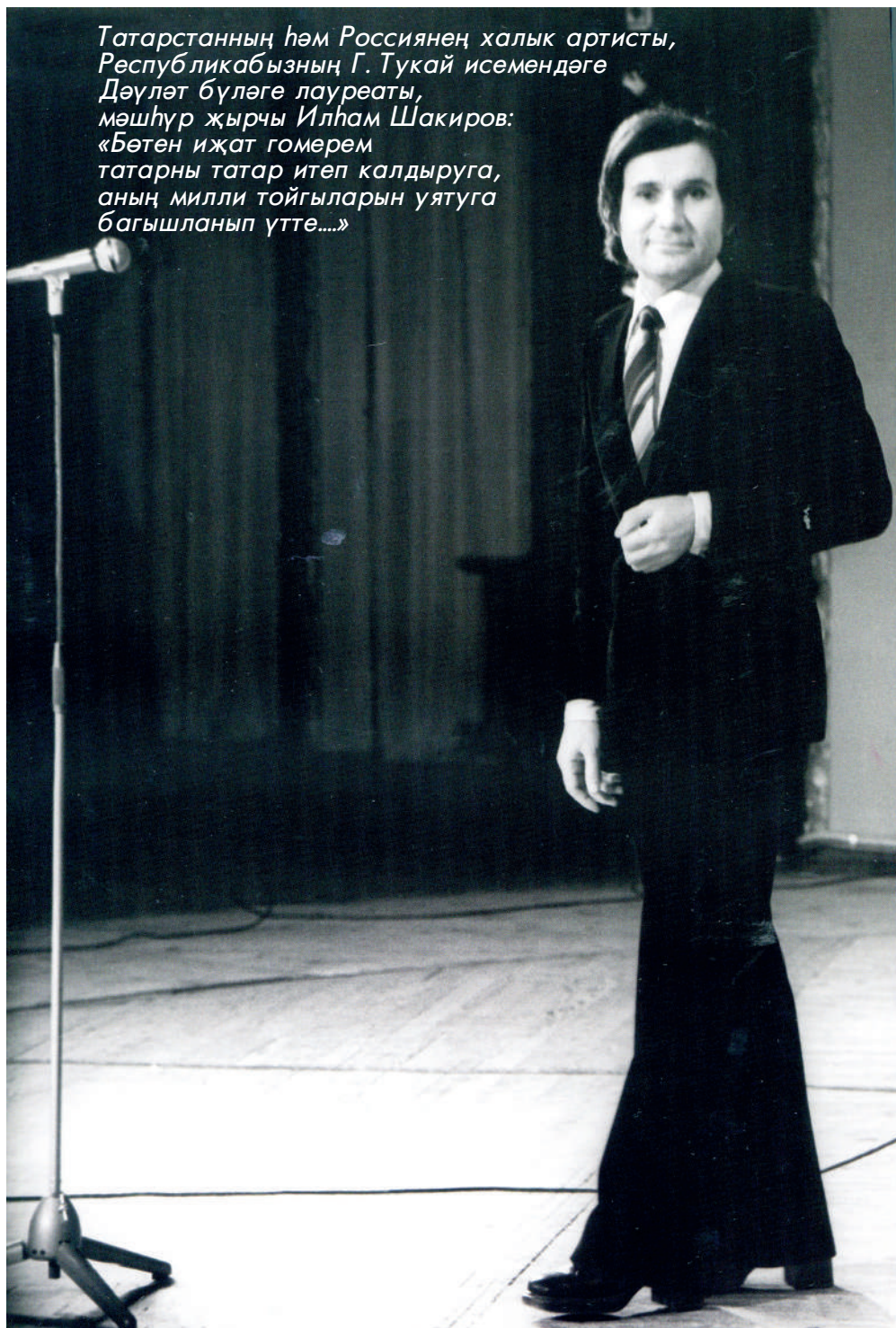
Атның яхшылыгын белү өчен аны суга кертәләр. Әгәр ул суну эчүдән элек хәҗәтен үтәсә, димәк, начар ат.

Чыганак: Татар мифлары: ияләр, ышанулар, ырымнар, фаллар, им-томнар, сынамышлар, йолалар. — Казан: Татар. кит. нәшр., 1999. — 300 б.

Илһамның Хәйдәрәбадны алуы

Татарстанның һәм Россиянең халык артисты,
Республикабызның Г. Тукай исемендәге
Дәүләт бүләге лауреаты,
мәшһүр җырчы Илһам Шакиров:
«Бөтен иҗат гомерем
татарны татар итеп калдыруга,
аның милли тойгыларын уятуга
багышланып үтте....»

1978 елгы фото.

Әлеге язма «Идел» журналының мөхәррире, мәрхүм Фәиз Зөлкарнәйдән калган архивтагы магнитофон тасмасыннан алып эшләнде. Ф.Зөлкарнәйнең Рабит Батулла белән түбәндәге әңгәмәсендә сүз Илһам Шакировның Урта Азиягә гастроль сәфәре турында бара. Без аны үзгәртмичә тәкъдим итәбез.

...– Шуннан соң Илһам миңа әйтә: «Мин Урта Азиягә ике айлык гастрольгә китәм, – ди. – Син минем белән чыгасыңмы?» Мин исә беркайчан да концерт алып барган, конференсье булып караган кеше түгел. Илһамның концерт алып баручысы юк. Филармониядә тугыз группа бар, ә алып баручыга кытлык. Айрат Арсланов, Әзәл Яһудин, Фәйзи абыйлар – алар арткарак чигенде. Аннан соң, кайсын кабул итәләр, кайсын юк, кайсының жанры туры килми, дигәндәй. «Мин нишләргән соң анда, кереп-чыгып йөрерменме, минем бит концерт алып барган юк», – дим. «Юк, син анда берни дә эшләмәячәксең, әнә шул ике хикәяңне укы», – ди миңа Илһам. Мин теге чакта кәгазьдән укыган идем. Ике көннән китәргә. Шуңынчы мин моны ятлап бетерергә тиеш. Өлгермәдем. Ташкентка 4 сәгать очасы, очкычта мин хикәяләремне ятлап бетерергә тиеш, килеп төшкән көнне үк 3 мең кеше сыяклык «Комсомолец» паркында концерт. Менә шулай итеп мин Илһам белән гастрольгә чыгып киттем. Ялгышмасам, 1967 елның жәе иде бу.

Фәиз Зөлкарнәй:

– Жәйнең кайсы вакыты?

– Жәйнең чөллә вакыты. Эсселек 40 дәрәжә. Атлаган саен арзанлы шәп шашлык, пылау, су. Илһам миңа әйтеп куйды: «Син, – ди, – кавын ашагач, су эчмә, су эчкәч, кавын ашама, югыйсә сәхнәгә чыга алмассың», – диде...

Безнең төркемдә – Илһам, баянчылар Рәфкать Гомәров, Ирек Галимов, Зиннур Гыйбадуллин, биюче Фәйтүнә Абдуллина, бик тә чибәр ханым, гомере бие биедә – бик кечкенә группа инде. Бу – Илһамның сольный концерты.

Фәиз Зөлкарнәй:

– Бик кечкенә дип, Илһам инде бу вакытта СССРның халык артисты исемен бирерлек зур кеше, татар халкы арасында танылган. Урта Азиядә исә 7-8 йөз мең татар яшәп ята. Кем каршы алды, ничек булды бу хәл, кемнәр чакырган анда – менә шуларны сөйләп китәле.

– Килеп төшәбез. Төн. Каршы алырга тиешләр, әмма беркем юк. Илһам бу мәсьәләдә тыныч: имеш, каршы алсалар да үлмибез, каршы алмасаң да үлмибез. Торабыз шулай. Менә каршыга берәү килә. Аксабрак та тора үзе. «Мин, – ди урысчалатып, – филармония кешесе, сезне каршы алырга килдем». Илһам әйтә: «Син нишләп исерек? Ә кая машинаң?» – ди. Теге каушап калды. Аннары инде машинасы табылды, киттек без утырып. Безне Чырчык дигән шәһәргә урнаштырдылар. Юкса 9 концертның 8е – Ташкентта, берсегенә монда үтәсе. Бу шәһәр, безнең Дербышки шикелле, Ташкенттан ерак түгел генә бер иярчен-ясалма шәһәрчәк икән. Әмма һавасы ифрат дәрәжәдә начар. Таудан терекөмеш, су белән агып төшеп, тирә-юньне бик агулы икән. Аннары, монда заводлар бик күп, арыкларда су агулы, гомумән, су коена торган түгел, суга чебеш төшсә – үлә, имеш. 70-80 процент кырым татары, 20-30 процент казан татары эшли, диделәр. Кунакханә алай начар түгел, әмма Илһамның кәеф юк инде. Урнаштык та киттек концертка – «Комсомолец» паркына. Халык искиткеч күп, тышта әллә никадәр билетсыз калды. Парк эчендә амфитеатр рәвешендә грек стилиндә эшләнган театр. Анда керәлмисең – капкалары бар.

Шулай килештек: беренче булып мин хикәямне укыйм, Илһам тыңлый – бу ничек үтәр дип инде. Мин үттем. Хәтта ки бик шәп үттем. Үзем дә шаккаттым. Илһам канәгать булып киенергә кереп китте. Икенче бүлектә чыкты да, залга болай ди: «Менә сез үзбәкнең авыр эшен, кара эшен эшлисез, үзбәк халкына ярдәм итәсез. Сез – йөз меңнәрчә, димәк, жәмһүрияттә зур урын тотасыз. Ә без сезгә сәнгать буенча ярдәм итәргә килдек. Әмма безгә – артистларга мөнәсәбәт шундый булды: безне исерек урыс каршы алды, һәм әле өстәвенә Чырчыкка урнаштырдылар». Малай, Илһамның әйтеп кенә бетерүе булды, халык, үкере-шаулап, сәхнәгә таба кузгалды. Болар Чырчыкның нәрсә икән белә бит инде. Ә монда, имеш, ачык сәхнә булгач, тар гына бүлмә, бер генә ишек. Мин Сталинны күмгәннән искә төшердем: «Бетте баш, мин әйтәм, – хәзер изү-сыту башлана икән, Илһамны да сыталар болар, мине дә сыталар». Яхшылык эшләргә керәләр бит, сүз дә әйтеп булмый. Ишекне бу яктан этеп карыйм – кая үл! – алып кына куйдылар. Китте кычырулар, чакырулар: «Илһам абый, әйдә миңа, дачамда 58 кв метрлы буш бүлмәм

бар», «Ташкентның үзөндө ике квартирым бар» һ.б., һ.б. Шуннан соң Илһам янына акыллы гына кыяфәтле бер үзбәк үтөп керде. (Мин инде Илһамны саклыйм – тән сакчысы!) Татар кызына өйләнгән үзбәк икән. «Илһам әкә, – ди, – иртәгә сезнең урыныгыз булыр, тик, зинһар, хәзер тынычландыра күрегез бу халыкны», – ди. Илһам әйткәч, халык чыштыр-пыштыр килеп таралды, тынычланды, адресын биреп, теге үзбәк тә төштө. Концерт тыныч кына дәвам итте. Менә ул төмәм да булды. Шунда халыкны күрсәгез! Автобусны күтәрердәй булып ыргылалар, елыйлар. Көч-хәл белән болардан аерылып, Чырчыкка кайтып киттек.

Филармония эшли алмаганны теге кичәгә үзбәк тәки эшләде бит! Кунакханә тибындагы йорт, Илһамның берүзенә өч бүлмәле фатир (сакчы белән), безгә икешәр бүлмәләләр. Гастроль буге түләүсез рәхәтләнеп яшисе.

Икенче көнне мине КГБга чакырталар.

– Илһам, – мин әйтәм, – алырга килгәннәр.

– Бар, – ди бу, – син бригадир бит, мин анда нишләп йөрөм? – ди. Киттем берүзем.

– Нинди аполитичный сүз сөйләде Илһам Шакировыгыз? Хәзер үк Обкомга, Табеевка шалтыратабыз, кабат эзегез булмый Ташкентта, бер татар артистын да кертмибез! Бу нинди «национальный рознь» чыгару «урис», «исерек урис» диеп?! – һ.б., һ.б.

Мин, әлбәттә, шактый ук шүрләдем. Шулай да сер бирмим.

– Үзен чакыртып сорагыз, – мин әйтәм. – Тик ул 2гә чаклы йоклый әле.

Дөрестән дә, Илһам 2гә чаклы йоклай, йокламаса да кеше кертми, таралып ята. Шуннан кайтып киттем. Ә концертлар шаккаткыч уңыш белән бара, нинди генә акчалар тәкъдим итмиләр бер билет өчен. Администраторыбыз – Бака әкә, татар кызына өйләнгән үзбәк. Бик матур кеше. Илһам белән бик тә эшлисе килә инде моның. Гастроль беткәч, кунакка алдырып бик тәмләп сыйлады бу безне. Хәзер инде безгә Фрунзегә китәсе.

Фәиз Зөлкарнәй:

– 8 концерт биргәннән соңмы инде бу?

– Әйе. Бака әкә әйтә Илһамга: «Ташкентта яңадан 4 концерт күрсәбез килә», – ди. Без, ризалык биреп, Фрунзегә киттек. Кыргызстан турында яңадан сөйләрмен, ә хәзер яңадан Ташкентка кайтуыбызга күчәм.

Ай-ай ярым йөрөп кайтып төшсәк, выйылдап, малай, «Волга»лар килеп туктый, мин-синайтим, безне алып китәргә! Ә мин теге юлы Илһамга үпкәмне белдергән идем.

– Әнә Жан Татляны кара, күтәрәп кенә йөртәләр үзен, «Волга»дан ким машинага утырмый да, – шулай дип җавап биргән иде Илһам. Ә безгә бит теге юлы автобус биргәннәр иде. Менә шунда аңладым мин Илһамның хаклы икәнен. Бу юлы, малай, Илһамны каршылылар – Мисыр президенты Гамәл Габделнасыр килгәнмени! Чемоданнарыңны җилпеп кенә алып кереп китә егетләр «Үзбәкстан» дигән шикарный кунакханәгә.

Фәиз Зөлкарнәй:

– Үзәктә, иемә?

– Әйе. Менә дигән матур мәйданда. Лифтның тавышы да чыкмый. Бик шәп бүлмәләргә урнаштырдылар, башкалар икешәр кеше, Илһамның берүзенә шикарный люкс. Шырым тулы зур, яхшы залда дүрт концерт бирдек.

... Ә хәзер Кыргызстанга күчкәм. Хуш, без Жәләлабадта торып эшлибез. Табигатьтә рәхәтләнеп хозурланабыз: яңа гына жир астынан кайнап чыккан суда коенабыз. Таулар. Иркән, рәхәт. Бөтен әйберне китереп бирәләр. Бөтен жирдә склад мөдирләре татар. Киләләр, кунакка алып китәләр, ящигы белән коньяк китереп куялар – эчәсез килсә, үл эчеп. Ләкин бездә ул яктан тәртип булды. Илһам эчмәде, мин манчыштыргаладым, чөнки беләм: концерт башланганчы очып бетәчәк. Күз алдына китергез: склад астына алып төшәләр, куялар лимоннар белән кыздырылган бөтен бәрән белән салкын коньяк. Өстә 40 дәрәжә эссе! Чыксаң, балавыз кебек эрисез дә китәсез! Шулай матур гына эшләп ятабыз. Администраторыбыз бик әйбәт кеше, поляк хатыны, офицерга кияүгә чыккан да бирегә күчеп килгән. Мондагы халыкның психологиясен белми, бу якның географиясен белми, өйрәнәп кенә ята. 1800 метр биеклектә бер шәһәр бар икән, шунда афиша ябыштырып төшкән. Машинага төялдек хәзер, шофер – тажик егет – машинаны кабызмый, тау башына менми бу, тормоз начар, ди. «Менә шушындагы берәр жирдә куегыз, акчасы да күбрәк булыр, анда 5-6 гына татар гаиләсе, менмим булгач менмим», – ди. Утырабыз. Сәгать биш. Соң, бу вакытта афиша белән кая барасың инде? Илһам эндәшми. Берәздән ипләп кенә әйтә бу шоферга: «Энекәш, ниндирәк шәһәр соң ул?» – ди. Аның бит белмәгән, булмаган шәһәр юк. «Бу, – ди тегесе, – Хәйдәрәбад дигән шәһәр. Анда терекөмеш чыгаралар». Малай, Илһамның кызып киткәнен күрсәгез, шоферны йолкып алганын күрсәгез! «Син нигә монда

нервыда уйнап утырасың, терекөмеш – агу чыгара торган жирдә татардан башка кем эшләсен. Кабыз машинаңны!»

Кабызды шофер машинасын, утырып киттек. Беренче, икенче тизлек белән генә, әкренләп кенә менәбез. Тау да тау. Бер якта тау, икенче якта упкын. Шулай урый-урый, бик матур, дөһшәтле жирләрдән бара-бара менеп життек тау башына. Карыйбыз: аста, бик аста ниндидер утлар жемелдәшә. Шофер әйтә: «Әнә шәһәр шул инде», – ди. Менүен мендек, әле тагын төшәсе дә бар икән!

Фәиз Зөлкарнәй:

– Үткелнең өстенә генә менеп житкәнсез икән әле.

– Әйе. Сырттан аска, казанга төшә башладык. Ярар. Төште. Чынлап та казан тек казан инде. Чокыр. Зурлыкка Азнакай кебегрәк бер шәһәр. Шәһәрчегендә кешеләр жәяү йери. Таудан терекөмеш чыгаралар икән. Сап-салкын чишмәләр бар – эчәргә ярамый. Казанның өстендә болыт. Яңгыр яуса, терекөмеш коела, диделәр. Нава, су – бөтен нәрсә терекөмешле, имеш. Кешенең уртача гомер озынлыгы 40 яшь, диделәр. 400 кеше сыярлык бердәнбер клуб.

Барсак, клуб әйләнәсендә милләттәшләребез ашъяулыклар жәйгәннәр дә, гармун уйнап, аракылар белән бәйрәм ясап утыралар. Болары билетсызлар икән. Билетлылар эчтә. Менә сиңа «алты татар гаиләсе»!

Илһамны машинадан күтөрәп алдылар, һәр артистны күтөрәп төшерделәр. Көтәкөтә исерешеп беткәннәр. Илһамның холкы үзе белән – «көйсез кияү» ул. Ә монда аны кулыннан да килеп тоталар, үз яннарына өстериләр – ник бер сүз әйтсен! Яшкә өлкәнрәкләр дә «Илһам абый» ди. «Кит әле, нишләп мин сиңа абый булайым?» – ди Илһам. «Илһам абый, син безгә дәрәжәң белән абый». Шуннан Илһам берсенә: «Син исерек бит, фәлән-төгән», – ди. «Илһам абый, син бәйрәмдә эчәсеңме?» – ди теге. «Булгалый». «Соң, Илһам абый, безгә сиңең килүең бәйрәм бит. Монда бит бер генә татар артистының да аяк атлап кергәне юк иде

әле. Монда бит почтаны да самолеттан гына ташлап китәләр».

Шуннан Илһам клуб мөдирен чакырып алып, билетсызларны да концертка кертергә кушты. Тегесе инде риза булды.

Концерт биш сәгать дәвам итте. Залда алма төшәрлек тә урын юк. Рәт аралары тулы – халык, хәтта сәхнәдә дә утыралар. Безнең өс-баш лычма су. Түшәмнән тамчы

Чаржау (Төрөкмәнстан) шәһәрчегендә концертлар вакытында – Азнакайдан киткән Мөһир исемле хәрби кешедә кунакта. Уңнан сулга: өй хужасы Мөһир, Илһам Шакиров, Рәфкәт Гомәрәв, Фәйзи Йосыпов һәм башка кунаклар. 1965-66 еллар

тама – соң, шулкадәр халык кереп тулсын да инде. Әмма шылт иткән тавыш юк. Арда бит имчәк балалары да бар. Шуларның берсе аваз гына салсын, шундук кулдан-кулга күчәрәп, тышка, навага алып чыгып китәләр. Бәлки боларның араларында үзара ызгышкан, бер-берсенә ачу саклап йөргәннәре дә булгандыр, әмма шушы биш сәгать буена бердәм, тату, дус, туган булып яшәп алды болар.

Илһам безне үз янына җыеп алды да әйтә: «Репертуарыңда нинди әсәр бар (миңа инде монысы – Р.Б.) – барысын да сөйләсең»; биючегә: «Нинди биюләрең бар – барысын да биисең»; баянчыларга: «Бөтенесен уйныйсыз!» – менә шулай куйды мәсьәләне. «Боларга, – ди, – артистлар кабат килмәячәк». Шулай итеп, концертны үткәрдек. Берәү (сал-

Син мәңгегә безнең күңелдә

ган, ләкин исерек түгел) Илһамны кочаклап елады. Бөтен зал елый башлады. Елый зал! Шуннан Илһам әйтә: «Нишләп соң монда, чит жирдә, терекөмеш-агу арасында утырасыз? Үзөбездә киң-иркен басу-кырлар, сыер көтегез, сарык көтегез, таш ватыгыз – нишләп монда жылый-жылый интегеп ятасыз жыр ишөтергә тилмереп? Кайтыгыз Татарстанга, рәхәтләнеп тыңларсыз, тирләмичә, артыгыз юешләнмичә». Халык көлеп тә алды инде. Теге ир (шофер икән) әйтә: «Монда күп түлиләр бит, Илһам абый». «Күпме аласың?» «Өч йөз төңкә». Өч йөз үл вакытта шактый күп шул. Акча белән кызыктырып китергәннәр инде татарны.

Ярар, концерт бетте. Халык таралмый. Китәргә кирәк. Теге «алты гаилә бар» дигән шофер эндәшми. Халык өерелеп безнең белән бара. Әле күпер чыгасы бар. Тауга менеп, тагын аска төшәсе бар. Илһам яныннан автобус күпергә таба ипләп кенә бара. Артистларның берсе дә автобуска керми. Төн. Агылып татар килә. Гармуннары, тальян, хромка, баяннары бар үзләренен. Уйныйлар, җырлыйлар. Әйтерсең, кемнедер күмәләр болар. Катафалк барган кебек. Күпергә җиттек. Шәһәр артта калды. Аерылышыр вакыт җитте. Яңадан кочаклашып җылаштык. Шуннан инде без автобуска кереп утырдык. Ишек ябылу белән, шофер тизлекне арттырды. Агыла халык. Күпер чыктык, һаман киләләр... Улай-улай тауга мендек, тыя-тыя, ипләп кенә таудан төштек. Кайтканчы таң атты.

Ярар, кайтып киттек. Бу 1967 ел иде. 1969ның көзөндө КамАЗ төзөлө башлады. Илһам концерт белән КамАЗга китте. Кайтты. «Нихәлләр?» – дим. «Беләсөңме, – ди, – Хәйдәрәбадтан бер төркөм кеше үземне күккә чөйде. «Кайттык бит, Илһам абый!» – дип әйтәләр, араларында теге 300 сум алып эшләүче шофер да бар иде», – ди. Баксаң, Илһам тегеннән ярты халыкны чакырып кайтарган икән. Бер сүзе белән, жыры белән!

Фәиз Зөлкарнәй:

– Илһамның ул вакытта халыкның милли анын уятып йөрүе коммунистик идеологиягә каршы эшләү иде инде..

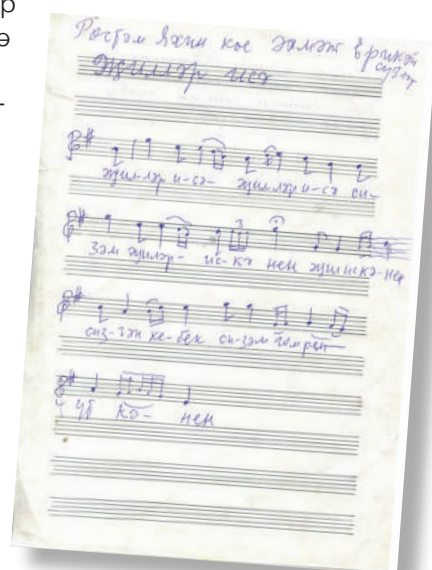
Гөлсинә ХӘМИДУЛЛИНА
әзерләде

Күңелдән беркайчан да югалмый, онытыл-
мый торган вакыйгалар була, аларның кай-
берләрен жентекләп, кат-кат искә төшерәсең.
Илһам абый белән беренче очрашу да нәкъ
менә шундый мизгелләрнең берсе.

Мине, 17 җышык үсмерне, 1975 елны Казанга «Комсомол җыры – 75» дип аталган конкурска җибәрделәр. Мин шунда якташым, Татарстанның халык артисты Миңгол абый Галиев белән очраштым. Миңгол абый репетициядә минем җырлавымны бик тә ошатып, конкурсның рәисе Илһам абый Шакиров булуын әйтте. Минем өчен бу һич көтелмәгән, исциткеч дулкынландыргыч вакыйга иде. Янәшәдәге Илһам абыйга Аллага караган кебек карап торуым әле дә хәтердә. Татар җырының әтисе булган бу бөөк шәхес белән Г.Тукай исемендәге Татар дәүләт филармониясендә 30 елдан артык бергә эшләргә туры килер дип үл вакытта кем уйлаган!

Филармонияның музыкаль-әдәби лекторий бүлегендә эшлсәм дә, миңа Илһам абый белән бер сәхнәдә, мәдәният министрлыгы тарафыннан төрлө-төрлө зур чараларга багышлап оештырылган жаваллы концертларда (без аларны «правительственный концертлар» дип йөри идек) бик еш эшлэргә туры килде. Мәскәүнең Зур Колонналы залында Г.Тукайның 100 еллыгына багышланган концертта булган бер кызыклы хәл истә калган.

Репетиция баш-
ланганны көтеп,
концерт буласы
бинаны карашты-
рып йөрибезд.
Йөри торгач, зур
гына буфет бүл-
мәсенә күзөбезд
төштө. Илһам
абый: «Әйдәгез
әле, чөй эчеп,
бераз капка-
лап чыгыйк», –

Кадерле истәлек.

Георгий ИБУШЕВ

Сүнмәс йолдыз

(Илһам Шакировка)

Бөтен назың-моңың сибеп,
Китеп бардың әкрен генә.
Жир куенында хәтта синең
Тузан кунмас кәфенең.

Бушап калды сыман дөнья,
Күздән тамды кайнар яшем.
Мәңгелеккә китәм, диеп
Син жаннарны тетрәттең.

Үзең киттең, халкың калды,
Ятим калган сабий сыман,
Озак еллар эзләр сине
Ул сагынып җырларыңнан.

Халкым, илем, дия-дия,
Жыр моңында дөрләп яндың.
Мәңге сүнмәс йолдыз булып,
Күңелләрдә балкып калдың.
Январь, 2019.

Филармония сәхнәсендә. Уңнан сүлгә:
Г. Ибушев, И. Шакиров, Р. Маликов.
Казан, 2000 ел, 7 апрель.

дигәч, без, дүрт-биш кеше, буфетка кердек. Теләгән ризыкларыбызны алып, акча түләргә килеп баскач, безгә бу сыйларның бушка икәнлеген аңлаттылар. Без бик сөөнешеп, ашап-эчеп чыгып киттек. Соңыннан аңладык: без кече залга конференциягә килгән делегатларга хезмәт күрсәтүче буфетта сыйланып чыкканбыз икән. Рәхәтләнеп көлештек инде.

Миңа шулай ук Илһам абыйның туган көненә багышланган күп кенә концертларда да катнашырга туры килде. Бу легендар шәхес белән бер сәхнәдә эшләү, аралашу зур бәхет иде ул. Нинди генә темага кагылсаң да – тарих, сәнгать, милләтебез язмышы турында дисеңме – ул һәрвакыт төпле, нык, аек фикердә булды. Илһам абый безне гомере бue: «Татар үзенең чиста милли моңын жуйса саега, бетә», – дип кисәтеп килде. Бу бик дөрес, татар җырының төссезләнә, моңсызлана баруын, буш, мәгънәсез булып, акча эшләү чыганагына гына әверелә баруын без инде бүген үк күреп торабыз.

Галимнәр йортындагы концертта беренче тапкыр, акапелла башкаруда, «Безнең ил» не җырлавым истә калган. Илһам абый залда утырган икән, мин җырлап чыгуга сәхнә артына килеп тә керде. «Бу нинди җыр, каян

таптың син моңы?» – дип, мине дә, җырны да бик мактады. Әле яңа эшли башлаган яшь җырчы өчен Илһам абый мактавы ул бәхетнең иң зурысы иде.

2001 елның декабрь аенда филармониянең лекторий бүлегендә Илһам абый белән сөйләшеп утырабыз. Мин шунда: «Сездә Р.Яхинның Ә.Ерикәй сүзләренә язган «Җилләр исә» җырының нотасы юкмы?» – дип сорاپ куйдым. Ул мине шаккатырып: «Нотасы юк, хәзер язып бирәм мин сиңа аны», – дип нота кәгазе алды да җырның нотасын да, сүзләрен дә язып бирде. Илһам абыйдан калган әлеге ядкарьне мин бүген дә кадерләп саклайм.

Илһам абыебыз хәзер юк инде, ул үзенең йөрәген ачып, бөтен җыр-моңнарын безгә бүлөк итеп калдырды да, җырында җырланган мәңгелеккә китеп барды. Мин ышанам, моң, саф милли җыр сакчысы булган бу даһи шәхескә Казаныбызның үзәгендә гүзәл һәйкәл ачылып. Янына килеп, «Рәхмәт сиңа, Илһам абый, җырларың яши, син мәңгегә безнең күңелдә», – дип баш иеп киту өчен...

Георгий ИБУШЕВ,
Татарстанның халык артисты

Картайдым шул

Яшылек, –
Зәңгәр урман,
Барып чыгар идем сиңа,
Кайтып китсәм килгән юлымнан...

Картайдым шул,
Еллар шулай итте,
Ләкин бунтарь йөрәк һаман әле
Маңгай бөдрәләрен аклады,
Яшылектәге рухын саклады...
Күлдә йөзеп йөргән бакаларга
Хәзер дә әле ташлар ыргытам,
Үрдәк малайларын сөя-сөя,
Әле дә эшләремне онытам...
Их!
Ташла, мәзин дустым, манараңны,
Әйдә, киттек балык тотарга,
Йомгакланып сулар агалар,
«Ком-корсаклар» анда кабалар...
Күңелсездер монда берүзеңә,
Мужикларың энә килмиләр,
Килсәләр дә шунда буш кул белән,
Намазны да рәтләп белмиләр...
Шулай инде,
Тормыш башка эздән ага...
Теге, ничек әле?
«Хисамилар» яши дөньяда?
Ә менә, бабай, – тар елгада
гажәп балык каба.
Киттек мәллә икәү елгага?..
Авыл –
Һаман шулай катык ашый,
Һаман шулай –
Күлләрендә йөзә балыклар;
Дөнья жимереп әле дә жырлап йөри
Әтәч хатыны биби тавыклар...
Әнә кәкре аяклы япъ-яшь бала
Тәпи йөреп чыга урамга,
Кулындагы нечкә чыбык белән
Казлар куган була урамда...
Бәбкәләрен саклап ак ана каз
Аңа таба килә, жылкенә,
Күп тә үтми, аунап жир өстенә,
Кала үсал казның иркенә...
Их!
Минем дә бар иде шуның кебек
Күмер ашап үскән чакларым,

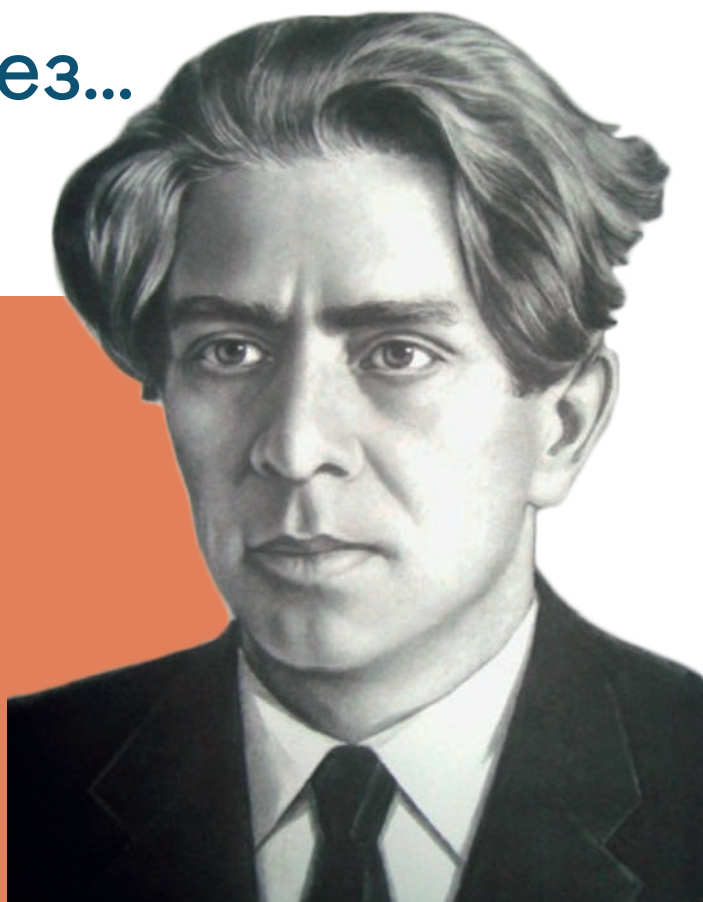
Тик кайтсам да хәзер монда тагын –
Яшылек эшләремне тапмадым...
Яшылек үткән инде...
Әйдә үтсен,
Сакал-мыек белән йөрербез,
Ләкин барбер әле картайганчы
Яңа авылларны күрербез!
Агач сука йөргән яланнарда
Тимер тракторлар юргалар,
Елга буйларында балык эзләп,
Чабып йөрер мәзин, муллалар...

Авыл,
Шул авылның мәчет тәрәзәсен
Яшьтә бәреп ваткан идем мин,
Әнкәйне елатып, Иман шартын
Тәмәкегә тарткан идем мин...
Хәзер
Зур үстем шул,
Урамнардан
Бик гапыллы булып үтәм мин,
Авыл картларына зурлар кебек
Сәлам биреп кенә китәм мин...
Карчыклар да мактый:
– Хәйрүк улы
Динле булып хәзер кайткан, ди,
Мәчет картларына:
– «Алла сүзе – безнең сүз ул!» –
Диеп әйткән, ди...
Ашыкмагыз әле мактарга сез,
Алла хақы өчен, көтегез:
Ячейкада бүген доклад укыр
Динле булып кайткан кешегез.
Авылым!
Жырлыйм синең күкрәгендә,
Гажәпләнмә минем жырыма,
Кырын карап, кашың жыермачы
Шәһәр киеме кигән улыңа...
Шәһәр жырын жырлыйм, тыңлачы,
Улың белән кушылып жырлачы:
– «Кузгал, уян, ләгънәт ителгән
Коллар һәм ачлар дөньясы...»

Ай кебек без озак яшәмәбез...

(Шагыйрь Нади Такташның
нәсел шөжәрәсе)

I буын

1) Сәйфетдин Такташев

II буын

2) Хөсәен – 1

3) Хәсән – 1

4) Хәйрулла Такташев (1864-1942) – 1

5) Хәмзә – 1

III буын

6) Таһир (1894 -?) – 2 Мәскәүдә яшәгән

7) Хафиз (1895-1973) – 4 Өргәнечтә яшәгән

8) Фатыйма (1898-1984) – 4 Мәскәүдә яшәгән

9) Нади (1901-1931) – 4 Казанда яшәп вафат

10) Габидулла (1903-1943) – 4

11) Хәнифә (1908-1983) – 4 Казанда яшәп вафат

12) Мәрзия (1916-1981) – 4 Мәскәүдә гомер итте

IV буын

12) Рафаэль – 7

13) Асия – 7

14) Рәшит Богатов – 8 (1921-1945)

15) Сәйдә Богатова – 8 (1930-?)

16) Рафаэль Богатов – 8 1938 елда туган

17) Рафаэль Такташ – 9 (1926-2008)

Ташкентта яшәде

18) Аван Такташ – 9 (1931-2004)

Казанда яшәде

19) Рафаэль – 11 /(19..–1983)

Казанда яшәгән

20) Илдар – 12 (1947) Мәскәүдә яши

21) Ренат – 12 (1950 туган) Мәскәүдә яши

V буын

22) Искәндәр – 18

23) Йолдыз – 18

Нади Такташның әтисе
Хәйрулла

Нади Такташның әнисе
Шәмсениса

Шагыйрьнең шәжәрәсе бүгенге көнгәчә төзелмәгән әле. Шулай да жәмәгәтчелекне аның нәсел тарихы белән таныштыру мөһим.

Шәжәрәнең борынгы һәм кызыклы булуына Һади Такташның борынгыдан килгән фамилия атамасы – Такташ кына да җитди дәлил булып тора.

Тарихи чыганаclarга караганда, «Такташ» фамилиясен йөртүче татарлар XVII гасырның икенче яртысынан үк мәгълүм. Татар морзалары тарихын беренче булып комплекслы өйрәнүче белгеч Илдус Габдуллин тапкан архив чыганаclarына караганда, XVII гасырда Такташев фамилиясен йөртүчеләр Урал буйларында күренә башлыйлар. Такташевларның Татарстанның Азнакай төбәгенә, шул исәптән Илбәк дигән авылга да, килеп утырулары хакында язма чыганаclar бар.

«1678 елда Кадом шәһәре йомышлы татары Толыбай Такташ улы Качюкаевка (Көчүкәй) утар белән 100 гектар жир һәм аена 4 сумлык эш хакы бирелә».

«1779 елда Такташевлар Бөгелмә өязендәге Габдулла авылынан (хәзерге Азнакай төбәге Илбәк авылы), Ашказар, Бөркетле, Балыклы елгалары буйларында жир сатып алып, Нугай юлы Юрматы волостена күчеп утыралар. Соңрак бу йомышлы татарларның нәселләре Оренбург янындагы Каргалы бистәсендә, Елатьма өязендәге Әжә авылында мәгълүмнәр. Такташевлар нәселеннән билгеле тарихи шәхесләрдән Емельян Пугачевның хәрәкәттәше Аит Уразмәтов, XX гасырның беренче чирегендә атаклы шагыйрь Һади Такташ шөһрәтлеләр».

Бу мәгълүматлар Такташ нәселенең кимендә дүрт йөз еллык тарихы билгеле икәннен күрсәтә, тик аны торгызу өчен махсус эзләнүләр таләп ителә.

Һади Такташның әнисе – Шәмсениса Аганина. Аганин фамилияле татарлар XVII гасыр ахырларында Кадом шәһәре янында князьләр булып торганнар, аларның жир биләмәләре, утарлары булган.

Шагыйрьнең әнисенең сеңлесе Зөһрә Аганина Касыйм ягы татары Фазлый Арслановка кияүгә чыккан булган. Алар Бохарада яшәгәннәр. Яшь Һади Бохарага барып, аларда торган. Шагыйрьнең жыентыкларына кәргән беренче шигырьләре дә шунда, Бохарада иҗат ителгән. Соңыннан Фазлый балалары Мәскәүгә кайталар. Алар арасыннан Низам

Фазлый улы Арсланов белән шагыйрь бик дус булып, аралашып яшәгәннәр.

Арслановларның нәселләре XX гасыр башларында Касыйм шәһәрендә дә яшәгән. Касыймдагы татар зиратында аларның кабер ташлары сакланган.

Шәмсениса Такташеваның икенче сеңлесе Акбикә Ситдыйк Бикмаев исемле борынгы фамилияле кешегә кияүгә чыккан. Аларның нәселләре Мәскәүдә дәвам итә.

Бикмаевларның нәселләре XVII-XVIII йөзләрдә төрле якларга таралганнар. Алар да морзалар булып торганнар. Оренбург ягындагы Каргалы авылы зиратында аларның кабер ташлары мәгълүм иде.

Һадиның әтисе белән бөртүганнары арасыннан Хөсәеннең нәселләре Мәскәүдә дәвам итә. Казанда Хөсәен белән Хәмзә турында нинди дә булса мәгълүмат бирә алырдай кеше табылмады.

Шагыйрь Такташлар гаиләсендә шәжәрәләрен белеп, теркәп калдыручы булмаган. Бары ике буын арасындагы туганнарын гына яхшы белгәннәр: Хәйрулланың бөртүганнарын, Хәйрулланың атасын, Шәмсенисаның бөртүганнарын һәм әтисенең исеме белеп кенә гомер иткәннәр.

Һади Такташның үз нәселе турында белгәннәре фәкать бабасы Сәйфетдин Такташевтан гына башлана.

Бу язма Һади Такташ нәселенең шәжәрәсен төзү буенча беренче тәҗрибә. Аның материаллары шагыйрьнең өчтомлыгын төзүдә һәм хәзерләүдә катнашкан вакытларда туганнарыннан, эпиграфик мәгълүматлар өйрәнгән чыганаclarдан тупланды.

Марсель ӘХМӘТҖАНОВ,
филология фәннәре докторы

Чыганаclar

1) Габдуллин И. От служилых татар к татарскому дворянству.—М., 2006. — С.242

2) Шунда ук, 85 б.

3) М.Әхмәтжановның экспедиция материаллары мәгълүматлары буенча. 20.03.2015 ел. Казан

Игелекле гомер

Татарстан Мәдәният министрлыгы каршында оештырылган Традицион мәдәниятне үстерү үзәгендә озак еллар буена этнография буенча әйдәп баручы фәнни хезмәткәр булып эшләгән күренекле этнограф, тарих фәннәре кандидаты, Фән һәм техника буенча Татарстанның Дәүләт премиясе лауреаты Рәмзия Гыйният кызы Мөхәмәдова күптән түгел генә үзенең 95 яшьлек олуг юбилеен билгеләп үтте.

Рәмзия Гыйният кызы, үзенең фәнни эшчәнлегенә дәверендә, татарларның матди мәдәбиятенә кагылышлы фактлар җыю һәм аларны системалаштыру белән шөгыльләнә, Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм тарих институтында этнография бүлеген җитәкли. Фәндә Татар этнографиясе атласын төзү идеясе калкып чыккач, ул бу гаять җаваплы эшкә җиткеләүне дә үз өстенә ала. Татарлар яшәгән төрле-төрле төбәкләрдә сибеләп утыручы 200 дән артык татар авылларын гизеп, Атласка материаллар туплау өчен махсус сораулыктар төзи, белгечләр җитмәүне аңлап, параллель рәвештә, җиң сызганып фән әһелләре тәрбияләргә дә өлгәрә. Бүгенгә көндә дә татар этнографиясе, этнологиясенә кагылышлы өлкәләрдә әйдәп баручы галимнәр арасында без аның укучыларын күрәбез. Этнография фәнненең иксез-чиксез икәнлеген, аны өйрәнүгә бер кеше гомерге генә җитмәгәннен аңлап, ул үз тирәсенә бер төркем башка галимнәрне дә туплауга ирешә. Мәшһүр галимә, фикер һәм акыл иясе, бүген дә, яшә инде олпат булуга карамастан, гомерге бие туплаган фәнни фикерләрен әле бер китап, әле үзенчәлекле фәнни мәкалә, яисә халыкка аңлаешлы телдә иҗат ителгән популяр язмалар рәвешендә дөньяга чыгара тора. Ул – дистәләгән монография («Татары-мишари» (1972, 2008), «Татарская народная одежда. Татар халык киемнәре. Folk tatar clothes» (1997), «Керәшен татарлары киеме. Народный костюм татар-кряшен» (2005) һ.б.), 200гә якын фәнни мәкалә авторы; «Татары Среднего Поволжья и Приуралья» (1967), «Народы Поволжья и Приуралья» (1985), «Народный костюм татар Поволжья и Урала» (2000), «Татары» (2001) һ.б. фәнни хезмәтләренең автордашы.

Бүгенгә көндә дә Рәмзия Гыйният кызы үзенең фикерләре белән һәрдаим уртаклашып яшәүче алыштыргысыз киңәшчебез, югары зәвыклы консультантыбыз, ачык йөзле, кунакчыл, милләтпәрвәр шәхесебез булып кала бирә.

Без әлегә Олуг затыбыз алдында тирән ихтирам белән баш иеп, аңа саулык-сәламәтлек, иминлек теләп калабыз!

Фәнзилә Хәким кызы ЖӘҮҢӘРҮБА,
Республика традицион мәдәниятне
үстерү үзәге директоры,
филология фәннәре кандидаты, доцент

Тугры юл

Мөхәммәт ГАЛЛӘМ

Жомга

Жомга мөселманнарға махсус бирелгән мөбарәк, кыйммәтле бер көн.

Пәйгамбәребез Мөхәммәд (с.г.в.)нең хәдис шәрифләрендә бәян ителә: «Шимбә – яһүдиләргә, якшәмбе – христианнарға, жомга көне мөселманнарға бирелде. Бу көндә мөселманнарға хәер-бәрәкәт, яхшылыктар бар».

«Кояш жомга көненнән башка тагы яхшырак итеп калыкмас. Адәм ('аләһис сәлам) жомга көнне яралтылды, жомга көнне жәннәткә керде, жомга көнне жәннәттән чыкты, Кыямәт жомга көнендә күтәрелер».

«Жомга көнне гөсел коенып, намаз өчен мәчеткә барып, нәфел намазларын һәм хәтбә укый башлаганга кадәр тавышсыз утырып, соңыннан имам белән бәрәбәр жомга намазы кылучыга бер атна соңындагы өч көн микъдарындагы гөнаһлы эшләре гафу ителер».

«Жомга көнендә догалар кабул булчак бер вакыт бар. Бу вакыт хәтбә белән жомга намазы арасындадыр, диючеләр дә күп. Хәтбә тыңлаучының догасы да йөрәгеннән чыгар, жомга көне жомга кичәсеннән тагы да кыйммәтләрәк санала, һәм бу көндә вә кичәдә «Кәһаф» сүрәсен уку тагы да саваплыдыр».

«Аллаһ Тәгалә жомга кичәсендә бөтен мөселманнарны мәгъфирәт яки хөрмәт итәр, гөнаһларны ярлыкар».

«Жомга кичәсе һәм көнне миңа күп салават укыгыз».

Коръән Кәримнең 62 нче сүрәсе «Жомга» сүрәсе дип атала. Мәдинә-и-Мөнәввәрәдә индерелгән 11 аяттән тора. «Жомга» сүрәсендә бөтен барлыкларның Аллаһу Тәгалә тарафыннан яралтылганы хақында, Аллаһуның бөеклеге, Пәйгамбәр әфәндебезнең (с.г.в.) Аллаһу Тәгаләнең әмер иткәннәрен өммәтләренә өйрәтүче булуы, жомга азаны әйтелгәндә мөселманнарның сәүдә эшләреннән тукталып, намазга басуы һәм намаздан соң да гөнаһсыз эшләр белән мәшгуль булырга тиешлеге турында әйтәләр.

Дин мәсьәләләрендә бәхәс хақында

Аллаһу Тәгалә адәм балаларына хак иман биреп һәм үз тормышларын үзләренә тапшырып, аларны бу караңгы дөньяда үзләрен генә калдырмады. Ул аларга тугры юл һәм һидәят күрсәтүче яктырткычлар – Үзенә китапларын бүлөк итте. Ул китапларның иң ахыргысы, иң камиле һәм кадерлесе – Коръән.

Коръән тормышның бөтен якларына – кешенең рухи, мәдәни, әхлакый, иҗтимагый, икътисади, сәяси, матди яисә мәгънәви мәсьәләләренә караган хөкөмнәргә үз эченә алган. Ул – мәңгелек диннең нигезе һәм бу турыда мәшһүр дөгъватчы һәм мөҗәһид Хәсән әл-Бәнна бик яхшы әйткән: «Ислам – ул киң колачлы система; ул тормышның бөтен якларын карый: дөүләт һәм ватанны, хөкүмәт һәм милләтне, әхлак һәм көчне, мәрхәмәтлелек һәм гаделлекне, рухи пакылекне, мәдәниятне һәм канунны, гыйлем һәм гамәлне, кәсеп һәм малны, жиһан һәм дөгъватны, гаскәр һәм фикерне; ул – дәрәс инану һәм дәрәс гыйбадәт...»

Кайбер галимнәр әйткәнчә, Ул «Коръән» дип, үзенә эченә элек килгән китапларның җимешләрен җыйганга гына түгел, бәлки, дөньяда булган бөтен гыйлем-фәннәргә җимешләрен үз эченә туплаганга күрә исемләнә.

Аллаһу Тәгалә «Нәхел» сүрәсенең 89 нчы аятендә әйткән: «...сиңа бөтен нәрсәне аңлатып бирә торган Китап индердек...».

«Бөтен нәрсәне» дигәнгә дәнъя турындагы фәннәр керми, жәмәгать. Дәнъя фәннәре тәҗрибә һәм практикада исбатлауга нигезләнган. Бу аятьне сүзгә-сүз аңлаучылар бөтен мәсьәләгә җавапны Коръәннән эзлиләр. Таба алмагач, үзләренең сүзләрен күәтләр өчен күп кенә аятьләргә үзләренчә үзгәртеп, төр-жәмә кылалар.

Коръән аятьләре һәм Рәсүлебезнең хәдисләре нәрсә хәләл, нәрсә хәрәм икәнненә кадәр аңлатма бирә:

«Әллә соң аларның Аллаһ рөхсәтеннән башка бер дин алып килгән илаһлары бармы икән? Әгәр дә кичектерү сүзе булмаса иде, аларның язмышы шундук хәл ителгән булыр иде. Ниңшиксез, залимнәргә жан өтүче газап биреләчәк» («Шура» сүрәсе, 21 нче аять).

«Әйт син: Коллары өчен Аллаһ яралткан зиннәтләргә вә саф ризыкларны кем хәрәм кылды? – диген. – Алар фани дәнъяда иман китергәннәр өчен, аеруча Кыямәт көнендә мәэминнәрнекедер. Менә Без мәгълүматлы халык өчен аятьләребезне шулай ачыклайбыз» («Әһраф» сүрәсе, 32 нче аять).

Мәҗбүрилек хәрәмни да хәләл кыла. Ләкин монда да кагыйдәләр бар. Кайберәүләр, Коръән үл бит гарәпләр дөяләргә атланып йөргән дәвердә индерелгән, үл хәзер искерде инде, хәзер техника заманасы, диләр. Ләкин, жәмәгать, Коръән үл дөяләргә индерелмәде бит, машиналарга да индерелмәде. Кешеләр исә һәрбер дәвердә бертөслә, аларның ихтыяҗлары да берүк.

Диннең төп нигезләре хакында бәхәсләшелми дә, киңәш тә йөртелми. Ләкин аның нечкәлекләре һәм ачыкламалары хакында бәхәс һәм киңәш рөхсәт ителә...

Әманәт

«Ниса» сүрәсе, 58 нче аять

«Сезгә әманәт ителгән малларны ияләренә кайтаруыгызны вә кешеләр арасында хөкем йөрткәндә гаделлек белән эш итүегезне Аллаһ сезгә әмер итте. Менә шулай, Аллаһ сезгә гүзәл рәвештә үгет бирә. Хактыр ки, Аллаһ барысын да ишетеп, күрәп тора».

Газиз мәселман кардәшләргә!

«Пәйгамбәребез (с.г.в.) Хәйбәр бәрелешләрендә булганда бер күтүчә йөзләгән сарыклары белән килде дә болай диде:

– Мин мәселман булырга теләм. Бу сарыкларны да Ислам гаскәренә бирергә теләгем бар.

Пәйгамбәребез (с.г.в.):

– Мәселман булырсың, безнең кардәшебез дә булырсың. Ләкин бу сарыклар кемнеке?

– Хәйбәр бистәсендәге бер бай кешенеке.

– Син күтүчә вазыйфасын башкарасыңмы?

– Әйе.

– Алай булгач, бу маллар сиңа әманәт ителгәннәр. Әүвәл бу әманәтне алып кит. Сәхибенә тәслим ит. Соңыннан килеп безгә кушыл.

Көтүчә нәкъ Пәйгамбәребез боерганча эшләде...» – диелә бер риваятьтә.

Пәйгамбәребезнең (с.г.в.), пәйгамбәрлек килгәнчегә кадәр шәрәфе Мөхәммәд-Әмин була. Бөтен Мәккә аңа бу исем белән эндәшеп, аңардан канәгать калалар. Иң кыйммәтле әйберләрен гел Аңа тәслим итәләр. Хәтта Ниҗрәт якынлашкан вакытта да Пәйгамбәребезнең (с.г.в.) янында бик күп әманәтләр була. Мәдинәгә Ниҗрәт итү вакыты якынлашкач, хәзрәте Галигә боларны тапшырып, ияләренә бирүен үтенә.

Әманәтне тиешле жиренә тапшыруны фазыйләт, әманәткә хыянәтне монафикълык галәмәте итеп санаган Пәйгамбәребез (с.г.в.), бу мәсьәләдә шулай боера:

«Әманәт әһлиятсез кешегә бирелдеме – кыямәтне көтегез».

Әманәткә тугрылык булмаган бер жәмгыятьтә кешеләр арасында төрле жайсызлыklar, ризасызлык, канәгатьсезлекләр, хаксызлыklar киң таралган булыр.

Һәр мәселман үзенә әманәт ителгәннәргә җаваплыдыр. Вөжүдебез яки тәнебез – бер әманәттер, бала-чагаларыбыз – әманәттер, мал-байлыкларыбыз да безгә бер әманәттер.

Кешеләрнең бурыч-йөкләмәләренә саклануы өчен бирелгән әйберләр дә әманәттер.

Әманәтләргә тугрылык итүне Бөөк Раббыбыз әмер иткән.

Ошбу әмерләргә оеп, әманәтләргә саклык, әманәткә хыянәт булмасын!

Чыганак: Мөхәммәт Галләм.
Тугры юл: вәгазь-нәсыйхәт вә хәтбәләр. – Уфа: 2010. – 22, 77-81 битләр.

Яздым бәет, итмә гаеп

Татарстан Мәдәният Министрлыгы фәрманы белән, 1992 елның 29 декабрендә Яңа Чишмә районының Зирекле авылында Халык ижаты һәм көнкүреше музейе ачылды. Беренче көннән үк музейның исеме жисемәнә туры килсен дигән максат куеп эшли башладык һәм бу юнәлештән бер адым да читкә тайпылганыбыз юк.

Халык ижаты дигәч, беренче чиратта хатын-кызларның – әбиләр, әниләребез, апалар, кызларыбызның кул эшләрен – тукуган, суккан, чиккән, бәйләгән, теккән һәм башка төр әйберләргә җыя башладык. Хәзерге вакытта андый экспонатлар музей фондының 70-80 процентын алып тора.

Шул үк вакытта халкыбызның рухи байлыгын да – жирле авторларның шигырьләрен, проза әсәрләрен, авылларда ижат ителгән, газета-журналларда басылган бәетләргә җыйдык. Нәтижәсе шул, бүгенге көндә музейда тупланган бәетләргә саны 1915кә җитте! Матбугат битләрендә басылмаган, турьдан-туры авторларның үзләреннән алынган бәетләргә аерым җыеп, берәз эшкәртеп, китап-җыентыклар рәвешендә дөньяга чыгара алдык. Мондый җыентыкларның саны бүгенге көнгә җидегә җитте. Без аларны «Хәтер тамчылары» дип атадык.

Бу бәетләр безнең кулга ничек килеп керә соң? Мин музей җитәкчесе булып эшләгәндә, киңәшмәләрдә, семинарларда, кон-

ференцияләрдә Татарстандагы музей директорлары белән еш очраша идем, аларга мөрәҗғәгать иттем, алар тапкан бәетләрен безгә җибәрә тордылар. Без, үз чиратыбызда, басылып чыккан «Хәтер тамчылары» китапларын аларга җибәрдек. Үзара тыгыз элемәтләр, дусларча хезмәттәшлек урнашты. Мең рәхмәт коллегаларыма! Үземдә бәетләр темасына республика конференцияләрендә чыгышлар ясадым. Бу өлкәдәге эшләребезне башкалар да беләп алды, җыентыклар чыгаруыбыз белән кызыксындылар һәм безнең белән турыдан-туры бәйләнешкә кереп, бәетләрен юлладылар. Мәсәлән, Саба районыннан Дамирә Кашапова, Дамирә Шакирова, Арча районыннан Тәнзилә Насыйрова, Алексеевск районыннан Анна Зюзева, Алсу Нәжми, Кукмара районыннан Василий Федеров, Чирмешән районыннан Фәнис Шәфыйков, Әлмәттән Миңзифа Әхмәтшина, Чистайдан Сәкинә апа Закирова, Башкортстанның Караидел районыннан Заһит Мурсиев, Апас районыннан Фәрхелбанат апа Фәсхетдинова, Әсрар абый Гидиятов, Яңа Чишмә районы Шахмай авылыннан мәрхүмә Зәйнәп апа Хәбибуллина һәм башка авторлар.

Китаплар басылып чыккач, авылларда тәкъдим итү кичәләргә дә уздырдык. Аксубай районының Яңа Ибраһим авылында, Яңа Чишмә районының Акбүре, Шахмай, Акъяр, Зирекле авылларында узган ул чаралар матур хәтирә булып калды.

Җыелган бәетләр дөнья күрә, тарихта кала; төрле фаҗигага элгеп бакыйлыкка күчкән якыннарыбызга бер ихтирам билгесе булып тора. Азмы-күпме дәрәҗәдә милли мирасыбызны туплап, киләчәк буыннарга калдыра алабыз икән, бу безнең яшәүнең дә бер мәгънәсе.

Эшәбезне хуплаучылар да күп булды. «Җыентыкка тупланган ижат җимешләргә – тормыш чынбарлыгы. Бу бәет-шигырьләрдә тасвир-

ланган вакыйгалар, төрле гыйбрәтле хәлләр безнең әйләнә-тирәбездә бара, уйланырга, борчылырга, чаң кагарга мәжбүр итә. Бу бәетләр бәлага юлыгучының истәлеген мәңгеләштереп калырга омтыла... Әйе, әлеге бәетләргә кешеләрнең күз яше дә, үзәк өзгеч кайгы-сагышы да, аянычлы язмышы да сыйган. Алай гына да түгел, бу бәет-шигырьләр әле бик күп бәхетсез жаннарны берләштерер, авыр минутларда бер-берсенә таяныч булып дип ышанасы килә», – дип яза Саба районы Байлар Сабасы бистәсе гимназиясенең башлангыч сыйныфлар укытучысы Дамирә Кашапова.

Зирекледә туып үскән, бүгенге көндә Казанда яшәүче элеккеге укытучыбыз Нәкыйя апа Габбасова үзенең хис-тойгыларын шигырь юлларына салып жибәргән иде.

Ә менә анализ ясап, киңәшләрен дә биргән кешеләр аз. Шуларның берсе – Башкортстанның Караидел райониннан Заһит Мурсиев.

«Көтмәгәндә кулыма Мидхәт Газыймов төзегән бәетләр китаплары килеп керде. Төзегән дип әйтү генә аз, Мидхәт Гариф улы аларны эзләп тапкан, төзәткән, бер өлешен үзе язган, кешеләрнең туган, үлгән елларын ачыклаган һ.б.

Бу китапларны мин игътибар белән, фәһем алып укыдым. Шактый олы яштә булуына карамастан, Мидхәт абый гаять зур эш башкарган. Тик, гел мактап кына торсак, дәрәслеккә хилафлык килер иде. Бер кәлимә тәнкыйть сүзе дә булырга тиеш инде. Беренчедән, бик күп бәетләр соңгы еллар ижаты. Ә бит бәет электән килгән ижат. Их, ни өчен Мидхәт абый кебек бер кеше йөз ел элегрәк тумалары икән?! Аннары, милләтебезнең рухи хазинаһе булган «Сак белән Сок»ны искә төшерик әле. Гаҗәеп тә камил вә матур ритм. Ни өчен шушы ритмда, шушы көйдә дә язмаска? Шигырь (бәет) язудың әлифе шул инде ул, әгәр бер юл яздың исә, шул сиңа ритм булып, арытаба шушы ритмда көйләвеңне бел. Тик, кайчак авторлар шушы төп таләпне санга сукмый. Мәсәлән:

Елга буенча бакчада утырттык ике каен.

Монысы беренче куплет башы. Хәзер икенче куплетның тәүге юлын укыйбыз.

Әти-әни белән рәхәт иде яшәргә.

Беренче юлның көен күңелегезгә сеңдерегез дә, икенче юлны көйләгез. Булмыймы? Булмый шул. Санап караганда, берсендә 15, икенчесендә 13 иҗек килеп чыкты. Ә бит сүз бәет турында бара. Ул көй белән укы-

ла. Матур бәетләр, билгеле инде, бик тә күп. Жырлап торган сүз тизмәләре очрый:

*«Син дә безне килеп кара
өй күзе – тәрәзәдән».*

*«Күз яшеңнән яңгыр явар
каберемнең ташына».*

*«Кашың кара сызылмыш,
тешең энҗе тезелмеш».*

*Йөрәгемнең тамырлары
синең өчен өзелмеш».*

«Хәтер тамчылары»н укыганда күңелне көнләшү корты да кимерде. Нинди гаҗәп урын ул – Яңа Чишмә районы һәм анда нинди гаҗәп кешеләр яши? Күпме адәм бәет язган, алар хәтта район гәзитендә дә басыла икән.

Музейның бүгенге директоры Лидия Лотфуллина (уңда) һәм фондлар белән эшләүче Гөлфия Газыймова.

Бәетләрдә – кешеләрнең сагышы, кайгы-хәсрәте, ачы бәла, шул ук вакытта сабырлык. Ул халыкның бердәмлеген чагылдыра, кайгы килгәндә туганнар, дуслар, хәтта таныш булмаган кешеләр бергә кайгыра. Күп бәетләрдә кешеләр турында белешмә бирелгән. Димәк, халык үз нәселен яхшы белә, киткәннәренә онытып куймый».

Мидхәт ГАЗЫЙМОВ,
музейны оештыручы һәм 2017 елга кадәр
директор вазыйфаларын башкаручы
Яңа Чишмә районы, Зирекле авылы

РАБИГА БӘТЕ*

Мең тугыз йөз кырык жиденче ел тәмам булганда,
Мин төрмәгә килеп кердем унсигез яшь тулганда.

Унберенче сентябрьдә безгә тентү кәргәннәр,
Кәргәннәр дә өйалдында берәз бәртек күргәннәр.

Безгә тентү кәргән чакта әни булган бер башы,
Балам эштән кайтыр диеп пешә казанда ашы.

Мин урактан кайткан чакта әни тора аптырап,
Ни дияргә дә белмичә жөмлә тәне калтырап.

...
Тентү кәреп чыкканнан соң ашамадым ашларын,
Ашыйсым да килми димен, китә газиз башларым.

...
Бәйли торган яулыгымның тирәсен чуламадым,
Тентү кәреп чыкканнан соң тынычлап йокламадым.

...
Унбишенче сентябрьдә хәбәр килде китәргә,
Хәзер төрмәгә китәргә, инде нихәл итәргә?

...
Әни белән Ниләлиә озатырга килделәр,
Аерылышу минутында кулга-кулны бирделәр.

Ниләлиә белән икәү бик күп сүзләр сөйләштек,
Аерылышкан чагыбызда кочаклашып елаштык.

...
Шулай итеп яшь башым килеп керде төрмәгә,
Бер Ходаем язган икән әллә ниләр күрмәгә.

Төрмәдәге сакчылар һәрберсе шуны әйтә:
Ленин сызган туры юлдан һич чыкмаска өйрәтә.

Сталинның докладларын аңларга кирәк, диләр,
Юлбашчының сүзләрен дә тыңларга кирәк, диләр.

Наданлыгым аркасында аңламадым, күрәсең,
Күрәчәгемә сәбәптән тыңламадым, күрәсең.

...
Әй ул төрмәнең эчләре, юк бит аның мичләре,
Җан бирүдән авыр булды килеп кәргән кичләре.

...
Әнекәем, бәгырем, төрмә – минем каберем,
Рабигам төрмәдә диеп өзәләме бәгырең?

...
Хөкем ителгән кешеләр тезелешеп киләләр,
Өткәй-әнкәй, еламагыз, бар да шулай керәләр.

Миңа да бик авыр булды килеп кәргән көннәрдә,
Хәзер мин дә сабыр итәм, керә әллә кемнәр дә.

Төрмәдәдер башыбыз, норма безнең ашыбыз,
Шул ашларны ашаганда түгелә күз яшебез.

...
Без Чистайга килеп кердек юлдан тузан туздырып,
Исән булсак бер кайтырбыз берәз гомер уздырып.

Ул Чистайның төрмәләре биек икән, таш икән,
Ул төрмәнең эчләрендә әллә ничә баш икән.

Без Чистайдан чыгып киттек пароходка утырып,
Өйдән килгән әйберләренә капчыкларга тутырып.

Колониягә килеп төштек пехот казаклар белән,
Колониядә без эшләдек төрлө азаплар белән.

....
Быел яуган ап-ак карлар яз житкәч эрер инде,
Тал чыбыктай зифа буюм төрмәдә черер инде.

Төрмәләренң ишекләре һәрвакытта бикләнә,
Шул төрмәдән кайта алмам дип күңелләрем шикләнә.

...
Әнкәй ашың пешкән булса ашар идем ашыңны,
Жыен дошман жыелышып ашадылар башымны.

Сабын кебек йөзләремнең калмас инде ак жире,
Мин дә болай булмас идем, бер Ходайның тәкъдире.

Безнең турда зур инеш, яңгыр яуса тулгандыр,
Беркемгә дә бер сүз әйтмим, күрәчәгем булгандыр.

...
Яман тәкъдир язган булса киләдер дә бәйләнә,
Язын – безгә, көзен – сезгә, дөнья шулай әйләнә.

Күк күгәрчен күрке бар, түбәсендә бүрке бар,
Утын биргән Ходемың су бирсә дә ирке бар.

...
Кичен ятып бер төш күрдем: шәлем төште башымнан,
Йөрмидер агач башымнан, йөри кеше башымнан.

Тотынышып уйнаганда йомшак иде кулыгыз,
Дөнья хәлен белеп булмый, риза-бәхил булыгыз.

...
Бу бәетне чыгаручының исеме Рабига,
Безне язмага өйрәткән рәхмәт Сталин абыйга.

...
Төрмә – нәрсә? – дияр идем, төрмәгә кермәс борын,
Төрмә икән үз-үзеңне дәрәсли торган урын.

...
Бу бәетне мин чыгардым төрмәдә утырганда,
Мин төрмәгә килеп кердем үнсигез тутырганда.

Аңлатма. Бу бәетнең авторы – Рабига Шакирова үзе. 1947 елны ашар өчен басудан бөртект алып кайта. Шымчылар аны шунда ук тиешле урынга житкерә. Үнсигез яшьлек кыз төрмәдә биш елдан артык утырып чыга. Биредә ул әлеге бәетне иҗат итә. Этисе – Шакир, әнисе – Галия. Төрмәдән кайткач Талыйп дигән кешегә кияүгә чыга, әмма аерылышалар. Бу хакта да бәете бар. Аннан соң ул Фәткулла Садыковка тормышка чыга. Үзе «Первомайский» совхозында склад мөдире, ә ире пекарняда ипи пешерүче булып эшлиләр. Балалары – Гөлсинә, Нурсинә, Гөлнур, Әлфинур, Фәрит.

*Бәет кыскартып бирелә.

«Утырмалар» бүген дә бар!

Әни иртән торып бәрәңге пиражкие пешерә. Мондый ис өйгә таралгач, будильник тавышы да кирәкми. Үзеннән-үзе сикереп торасың! Кипкән жиләк яфраклары кушып пешерелгән тәмле кәе чәй дә мич алдында тора. Әнинең дә кәефе әйбәт. Жай китереп кенә, аш бүлмәсендәге идәндә яланаяк чабып йөргән оныкларын ачуланып алгандай итә үзе. Болай гына инде, яратып кына. Дәү әниләргә шелтәләү килешә лә ул! «Төшке ашка ни пешерик икән, баскан токмачмы?!» «Сез монда булганда тәрәзә пәрделәрен юып алсак...» Бөтен эшне безгә караганда үзе мең тапкыр җитезрәк башкарса да, менә шулай киңәшәп ала ул. Вак-төяк йомыш белән кәргән күршеләренә: «Кызлар утырмага килдеме әллә?» – дигән соравына: «Утырмага килделәр!» – дип шатланып җавап бирә әни. Әллә ничә төрлө эш планлаштыра, кәчтерүлләр шылтырата, җәен оныкларга дип катырып куйган урман җиләкләрен эретә... Ә безгә рәхәт, күңелле! Утырмада ич без!

Апас, Кайбыч якларында кызларның, яшь килеңнәренә балалар белән күпмедер вакытка авылга әниләре янына кунакка кайтуын «Утырмага килү» дип йөртәләр.

«Утырма» сүзен мин тәүгә кат, әле кечкенә чакта, Апас районы Олы Бакырчы авылына әниемнең әниләренә баргач ишетә башлаганымны хәтерлим. Без утырмага килгәч, Бакырчы дәү әнинең җитез куллары гел онга манылган булыр иде. Кай арада мичендә тәмле бөлешләр, юка, бәрәңге пиражкие пешә, майда бавырсагы чыжлый. Без бала-чага шул тәмлүшкәләргә пешә-пешә генә авызга ташлыйбыз да инеш буена йөгәрәбез. Көндезләрен безнең белән күрешергә тугантумача, күрше-күлән күчтәнәч белән керә. Авылның түбән очына үзебезне дә чәйгә чакыралар. Яки үзебез олы яшьтәге туганнарның хәлен белергә барабыз. Шуңамы икән, «утырма» сүзе миңа гел самавыр сүзе белән бергә күз алдына килә. Дәү әнинең өстәл түрәндә дә җыйнак кына самавыр торыр иде, безне чәйгә дәшкән башка кодагый, кодачаларның да. Пешәсәң, дип самавырга якин китермиләр иде инде безне, шулай да кырыдан гына булса да, самавыр бо-

рыныннан аккан кайнар нәзек су агымының чәшкә тутыруын карап, күзәтеп утыруы рәхәт! Кайвакыт, кечкенә аптый (әниләр үзләренәң әти-әнисенәң туганнарына шулайрак әйтеп сөйләшәләр иде) белән әнинең сүзе һич бетми, кулымда күчтәнәчкә бирелгән шоколадлы конфетлар белән бергә сабырлык та эри башлый иде...

Вакыт тиз уза. Моны бигрәк тә балалар тугач аңлайсың икән. Кайчан гына мин утырмалап йөргән урамнар инде хатирә капчыгына әйләнгән, хәтта сагындыра үк башлаган. Инде үзем ике кызым белән Балтайга, әнием янына утырмага кайтам менә!

...Безнең якта гына «утырмага» кайталармы икән, башкалар да йөрими?! Кызыксынып карарга булдым. Сораша торгач, башкаларның да авылга утырмага йөрүләре ачыкланды! Әнә, дус кызым әле яңа гына кызы Ләйлә белән Нурлатка утырмага кайтып килгән. Тамырлары белән Актаныштан булган якин танышым да: «Без ерак әбекәйләргә кунакка баруны шулай атый идек. Тик анда бару сирәк элгә иде», – дип язган. Яшел Үзәндә дә утырмага йөреләр икән. «Әни мине, мин әнине ял иттерергә тырышабыз утырмада», – ди шул якларга кызы белән утырмага кайтып йөрүче Алия.

Шунысы да кызык, кайбер якларда «утырмага бару» дип кич утырырга йөрүне атыйлар икән. Аның да үз тәртибе бар: кич утырырга, ягъни «утырмага килгән» хатын-кыз кул эшен үзеннән калдырмаган.

Элек, көзгә эшләр тәмамлангач, кызлар күрше авылларга кунакка йөргәннәр. Шулай итеп, нинди генә рәвештә булмасын, «утырмага йөрү» халкыбызның элекке заманнардан үк сакланып килгән бер матур йоласы ул. Күкрәк баласы булган яшь әниләр, үз әниләре янына килеп тернәкләнеп, бала карарга өйрәнеп, эч-серләре белән бүлешеп киткәннәр. Утырмага йөрү нәсел җепләрен дә ныгыткан, дәү әни-дәү әтиләр белән оныклар арасын да яқынайткан, туган җир белән бәйләнешне саклаган. Киләчәктә дә туктама-сын иде бу утырмалар!

Раилә ХӘЯЛИЕВА

Кунак кызлар килде утырмага

(«Туган ягым – яшел бишек»
автобиографик повестеннән өзек)

Югары очка да килгән кунак кыз, түбән очның Сабитларга да. Эти Казанга солы белән киткәч, безгә дә килеп төште. Ник дисәң, гадәте шулай. Көз көнендә аның үзенең бик сөйкемле бер вақыты бар.

Атналар буге вак иләктән иләгәндәй, төтәсләп торып үзәккә үткән, кибәннәрнең янтауларына яшел ямаулыктар үстергән бетмәс-төкәнмәс көзгә яңгырлар туттаган. Әниләр елмаюы кебек ягымлы жылы көннәре, көмеш тожымнары, салкын төннәре белән Әбиләр чуагы да узып киткән. Төнлә белән өй түбәләренә, капка башларына – бөтен жиргә жем-жем иткән ап-ак кырау төшә, агачларга бәс бәйләнә. Көзгә пычракта бозылып калган урамнар, юллар, бөтен казылмалары, кисенте һәм чокырлары белән бер төн эчендә шақыраеп каталар. Урамнан узган арбаның дөбөрдәвә бөтен авылны яңгырата.

Бөтен табигать боеккан. Келәт кәрнизендә, кызыл тәпиләрен корсак асларына яшереп, күгәрченнәр бөрешеп утыра. Агач ботакларындагы кабарынкы йонлы мескен чыпчыктар төшенке тавыш белән:

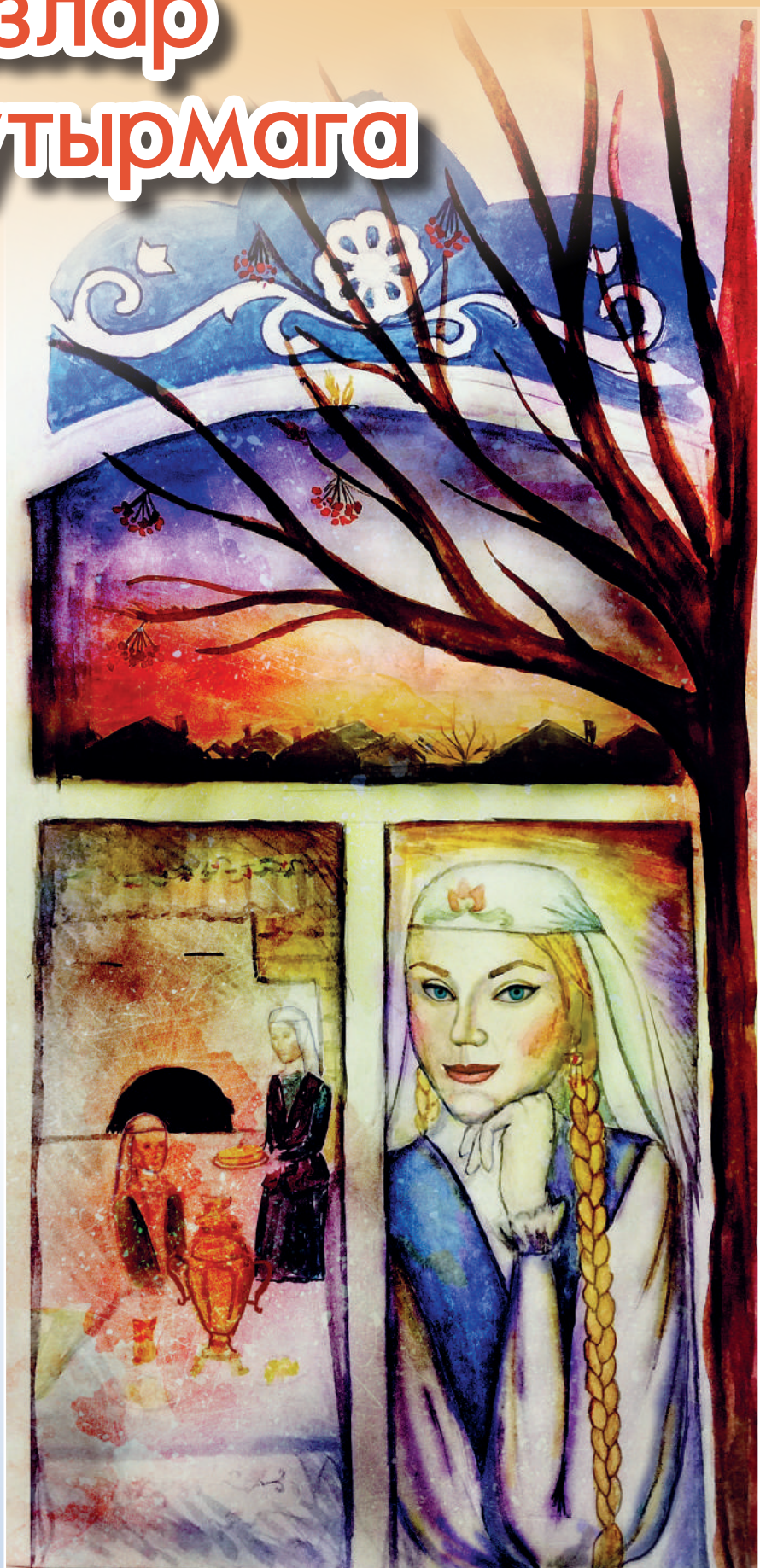
– Суык-суык, суык-суык! – дип зарланалар.

Менә тагын берәр атна уза. Кояш көн саен соңгарак калып чыга башлый. Югарырак күтәрелергә иренеп, түбәннән генә әйләнә дә тизрәк төшөп китәргә ашыга. Көннәр тагын да суытарак төшөп, инешләргә боз ката. Картлар, бишмәт өстеннән билләрен буып, бияләй кияләр дә, озын таяктарга таянып, уңым басуына чыгып керәләр.

– Ат аягы батарлык түгел инде, катырган, – диләр. – Ужымның тамыры өзелмәс. Әйдә, ку мал-туарны ужымга!

Хәзер инде «арба да түгел, чана да түгел». Арба жиксәң, төгәрәми, чана жиксәң, шумый.

Менә бер көнне иртән торып чыгасың – бөтен дөнья ап-ак! Йомшак кар өстенә каз-

үрдәк тармаклы-жәпләкәле беренче эзләрен салып киткән. Кич-иртә урамнан шыгырт та шыгырт аяк тавышлары ишетелә башлый.

Менә кайчан кузгала төрлө өмәләр: каз өмәсе, сүс өмәсе, тула өмәсе. Шул вакытка турылап, күрше авыллардан кунак кызлар килә. Байга да килә, ярлыга да. Кунактан кунакка гына, бөлештән коймакка гына йөрәп, өч-дүрт көннән үк китеп баручылар да, биеглы шикелле корылык булган елларны якты чырай, сөтле чәйгә дә бик риза булып, унар, унбишәр көн утыручылар да булгалый. Кунак кыз дигәндә, бары бергә, югы урта, ничек туры килсә дә, гаеп ителми.

Безнең кунак кызыбыз яшь кенә иде әле. Чәче, Яңасала кызларыныкы кебек, кара йә коңгырт түгел, бодай саламы төсле. Бите дә түгәрәк түгел, ак та, озынчарак та, күзләре дә күк төсле. Сөрмә тартмый, иннек-кершән сөртәнми. Иреннәре болай да бөрлегән төсле, бит урталары, багы алмасыдай, үзеннән-үзе алсуланып тора. Исле сабын белән бик матурлап битен юып, чаршау артында чәчен тарап үрә дә, мәргәннәрен асып, көмеш балдакларын киеп, чулпыларын чылтыратып, тик йөри бөтен өйне балкытып.

Беренче көнне иртән торгач, коймагын ашап, чәен эчкәннән соң, тәрәзә янына утырды да кунак кыз, урамнан узучы яшь-жилбәзеккә күз аткалап, пирчәткә бәйли башлады. Шунда өйдәгеләр белән тәмле генә әңгәмә куерып китте. Ике якның да нәсел-нәсәбе, әби-бабайлардан башлап яңа туған сабылларгача, бөтенесе телгә алынды. Ерак әби күп иттереп сәлам әйткән. Жиденче дистә белән барса да әле, күз генә тимәсен, зерә дә таза, зерә дә зифәнле икән. Фәлән түтиләр ат алган, кемдер башка чыккан, фәләннең улы солдатка киткән, кемдер кияүгә чыккан, кайсыдыр өйләнгән дә хәзер инде түп шикелле түпырдап кына торган балалары бар икән. Әмма шул үк вакытта берсе телсез-авызсыз калып, үлем түшөгәндә ята, икенчесе, әжәл хастасы эләккән дә, узган атнада гүр иясе булган. (...)

Таллыктар арасыннан чыккан инеш кебек, ашыкмыйча гына, тирбәлә-тирбәлә генә аккан бу татлы әңгәмә бер заман тына. Кунак кызыбыз, көн урталары жиккәндә, битен яңадан юып, киенеп-ясануырга тотына. Озак та үтми, үл йә апай, йә әни белән, зур урамнан, буйсын күрсәтеп, туған-тумачаларга чәйгә барып кайта. Йә берәрсе аны каз өмәсенә дәшә.

Үл килгәннән бирле абый яңа күлмәк, яңа чалбарларын киеп, гел елмаеп кына йөри.

Карап торганым бар: чыгар-чыкмас мыек сыман нәрсәсен ничә тапкыр көзгә алдында сыпыргалап карады.

Кунак кыз килгәннән бирле ишек белән капкага да тынгылык юк, һич кенә ябылып тормыйлар. Кичкә керсәң, тәрәзә тирәсендә кыштыр-мыштыр гел егетләр күлгәсә айкала.

Инде кояш берәз гына кичкә авыштымы, китә киену-ясану, кичке су китерүләргә хәстәрләнү. Бер кереп, бер чыгып, тыз да быз күрше кызлары кайнаша башлый. Кузгала пышылдаулар, чыркылдаулар, китә дәртләнеп нидер көтү, нидер өмет итү, киңәш-табыш итү.

— Кайсы күлмәгәңне киясәң? Башыңа нәрсә ябасың?

— Карале, кызлар! Ак катамны кисәм, килешерме, әллә карасын киимме?..

Шул арада бер-берсенәң колакларына үрелеп нидер пышылдап алалар, нәрсәгәдер ымлап берсенә-берсе күз кысалар. Үл да булмый, кесәләреннән ат күзә тикле генә көзгеләрен чыгарып, кершән ягына, сөрмә тарта башлыйлар...

III

Менә көн кичкә авышты. Инеш буйларына үзенә бертөсле йомшак кына зәңгәрсү әңгәр иңә башлады.

Тыкрыктагы борылмалы сукмактан, кыр казлары шикелле, берсе артыннан берсе төзелеп, чүп-чуар кызлар төркеме килеп чыкты. Иң алда, билгеле, кунак кыз. Аның артыннан чибәррәк, чаярак, өлкәнрәкләре, иң арттан, зур атларга ияргән кырыкмышлар кебек, бөтенләй яшь кызлар. И чибәр киенгәннәр дә инде! Бигрәк тә кунак кыз. Башында кәшимир шәл, өстендә иңбашлары күпертмәле зәңгәр жикет, аягында сай гына кунучлы ак киез ката. Аның йөзән яшелле-зәңгәрле, аллы-шәмәхә дебәттән ясалган чәчәк сыман нәрсә матурлап тора.

Бүтән кызлар һәммәсе дә көянтә башларына берәр, икешәр каз элгәннәр, ә кунак кызының куллары буш. Үл бәрән йоныннан гына бәйләнгән нечкә челтәр кунучлы ап-ак пирчәткәсенә бармак очлары белән генә авызын каплаган. Күпереп торган сыек зәңгәр күлмәгенә итәкләре карга тиеп керләnmәсен дипме, әллә үзенә шулай килешләрәк тоелганга, сул кулы белән аз гына күлмәк итәген күтәргән. Вак-вак кына, чөметтереп

кенә атлап, буен-сынын матур гына уйнатып төшөп килә, агай, без күзләребезне ала алмас булдық.

Башка кызларның да өсләрендә гел яңа күлмәк белән кешелеккә генә киелә торган яхшы бишмәт йә жикет, башларына күзеңнең авын алырдай аллы-яшелле шәлләр бөркәнгәннәр. Исең китмәле!

Галишә белән Сәлмән дигән егетләр күптән түгел генә Тәшкән ягыннан кайтып төшкәннәр иде. Аларны бик баеп кайтканнар дип шауладылар. Галишәнең алтын телле, бозау хәтле гармуны берүзе генә дә сыер бәясе тора, имеш, диләр. Болар бүтән егетләр белән аралашмыйлар, урамда да икәү генә йөриләр, аулак өйләргә кәргәндә кызларга күп кенә конфет-прәннек өләшәләр. Авылның башка егетләре боларның бу кыланышына тешләрен кысып кына түзәләр иде.

Сәлмән белән Галишәнең җырлары да бөтенләй бүтәнчә иде.

Менә бүген дә Галишә уйный, Сәлмән абый сәер генә бер җыр такмакый иде:

*Их, Маша-тамаша,
Машалар урам аша!
Мәҗлесләр бик күркәм булды,
Хуш килгәнсез ләбаса!*

Күпер төбөндә җыелып торган егетләр кунак кызларны күрүгә, башта, күзләре камашкандай, тынып калдылар. Әмма Галишә белән Сәлмән тиз үк алга чыктылар. Галишә, зәңгәр хәтфә якалы яшел пальтосын күрсәтәсе килгәндәй, түшен киереп, төрле якка борылгалап, алтын телле зур тальянын айкый-айкый уйнарга тотынды. Сәлмән, очлы бүреген кырынак салып, күн пирчәткәсе белән биленә таянды да кунак кызлар хөрмәтенә бүтән җыр җырлап җибәрде:

*Өй түрөндәге талларым
Иелә җил-давылга;
Зифа буйлы кунак кызлар
Килгән безнең авылга.*

Без, малайлар, тау кырыеннан мэтәләшүә, йомшак карга манчылып, чишмә тирәсенә тәгәрибез.

Кунак кыз, шәляулыгын алгарақ тартып, битен күлгәләп куйган. Кызларның берничәсе чишмәнең җиң юанлыгы булып аккан салкын суында каз түшкәләре юа, бүтәннәре кунак кызны уртагарақ алганнар да егетләр белән сүз көрәштерәләр. Кем кемне ныграқ тешли, кем кемнән үсалрақ көлә!

Кунак кыз янына иң элек Хисам абый килеп басты. Аның озынча юка бите дә, тар гына

кара мыгы, коңгырт күзләре дә һәммәсе дә берьюлы елмая иде.

– Исәнме, чибәркәй! – диде.

Кунак кызга иелеп, аның яулык читен тартты. Тегесе башын читкә борды:

– Күрәсең ич, исән бугай, ахрысы. Сырхау булсам, мич башында ятыр идем, – диде.

Кызлар, бер-берсенә борылгалап, чырылдап алдылар, егетләр жанланып көлеп җибәрде.

– Ha-ha-ha! Тешлесе эләкте сиңа, Хисаметдин!

Хисам абый, бер дә исе китмәгән кыяфәт белән, йомшак кына тагын әйтеп куйды:

– Бүген иртәдән бирле сул кашым тарта, нигә дисәм, кунак кыз күрергә икән! Менә бит, минсиңайтим!

Кунак кыз, кыюлана төшөп, кеткелдәп куйды:

– Һи, ябышмады, барып чыкмады бу! Безнең Кибәхүҗада сул каш тартуны бер дә юньлегә юрамыйлар. Йә егетнең алган кызы сакау булып чыга, йә үл биш балалы тол хатынга өйләнә. Билләһи!

Егетләр-кызларның көлүенә игътибар итмичә, Хисам абый шап иттереп кулын кулга бәрде.

– Аһ син, арт санын корт чаккыры! Ялгыш ычкынган бит әй, ялгыш! Сине күргәч, үң белән сулны үк бутап ташлаган кеше! Үң кашым тартты бит, билләһи уңысы! Менә сырым көйсен!

Кунак кыз, сулагай кулын селтәп, чишмәгә таба борылды.

– Егет – егет булыр, егетнең сүзе бер булыр, берәгәйле булыр, ди бабайлар. Капка башындагы малайлар тегермәне генә кырык-маса-кырык якка борылып зырылды...

Менә аргы яктан, гармун тартып, быел солдатка алынасы никрутлар килеп төште. Алар әллә берәз кызмачарақ шунда, әллә никрутка шулай тиешле булганга, атлыга да, җәяүлегә дә юл сапмыйча, берәз сатайматайрақ атлап, урамның нәкъ уртасыннан киләләр. Андый-мондый сүз әйтүче булса, бармак янап:

– Ягылмагыз! Без патша кешеләре! – дип кенә җибәрәләр!

Алар арасында юка гына булып кара мыек чыгып килә торган, җыйнак кына гәүдәле безнең абый да бар. Никрут булып йөри башлагач, әти аңа ак шарф белән соры билбау алып биргән иде. Билбавын бөтен иңенә җәеп бәйләгән дә шарфын муенына урап, очларын кыеклатып билбавына кыстырган.

Башка вакытта күп сөйләшми торган иде. Хәзер ул, әллә кайдан ук авызын ера килеп, кызларга сүз кушты:

– Нихәл сездә? Куллар тундырып, мин әйтәм, казлар юасыз икән!

Сәхипжамалның теленә шайтан төкергән. Үзе казын чишмә суында әйләндерә, үзе та-кылдый бирә:

– Әйе генәм, күрше абый, менә сыер са-вып ятам әле!

– Ай-яй, сыерың сөтле икән!

– Үзем дә шуны әйтәм! Казыбыз зерә си-мез чыкты, эче тулы май гына, сөякләре шал-тыр-шолтыр килә.

– Казыгыз казык башына! Якты чырай күрсәтсәгез, безнең бүтән кайгы юк.

– Якты чырай, такта чәй! Анысыннан эш калмас. Өебез Көөктә, ишегебез кыекта. Шәфәкь батсын, картлар ятсын. Бер этебез Акбай, бер этебез Сарбай. Берсе булмаса, берсе чыгып каршы алып.

Боларның шаяруын бер нечкәрә, бер ка-лыная торган керделе-чыктылы сәер тавышы белән Сәлим бүлдерде:

– Туктале, сез арбан-тарбан әллә кайлар-да чуалмагыз. Турыдан сөйләшик! Аны әйт тә моны куй, кич утырырга кертәсезме? Әнә анда кояш байый, кич була!

Кызлар өчен тагын әлеге шул Сәхипжамал әйтте:

– Кояш көн саен байый инде ул, беркай-чан да Бишна урманына эләгеп калганы юк.

– Менә безне кертмәсәгез, эләгеп тә ка-лыр, Аллагыз да орыр!

– Юк, орып-нитеп тормас, күктәге эшләрен ташлап, монда ук борынын сузмас. Алланың андагы эшләре дә, менә минеке шикелле, кы-рыгы кырык жирдә кым-кырыч килеп, кырылып ятадыр әле.

Төрле яктан шөлтәле эндәшләр ишетелде:

– Йә инде, син тагын бигрәк!

– Картлар ишетсә!..

– Ишетмәгәйләре тагын! Күз күрер өчен, колак ишетер өчен бирелгән!

(...)

VII

(...) Кызлар ни арададыр табынны жыеш-тырып алганнар да хәзер әнә кич утырырга хәзерләнәләр. Кечкенә көзгә тирәсендә өе-лешеп чәчләрен төзәтәләр, түшләренә хуш-буй сөртәләр, кершән ягынып, бит очларына иннекләр сөртеп, күзләренә сөрмә тартып купшыланалар. Ул тәрәзә тирәсендә бө-терелүләр, бер-берсенәң иңбашларына кул-

ларын салып назлану, иркәләнүләр, күз кы-рыйларын тәрәзәгә сирнеп алып үзара пы-шылдашу, чыркылдап көлешүләр... Харап инде. Кызларның шул булыр инде. Аларның һәркайчан безгә әйтми торган үз серләре була. Шуңаргадыр инде, юа жыйганда да, жиләккә-мазарга барганда да безнең ишеләрне ияртмәскә тырышалар. Менә кызык: алай шыпыртлап нәрсә турында сөйләшәләр икән алар?..

Ул да түгел, көлешә-көлешә идәндәге киезгә тезелештеләр. Апай, шкапка сөялеп, табышмак әйтергә тотынды:

– Жомак әйтәм, жөмен тап! – диде. – «Ука-ука тыш кына, төкә төшкән инешкә, та-пар идем бөлешкә, күрмә деңме, Бибешкә?» Нәрсә ул?

Кызлар «мм» ди-ди башларын иеп уйла-шып утырдылар, тик берсе дә таба алмады. Тынлыкта тик күрше кызы Мәликәнәң чарт та чорт сагыз чәйнәве генә ишетелеп торды.

– Кайда була ул? Жирдәме, күктәме, суда-мы, корыдамы?

– Һәммәки жирдә дә! Менә бүген без аның апаларын суеп ашадык.

Кызлар куркынышып кулларын селтәделәр:

– Кит аннан, юләр! Авызыңнан жил алсын! Әллә нәрсә әйтсәң!

Мәликә түшәмгә карап торды-торды да авызын ерып көлеп жибәрде:

– Ә белдем, белдем – үрдәк!

Шау-гөр килеп алганнан соң Сәхипжамал тавышы ишетелде:

– Мин дә әйтим әле берне – берәгәйлене! «Менә минем өем бар, кечкенә генә кы-зым бар, кунакларга үптерәм, авызларын сөрттерәм».

Моно ишетүгә ава-түнә көлешеп алды-лар. Кайсыдыр, Зифа тәтәй монда түгелме, дигәндәй, почмак якка «ым» какты.

– Бигрәк инде син, затсызланып!

– Сәхипжамал әйтсә, тозлыны әйтер. Йә, нәрсә соң ул?

– Эзләгез, башыгыз катсын! – диде Сә-хипжамал. – Моносын тапканчы, тагын бер-не әйтә торыйм: «Әнәтерәк бер таяк, таяк өстендә табак, табак эчендә мең кибет, мең кибеттә мең егет, моно белмәгән мокрыт!» Нәмәстә бусысы?

Анысы үсеп утырган гөмбагыш булып чык-ты. Әмма элек әйткән бик озак таба ал-мыйча утырдылар. Шул вакыт мин елт иттереп кенә шкаф янына барып постым. Китапларым-ны актарган булып утырам. Янәсе, үз эшем үземә житкән, сабакларымны хәзерлим...

Теге табышмак белән баш ватып утырган-
да, мич буеннан кыюсыз гына Мәрьямбикә
тамак кырды.

– Мин белмимме икән соң аны?..

Һәммәсә дә аңа карап куйдылар.
Моңарчы Мәрьямбикә уенга катнашмаган
иде. Мин аны кергәннән бирле кызганып
утырдым. Безнең әни дә, бүтәннәр дә аның
турында сүз чыкканда, бик борчылып: «Аның
үпкәсендә бар...» – ди торганнар иде. Мин
моның нәрсә икән белмәсәм дә, ниндидер
хәвәфле авыру булуын берәз чамалый идем.
Ни дисәң дә, ул инде теш сызлау да, аякка
шырпы кадалу да түгелдер... Мәрьямбикәнең
төсә-бите үк шуны әйтеп тора. Үзе ябык,
иреннәре кансыз, зәңгәр-соры, күзләре
бик моңсу карый. Ул, әледән-әле жиң очын
тарткалап, чыра шикелле юка беләкләрен
яшерергә тырыша иде.

Башка вакытларда Мәрьямбикә, «аркам
туңа» дип, көне буга өйдә утыра, безгә кер-
гәндә дә тизрәк жылы мичкә барып сөяләр.
Апай аны кызганып, аз булса да күңел ачар
дип, кичке ашка чакырды. Әмма ул миңа
бүтән кызларның тазалыгына кызыгып, үзенең
чирле булуына кимсенеп утырган сыман кү-
ренде.

Теге табышмакны менә шул Мәрьямбикә
тапты:

– Чынаяк бугай ич ул...

Сәхипжамал шундук аның әйткәннен рас-
лап та куйды:

– Нәкъ үзе, нәкъ, нәкъ!

Апай шатлыгын яшерер өчен:

– Кара син аны, мыштым жан! – дигән
булды. – Белгәч, нигә башта үк әйтмәдең соң
аны?..

Мәрьямбикә, түбән карап, альяпкыч
итәкләрен бөтергәләргә тотынды:

– Әллә тагы!

Күзләрен елтыратып, әле берсенә, әле
икенчесенә карап алды да кунак кыз да телгә
килде:

– Безнең Кибәхужа табышмаклары ошар-
мы икән? – диде. – Минем дә берәү истә бар.
«Кечкенә генә тирән күл, тирәк аның эчендә,
ефәк кигән, калфак кигән кызлар аның эчендә,
биленә кылыч бәйләгән егетләр аның эчендә».

– һай жаным, инде дә матур икән бусы-
сы! – диде Сәхипжамал. – Кызлары да бар,
егетләре дә шунда гына! Тик нәрсә генә икән
ул – егетле-кызлы табышмак?

Апай аның жылкәсен сыйпап узды:

– Егетләргә бер дә телеңнән төшерми
башладың. Берәрсен көтәсәңме әллә югыйсә?

Сәхипжамал, чыркылдап:

– Юк ла инде! «Үзем күптән атлы-тунлы,
күршеләргә кайгыртмам», – диләрме әле? Ку-
нак кызыбыз: «Егетләргәгезне күрсәтмәдегез!
Күпсендегез!» – дип үпкәләп китмәгәе, дим.

– И күрше, борчылма, башка кайгың бул-
маса, йөзләреңне саргайтма. Менә килеп
житәрләр!

Шуны гына көткәндәй, урамнан жыр тавы-
шы ишетелде:

Елтыр-елтыр утлар яна,

Бездә түгел, кантурда;

Безнең күңел зурда түгел,

Унсигез яшьлек матурда.

Кунак кыз, оялчанланып, читкә борылды,
Сәхипжамал, наян елмаеп, каш астыннан
гына апай белән Мәликәгә күз салды. Бу
жырны ошатмаулары аларның чырайларын-
нан үк күренеп тора иде.

– Ни мөхәббәтсезләр, сайлаган булалар
тагын! – диде апай.

Аста ишек дөбөрдәттеләр. Моңы ишетүгә,
кызлар берәз каушый төшеп, көзгедән кара-
нырга, бит-күзләрен төзәтергә керештеләр.
Апай, безгә арты белән торып, алмаш-
тилмәш бармак очларына төкереп, кашла-
рын сыпырып алды.

Әмма әни егетләр кертүгә бик озак риза
булмый торды:

– Ярый ла кеше теленә эләкмәсәк! Кунак
кызың атын-чуын чыгармасаң! Ул-бу бул-
са, йә урлап китсәләр, нихәлләр итәрбез!..

Шулай да, чит егетләр юк, туганнар белән
күршеләр генә, ди торгач, күнде тагын.

Гомәр Бәширов. И язмыш, язмыш: Повестьлар. – Казан: Тат.
китап нәшр., 1990. – 151-168 битләр.

Хәрәкәтле уеннар

Энә, жеп , төөн

Бу уен ачык һавада да, бүлмәдә дә уйнала ала.

Балалар кулга-кул тотынып, түгәрәкләнеп басалар. Бер бала – «энә», икенчесе «жеп», өченчесе «төөн» булып, шул тәртиптә бер сафка тезеләләр. «Энә» балалар арасыннан төрлечә йөрөп, «жеп» белән «төөн»не адаштырырга тырыша. Тегеләре бер-берсеннән калмыйча аның артыннан йөриләр. Әгәр берсе адашып калса, аның урынына икенче бала уйный. Ә тегесе түгәрәккә баса. Уен шул рәвешчә дәвам итә.

Аучылар һәм төлкеләр

Уен мәйданчыкта бара. Жиргә диаметры 5-6 м булган түгәрәк сызыла. Уйнаучылар ике төркемгә: «аучылар»га һәм «төлкеләр»гә бүленәләр. «Аучылар» түгәрәк эчендә, «төлкеләр» түгәрәкнең тышында урнаша. Һәр «аучы» янына 1,5-2 м озынлыкта бау куела. Аның очы берәз түгәрәкнең тышына чыгып торырга тиеш. «Төлкеләр» төрле юллар белән (куллар һәм аяклары ярдәмендә, яткан килеш һ.б.) бауны түгәрәктән чыгарырга тырышалар. «Аучы» «төлкә»нең кулына сугып, үзенең бавын саклый. Ләкин ул сызыктан читкә чыгарга тиеш түгел. Әгәр «төлкә» бауны урыныннан кузгата алмаса, ул уеннан чыга. Ә инде «төлкә» бауны аз гына тартса да, аны кире урынына куярга ярамый. Уен бер төркем жиңелгәнчегә кадәр дәвам итә.

Мавыктыргычлар

Баш бармак бау ишә,
Имән бармак имән кисә,
Урта бармак үт эзли,
Атсыз бармак ат жигә,
Чәнчә бармак чәй эчә.

* * *

Баш бармак баш кашый,
Имән бармак имән ташый,
Урта бармак утын яра,
Атсыз бармак ат куа,
Чәнти бармак чәй эчә.

* * *

– Монда май бар иде,
кая киткән?

- Песи ашаган.
- Песи кая киткән?
- Салам астына кергән.
- Салам кая киткән?
- Сыер ашаган.
- Сыер кая киткән?
- Су эчәргә киткән.
- Су юлы кайда?

Кети, кети, кети!

(Кытыкыйлар)

Тел

көрмәкләндергечләр

Капкага капка каршы,
Капкага капма-каршы.

* * *

Яп капканы, как тотканы,
Капка какма, тотка как!

* * *

Капкын таптым, капкынга каптым.

* * *

Килгән Гата, кигән ката,
Уң аякта сул ката.
Катада түгел хата,
Ката киелгән хата.

Сәхифәне бизәүдә Казанның
Фатиха Аитова исемендәге
12нче гимназиянең
7 «Б» сыйныф укучысы

Доган Сафийенның рәсеме файдаланылды.

Әтнә әлбәсе

Әнием Фагыйлә Госманова

Безнең балачак чын татар авылында, чын татар мохитендә үткән икән. Күпләр өчен әле без һаман да энекәш һәм сеңелкәшләр генә булсак та, сабыйлык хатирәләрен барларга керешсәң, вакытның никадәр бәрәкәтсез булуын, авылның ул заманнарда бирле никадәр үзгәреш кичерүен аңлап, шаккатасың. Венера әбинең зур мичтә ипи пешерүен, ипиләрен иң әүвәл әтисе үреп биргән кәрзин савытларда кабартуын, аннан соң махсус агач көрәктә мичкә озатуын күреп үскән бала бит мин! Кар базы, утын лапасы, кәзәлек – кайда соң сез хәзер?! Чыннан да, авылның гажәп ихлас, садә чагында үскәнбез икән без. Берәз беркатлырак шаяру-шуклануларыбызның да үзенә күрә хикмәте булган икән.

– Әлбәме, хәлвәме?

Чыркылдап көлешәбез.

– Әлбә түгел, хәлвә!

Хәлвәне сайлыйбыз, янәсе. Ул бит затлы, тансык ризык, имеш, көн дә өстәлдә булмый. Ә әлбәне аны әниләр үзләре пешерә, ашап караган бар! И, беркатлы балачак! Кем уйлаган, килер заман, чат саен ишекләрен киереп ачкан кибетләрдә киштә тулы хәлвә булып, ә менә әлбәнең үзен дә, пешерә белүчесен дә көндөз чыра яндырып эзләргә туры килер дип...

Ул яктан мин, Аллага шөкер, бәхетле әле. Өч сабыем тугач та, газиз әнием бала бирнәсен әзерләп, паштетын, әлбәсен пешереп килде, балаларыбызны «авызландырдык», йоланы үтәдек. Үз гомеремдә шактый куллар пешергән

элбэләрне авыз итәргә туры килде. Әмма әниемнең элбәсенә житми инде! Һәр кешегә әнисе пешергән ризыктан да тәмлерәк тәгам юк инде ул, килешәм. Тик шулай да әнинең элбәсен бер кабып караганнар кабат-кабат шул тәмне сагынып искә ала. Димәк, элбә, чыннан да, жиренә житкән!

Әнием Фагыйлә Госманова Әтнә районы Түбән Шашы авылында яши. Тумышы белән Күшәр авылы кызы. Элбә пешерергә дә ул туган авылында, әнисе – Гөлчирә әбиемнән өйрәнгән. Әби исә элбә пешерүнең чын остасы булган инде – авылда аны махсус бәби туйларына чакыра торган булганнар. Безнең гаиләдә сер саклап, ялындырып тору юк, әнием, бик теләп, журнал укучыларны да элбә пешерү тәртибе белән таныштырырга риза булды.

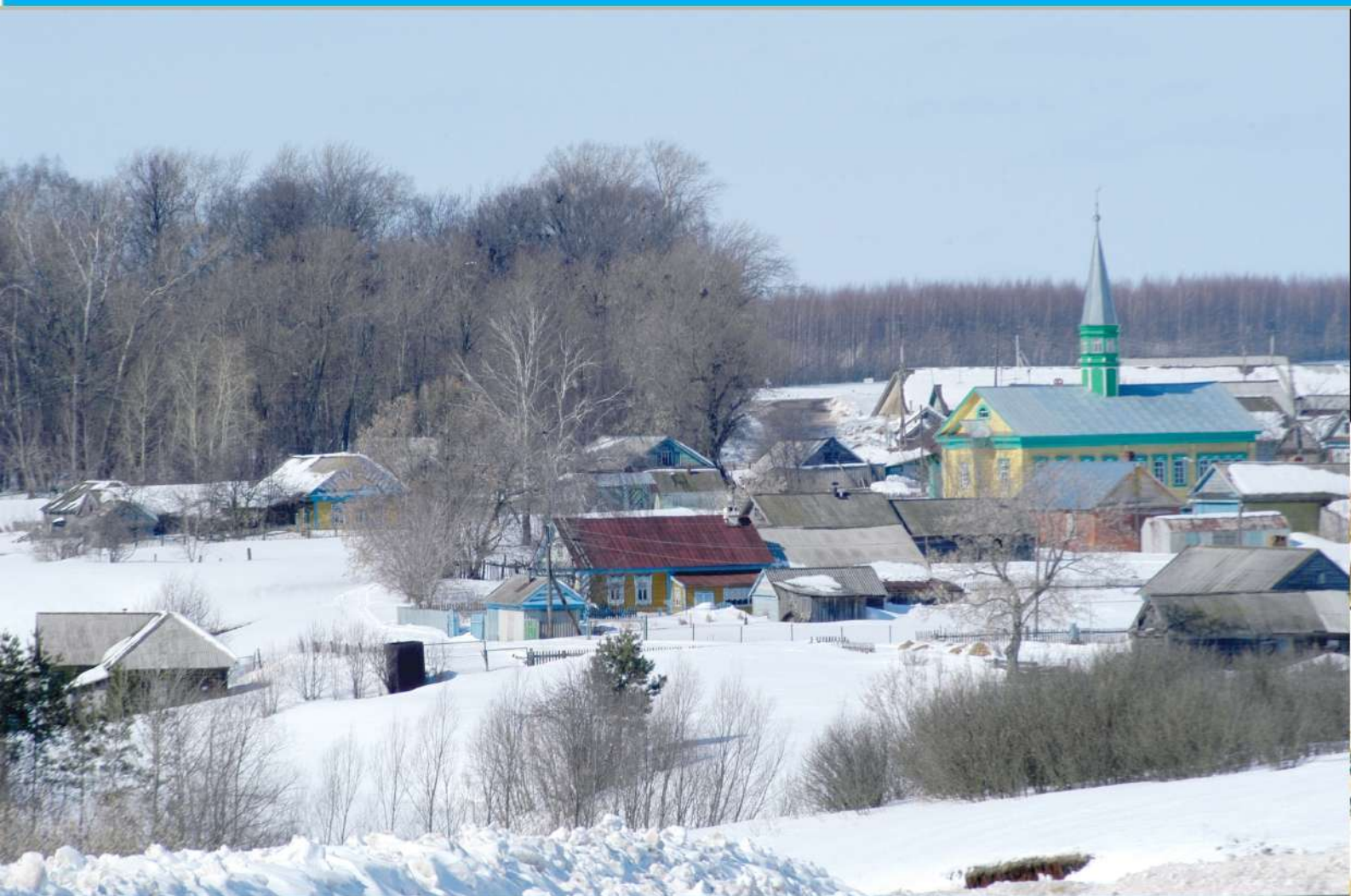

Эш барышы:

1. Иң элек сары май әзерлибез. (Сары майның әни беркайчан да киbettән сатып алынганына ышанмый, үзе ясый.) Сыйфатлы атланмайны тутарасың (утка куеп эретеп, туртасын (сөт өлешен) аласың). 1 литр тулыр-тулмас сары май әзерләргә кирәк була.
2. Бодай онын, алтынсу төскә кергәнче, табада болгата-болгата кыздырабыз. Кызган онны илөккә салып илибез. Кызган, илөнгән он шулай ук 1 литрлы савыт тулганчы кирәк.
3. 1 литр шикәр комын тирән савытка салабыз, өстенә күмөлгәнчә кайнап суынган су ағызабыз. Шикәр комы эреп беткәнчә болгатабыз.
4. Әзер сары маебызны озаклап, каты итеп утта кыздырабыз. Шуңа аз-азлап он салабыз. Болгата-болгата 5-7 минут кайнатабыз.
5. Әлеге катнашмага аз-азлап суда эрегән шикәр комын салабыз. Болгатып торабыз. Ярмалана башлагач, уттан алабыз. Элбәбез әзер!

Гөлүсә БАТТАЛОВА,
Әтнә - Күәм.

Арча ягында кыш. Р. Мөхәммәтжанов фотосы.

Кадерле укучыларыбыз!

Без 5 февральдән Көнчыгыш (татар) календаре буенча Сары Кабан елына аяк бастык. Бу ел 12 еллык циклны тәмамлап куячак; димәк, без дә гомеребезнең бер өлешенә нәтижә ясайбыз һәм киләчәк елларга маякларны билгелибез. Нинди генә еллар килсә дә, гасырлар буена түпланган халык акылына, халык зирәклегенә таянсак, оттырмабыз. Журналыбыз битләрендә фикерләребезне уртаклашып, бер-беребезне рухи баетып яшик!

Бергә булайык!